

ROZPRAVY
ČESKOSLOVENSKÉ SPOLEČNOSTI
KNIHOVĚDNÉ

I.

ZDENĚK V. TOBOLKA:

DĚJINY
ČESKOSLOVENSKÉHO KNIHTISKU
V DOBĚ NEJSTARŠÍ

V PRAZE

NÁKLADEM »ČESKOSLOVENSKÉ SPOLEČNOSTI KNIHOVĚDNÉ«

V KOMISI FIRMY TAUSSIG A TAUSSIG V PRAZE I.

1930

DĚJINY
ČESKOSLOVENSKÉHO
KNIHTISKU
V DOBĚ NEJSTARŠÍ

NAPSAL

ZDENĚK V. TOBOLKA

S 39 vyobrazeními

V PRAZE

NÁKLADEM »ČESKOSLOVENSKÉ SPOLEČNOSTI KNIHOVĚDNÉ«

V KOMISI FIRMY TAUSSIG A TAUSSIG V PRAZE I.

1930

Tato studie chce vědeckými metodami nejnovější doby vylíčit počátky knihtisku v zemích českých. Tyto počátky spadají do druhé polovice 15. věku a do prvních desetiletí století 16.; po té době již podléhá český knihtisk středoevropské universálnosti. Rozdělení látky vyplynulo ze samé podstaty knihtisku. Není to rozdělení ani podle míst ani podle hledisk náboženských nebo politických, nýbrž podle vývojového stupně a rázu knihtiskařských výrobků. Dějiny knihtisku v zemích českých, zvláště dějiny tisku knih v jazyku českém mají jeden základní mezník, jenž je dělí ve dvě velká období. Jest to zavedení strojové výroby na počátku 19. věku a opuštění gotického písma pro sazbu knih českých, k němuž u nás vlivem klasicismu došlo téměř v stejnou dobu se zavedením strojové výroby. Před tímto mezníkem se tisky tlačily ručními stroji a pro tisky v českém jazyku se užívalo písma gotického.

Nelze se však dnes již spokojití toliko tím, aby se písmo českých tiskáren před počátkem 19. věku zahrnovalo pod široký pojem gotiky. Zásluhou dr. A. Hessela, jenž vydal r. 1923 v VI. ročníku »Zeitschrift d. deut. Vereins für Buchwesen und Schrifttum« článek »Von der Schrift zum Druck«, počalo se gotické písmo třídit. Dva badatelé pokračovali odděleně na dráze Hesselem nastoupené, Němec E. Crous* a Angličan Stanley Morison** a stanovili v stejnou dobu pro starou tištěnou knihu tyto druhy písma: písmo, pocházející z Itálie, gotická rotunda, gothicoantiqua neboli, jak praví Morison, fere humanistica, antiqua; písmo severně od Alp,

gotická textura a gotická bastarda. E. Crous se r. 1928 v »Zentralblatt für Bibliothekswesen« (roč. 45. str. 7—11) pokusil podle tohoto třídění gotického písma rozřadit i prvotisky české, ale jen ty, které vznikly na území království českého, zato však bez ohledu na jejich řeč.

Tato kniha, opírajíc se o pokrok v metodách typologických, podává dějiny knihtisku v českých zemích v době nejstarší. Jejím předmětem jsou ve větší části prvotisky, tak jako byly prvotisky ty předmětem dřívějších dvou studií autorových: »Český slovník bibliografický«. V Praze 1910 I. a »České prvotisky« (Knihopis československých tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. V Praze 1925. I. 5 ad.). Ale mezi těmito studii a nynější prací jsou podstatné rozdíly, které se nezakládají jen na nálezu nových prvotisků a dalších historických zpráv. Kdežto tam šlo o bibliografii, jde zde o dějiny knihtisku, kdežto tam byla látka omezena jen na prvotisky v řeči české, zde se hledí vůbec ke všem knihtiskařským výrobkům z českých zemí v době nejstarší, ať byla jejich řeč jakákoliv. Rozumí se, že dřívější práce autorovy o bibliografii českých prvotisků usnadnily práci tuto.

Přál bych si, aby tato studie byla u nás počátkem moderního vědeckého badání o dějinách našeho knihtisku i v dobách pozdějších.

Za přijetí do »Rozprav Československé Společnosti Knihovědné« vzdávám výboru nejvřelejší dík. Zvláště pak mé díky náležejí předsedovi společnosti p. univ. prof. dru G. Friedrichovi, který valně přispěl k zdokona-

* E. Crous a J. Kirchner: Die gotischen Schriftarten. Leipzig 1928. — ** Stanley Morison: German Incunabula

in the British Museum. London 1928. Německy s názvem: Meisterdrucke gotischer Schrift. Berlin (1928).

lení knihy po stránce formální a jazykové. Stejně jsem zavázán díky členu výboru společnosti p. odborovému radovi ministerstva školství a národní osvěty v Praze Al. Strakovi. Jestliže kniha po stránce typografické vyho-

vuje požadavkům knihy krásné a české, za to vděčím technickému řediteli Státní tiskárny p. K. Dyrnkovi. Konečně vzdávám upřímné díky všem ústavům našim i cizím, které vyšly vstříc mým hojným a častým přáním.

V Praze dne 6. února r. 1930.

Dr. Zdeněk V. Tobolka.

I.

STARŠÍ ČESKÉ NÁZORY O VZNIKU KNIHTISKU.

Knihtiskařství jest umění, rozmnožovati knihy pohyblivými litými písmeny a tiskařským lisem. Tiskař českého žaltáře z r. 1487 charakterisoval tištění knih na rozdíl od jejich výroby rukopisné takto: »kniehy (jsou) ne perem psány, ani obyčejem obecním skrze písáře zpuosobeny, ale rytými na tvrdém kovu litterami velmi vtípným během učiněny a vytiskány«. Vynálezem knihtisku je zcela jistě mohučský rodák Jan Gensfleisch Gutenberg se svou dílnou. Jeho nejstarším zachovalým tiskem jest zlomek o posledním soudu nebo, správněji, zlomek knihy o Sibylle z let 1445–46.

První, kdo z Čechů projevil svůj obdiv nad vynálezem knihtisku a uvědomili si jeho veliký dosah, byli čeští humanisté. Představitel humanismu u nás Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic (1460/1–1510) složil na vynález knihtisku latinskou heroickou báseň*. Vynález knihtisku pokládal za vynález německý, Rýn v Německu za kolébku knihtisku. Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic neuvedl ani místa ani roku vynálezu ani jména vynálezce. Jako tento humanista byl knihtiskem nadšen i probošt dómu olomouckého dr. Augustinus Moravus Käsensbrot (1467–1513), humanista a astronom, jenž svou všeobecnou chválu »černého umění« uložil r. 1495 v předmluvě ke knize v Benátkách vydané: »Tabularum Ioannis Blanchini canones«.

Český kronikář, katolický kněz Václav Hájek z Libočan († 1553) ve své »Kronice české«, vydané r. 1541, ale v rukopisu hotové již r. 1539, o vynalezení knihtisku pověděl více nežli jeho předchůdcové. Při roku 1440 (str. CCCC XIIIa) zaznamenal:

»Léta téhož v městě Mohuči muži učení čtyři

* Otiskl ji Thomas Mitis z Limuz ve »Farrago poematum«, Pragae 1570, str. 247–253.

častokrát se spolu scházejíce o rozličných minulých, přítomných i budoucích věcech majíce mezi sebou rozmlouvání, mezi jiným rozvažováním jedni druhým předkládali, kterak sú mnohými před léty lidé byli velmi učení a toho s velikú těžkostí docházeli, proto, neb kněh bylo málo na světě, a ktož chtěl mítí knihy, musil je za veliké peníze kúpití aneb písáře ustavičně chovati s velikým obtížením: Tak dlúho to mezisebú uvažovali, až jim to přišlo na mysl, mohlo-li by jakým jiným snadnějším způsobem to se vyhledati, aby z jedněch kněh mnoho se jich, ne rukú aneb perem, ale nějakým řemeslem snáze a spěšněji napsati mohlo, tak dlúho to rozjímali a rozličně se o to pokaušeli dřevěnými, kostěnými, měděnými literami písma tlačiti počali, naposledy pak cajnovými najlépe se jim trefovalo: A tak pomalu ti dobří muži tu najprve z svých hlav a dovtipův to umění, aby se písmo presem tlačilo, vyhledali, a dělati začali, potom pak někteří z jich počátku vzavše subtilněji takovou věc dělali, a někteří ovšem snad až do dnešního dne opravují, a tak ti dobří muži velikého děkování od lidí i od Pána Boha odplaty zasloužili.«

Hájek tedy pokládal za kolébku knihtisku Mohuč, vynález sám pak – právem – nikoli za dílo člověka jednoho, nýbrž několika lidí, neuváděje však jména ani jediného z nich. Vynález kladl do r. 1440, jak tento rok po prvé uvedl ve své »Chronicon«, vydané roku 1483 v Benátkách u E. Ratdolta, Eusebius. Hájka nezajímala ještě otázka, kdy a jak byl knihtisk zaveden do českých zemí. Tím, kdo se první této otázky dotkl, byl přední zástupce latinského duchovního básnictví v Čechách, od r. 1562 pražský knihtiskař, nakladatel a vydavatel Tomáš Mitis z Limuz (1523–1591). Ve vydání

I

básní Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic »Farrago poematum« (Pragae 1570, str. 319) napsal: »Eius (sc. typographiae), si non autores, saltem autorum adiutores fuisse Bohemos veteres, sepius audivi asserentem Martinum Cuthaenum, Poetam et Chronographum nostratem (qui natus erat in urbe metallica Bohemiae Gutteberga, quae prima isto seculo inventae Chalcographiae, Bohemias Aesopi Fabulas, sacra deinceps Biblia nostro sermone typis procuderat) eo quod antiquitus Bohemi florentissimis ingeniis et artificibus prestantes, Moguntiam, partim studiorum, partim sacrorum, ut appellant, ordinum assequendorum causa frequentassent.«

Mitis tedy nepokládal Čechy za vynálezce knihtisku, nýbrž jen za jeho fedrovatele, a podle ústního svědectví kutnohorského rodáka, kronikáře Martina Kuthena ze Šprinsberka (†1564), prohlašoval za první město v Čechách, kde se knihtisk ujal, Kutnou Horu. Vysvětloval to tím, že Kutná Hora byla odedávna ve spojení s Mohučí, kolébkou knihtisku, a to jednak z důvodů vzdělávacích, jednak z důvodů církevních. Mitis, opíraje se o Kuthena, pokládal za první tisky kutnohorské Ezopovy bajky a českou bibli. Zprávy Kuthenovy se však neshodují se skutečností; Kutná Hora nebyla prvním místem v Čechách, kde se tisklo. Před ní byla to jistě Plzeň, a to i tehdy, kdybychom Kroniku Trojanskou z r. 1468 nepokládali za tisk plzeňský, poněvadž r. 1476 byla zcela jistě vytištěna v Plzni »Statuta provincialia Arnesti«. V Kutné Hoře však nebyly vytištěny ani bajky Ezopovy; tyto bajky tištěné patrně r. 1488, jsou tisk pražský. Jen česká bible z r. 1489 jest tisk kutnohorský. Ale ji předchází více nežli 10 tisků v české řeči, tištěných jinde než v Kutné Hoře.

Český humanista, mistr pražské university a majetník knihtiskárny v Praze, Daniel Adam z Veleslavína (1545–1599), pokládal za vhodné v druhém vydání »Kalendáře historického«

z r. 1590 zmíniti se i o vynálezu knihtisku (v prvním vydání to ještě neučinil). Při 2. lednu (str. 5) napsal:

»Potom léta 1440 nějaký Jan Guttenberger rodem z Štrospurku vymyslíl způsob tlačením a tisknutím kněh, a nejprve umění svého v městě Mohuči dokázal. Odtud potom do Vlach, a jinnam se dostalo.

O Germania muneris inventrix,
Quo nil utilius dedit vetustas

Libros scribere quae doces premeo.
Beroaldus«.

Adam z Veleslavína dřívější zprávy z českých pramenů o vynálezu knihtisku rozmnožil. Jako jiní spisovatelé před ním pokládal i on Mohuči za kolébkou a rok 1440 za dobu vynálezu, ale proti oněm spisovatelům uvedl navíc jméno vynálezce, za nějž (na rozdíl od čtyř osob Hájkových) pokládal jen osobu jednu, Jana Guttenbergera a za jehož rodiště, ovšem nesprávně, označoval Štrasburk, jak po prvé učinil Joannes Philippus de Lignamine v Římě ve svém pokračování Riccobaldova díla »Chronica Sumorum Pontificum« (1474). Zmínil se i o rozšíření knihtisku, zvláště do Vlach, ale neřešil otázky zavedení knihtisku do Čech. Jak vidno ze záznamu, příkládal Adam z Veleslavína vynálezu knihtisku veliký význam.

O vynálezu knihtisku pojednal r. 1668 v díle: »Januarius et Februarius sacrarum memoriarum regni Bohemiae« (str. 35–37) obšírně nekritický letopisec český, člen jezuitského řádu Georgius Crugerius neboli Jiří Kruger (1608–1671). Kládl vznik knihtisku k 7. lednu r. 1440. První, kdo tiskl knihy, se podle něho jmenoval (latinskou formou) Joannes Guttenbergius. Kolébkou knihtisku bylo i Crugeriovi město Mohuči. Odtamtud se šířil, zvláště do Itálie. To je zpráva, jež se zakládá na záznamu Adama z Veleslavína výše uvedeném. Crugerius však k tomu, co vzal z Adama z Veleslavína, připojil o původu knihtisku dodatky, které se po prvé u něho objevují v československém písemnic-

tví. Popírá, že by se jen Německo mohlo chlubit vynálezem knihtisku. Již prý dávno, přede dvěma, ba před více, několika stoletími, byl knihtisk vynalezen a užíván Jesuity – Crugerius byl člen řádu jezuitského – na hoře Sinai, ovšem je prý tento knihtisk poněkud rozdílný od Gutenbergova. A dále píše:

»Typographiam porro, per quam sacris commodatum est plurimum, licet Germanis, voce populi ut dicimus, sed non semper juxta verum omnia excutientis, attribuat, vel ipsas primitias, vel earum partem potissimam ad nos derivamus. Sunt qui ex ipso cognomine Guttenbergij Inventorem faciant Bohemum, vel minimum parentibus Guttenbergae, in urbe apud nos metallicarum principe natis, oriundum. Quod si haec divinatio non convincat pro Germanis tot conclamantes, dabunt saltem tantum laudis Bohemiae, ut socios ejusdem artificij primum exercitii Guttenbergae oriundos admittant. Ita quandoq; Petrus Codicillus, & Thomas Mitis, Academiae Carolinae Magistri, & apud nos rerum patriae scientissimi Viri, senserunt. Et favet opinioni hujusmodi quod Guttenbergae eodem plane tempore, aut post paulo, quo Typographia Moguntiae emersit, Aesopi fabulae, sacri deinde veteris & novi testamenti codices, fuerint typis Bohemicis primo excusi.«

Crugerius tedy přijímá zprávy Tomáše Mitise o Kutné Hoře jako kolébce knihtisku v Čechách a o prvních českých knihách tam tištěných, ale přidává i něco nového: domněnku, že Gutenberg byl podle jména původu českého nebo alespoň že byl syn rodičů narozených v Kutné Hoře. Crugerius ovšem tuto domněnku uvádí jako hlas lidu, ne jako historické faktum, ale ráz jeho vypravování svědčí, že byl ochoten tomu hlasu popřít sluchu. Podle Crugerie první pěstitelé knihtisku vůbec pocházeli z Kutné Hory. Pro své mínění se dovolává svědectví učených mužů českých 16. století Petra Kodicilla z Tulechova (1533–1589) a výše uve-

deného Tomáše Mitise. Ale nepodařilo se mi nalézt ve spisech Kodicillových* nějakou zprávu o vynalezení knihtisku vůbec, a pokud se týče zprávy Tomáše Mitise, dříve uvedené, neobsahuje nic, co by podepřelo Crugeriovo tvrzení o českém původu Gutenbergovu.

Roku 1675 vydal český spisovatel, zase člen jezuitského řádu, Jan Kořínek (1626–1680) »Staré Paměti Kutnohorské«. Mezi těmi, kdo dali podnět k vydání této knihy, byl i Crugerius. Kořínek se v předmluvě ke kutnohorským pamětem dotkl i otázky vzniku knihtisku. Věděl o ní podstatně více nežli všichni jeho předchůdci. Za rok vynalezení knihtisku pokládal i on rok 1440. Uvedl však tři strany, které se o vynález knihtisku hlásí. Napsal:

»Hollandové chtějí tomu, že to zlatem nezaplacené umění jejich krajan harlemský měšťánin, Laurentius Costerus řečený, vymyslíl. Proti Hollandům tuze se zasazují říšané a pevně na tom stojí, že jakýsi Jan Faust, rodič štraspurský tomu drahému umění začátek v městě Mohuči šťastně učinil. Čechové pak praví, že ten Jan Faust z Hory Kuttny posel a jakauž takauž náhadau (snad když mnoho horníků kuttenských v létu 1421 pro katolické náboženství před Husity do říše odešlo) do Štraspurku se dostavši tam to ze všech nejplatnější umění smyslíl; potom pak v Mohuči na světlo vyvedl: a aby své vlasti počestnost způsobil, ne Janem Faustem, ale Janem Kuttengerem, jakobys řekl kutnohorským rodičem, se psal a nazýval.«

Kořínek tedy již věděl o holandských snahách, datujících se od r. 1588, kdy byla vydána kniha Adriana de Longhe »Batavia«, v níž se za vynálezce knihtisku prohlašuje Laurentius Coster. Kořínek znal i jméno Gutenbergova mohučského společníka (až do r. 1455), měšť. Jana Fusta († 1466), jenž financoval Gutenbergovy podniky asi v r. 1450 a 1452 a jež uvádí

* Někteří později tvrdili, že tuto zprávu obsahuje »Minuci a Pranostika k létu 1576«. Nenalezl jsem však ani v tomto spisu nic.

po prvé r. 1474 Joannes Philippus de Lignamine ve spise dříve vzpomenutém, a prohlásoval, že tohoto Fusta někteří Čechové pokládají za rodáka kutnohorského, jenž po prvé tiskl v Mohuči; podle těchto Čechů pak prý byli Fust a Gutenberg jedna a táž osoba. Kořínek se o těchto názorech vyslovuje takto: »Kdoby z těch národů nejpodobněji s pravdou se srovnával, nechci já nyní rozhodnauti«; tedy formálně ani jediný názor nepřijal za svůj. Ale podle stylisace odstavce se zdá, že se klonil k názoru českému, zvláště proto, že jej doplnil domněnkou, jakoby Jan Fust byl opustil své rodiště, Kutnou Horu, »snad když mnoho horníků kuttenských v létu 1421 pro katolické náboženství před Husity do říše odešlo«. Kořínkovi jako českému jesuitovi asi záleželo na tom, aby vynálezem knihtisku byl nejen rodák z Čech, nýbrž i nepřítel Husitů, katolík. Za kolébku knihtisku českého označoval Kořínek, drže se Tomáše Mitise, nadšeně Kutnou Horu. Uvedl na doklad tytéž tisky, jaké uváděl jako tiskařské prvotiny Mitis. Proti Mitisovi o té věci podal více jen to, že bajky Ezopovy kladl »okolo léta Páně 1480«. Kořínek však této knihy, o níž soudil, že byla tištěna jen na zkoušku pro školní potřebu, v ruce neměl, dovolával se jen svědectví lidu; letopočet byl patrně jeho osobní domněnkou. Jediné českou bibli Martina z Tišnova z r. 1489 znal z autopsie.

Člen ryt. řádu křížovníků s červenou hvězdou v Praze, český kronikář František Jan

Beckovský (1658–1725), pojednal o vynálezu knihtisku na str. 804–805. I. dílu své »Poselkyně starých příběhův českých«, vydané v Praze r. 1700. Jeho vypravování nevnese do otázky o původu knihtisku u nás nic nového. O původu knihtisku vůbec reprodukoval Beckovský Václava Hájka z Libočan i J. Kořínka; o původu knihtisku v Čechách přijímal tvrzení Kořínkovo o Kutné Hoře a prvních dvou tiscích tam vydaných.

Názory Crugeriovy i Kořínkovy, jež tyto autoři, pokud jde o český původ Gutenbergův, podávali s jistou rezervou, již jako skutečnost přijímali později různí spisovatelé. Tak člen cistarcíáckého řádu z Plas, prof. Mauritius Vogt, v knize: »Das Jetztlebende Königreich Böhmen«, jež vyšla r. 1712 ve Frankfurtě a Lipsku, na str. 105 při heslu Kutná Hora již bez výhrady zaznamenal: »Anno 1440 hat Joannes Kuttenbergicus von da gebürtig zu Mayntz die Buchdruckerey erfunden.«

Když r. 1740 mnoho měst v Německu oslavovalo třistaleté jubileum vynalezení knihtisku, přidružila se v listopadu k těmto oslavám i Praha. Vynález knihtisku se v ní vedle bohoslužeb oslavoval především v kázáních, slavnostních řečech a básních, jež byly promlouvány a tištěny ve třech řečech, latinsky, německy a česky*. Oslava v Praze byla dílem dvou vrstev pražského obyvatelstva, knihtiskařů a členů university, z těchto zvláště kněží řádu jesuitského. Mínění o původu knihtisku nebyla jednotná, rozchá-

mahle der Gütte Gottes...«, kde se český původ Gutenbergův odmítal, Kutná Hora se pokládala za první místo knihtisku v Čechách a r. 1480 za letopočet prvního českého tisku. V tomto spisku se o vzniku domněnky, že Gutenberg pocházel z Kutné Hory, praví: »so mag hierdurch Stransky vielleicht seyn auff die Gedancken gerathen, als ob Guttenberg der Nahmen seiner Vatterstadt und er also aus dem Königreich Böhheim von der mehr als zubekanntten Stadt Guttenberg gebürtig gewesen.« Kdo byl tento Stránský, nemohu zjistiti. V spisech Daniele Stránského a Pavla Stránského ze Zapské Stránky se mi nepodařilo něco tomu nasvědčujícího nalézt.

zela se. Kdežto především knihtiskaři stáli na tom, že knihtisk jest vynález německý, vynálezem že byl Jan Gutenberg a místem vynálezu Mohuč a že Kutná Hora byla jen prvním místem v Čechách, kde se knihtisk vyskytl, t. j. stáli na tom, co se o vynálezu knihtisku i v Čechách tradovalo až po Tomáše Mitise – někteří kněží, kteří patrně byli v menšině, zastávali se názoru, k němuž dali podnět svými výklady jesuité Crugerius a Kořínek. Hlasatelem tohoto mínění byl tehdy Benedikt Josef Petrlík, křížovník s červeným srdcem u sv. kříže na Starém Městě Pražském, v řeči, již pak vydal u J. K. Hraby tiskem pod názvem »Lingua trium saeculorum... Ars artium typographia, to jest: Vejřečný trojího věku jazyk... kunšt nad jiné kunšty, jinak knihtiskárna«. V ní prohlásil Gutenbergova rodičem a vlastencem kutnohorským a jeho jméno překládal Jan Kuttnohorský. I on pokládal r. 1440 za rok vynálezu knihtisku. Ale toto mínění se po r. 1740 v Čechách neujalo. Když byla r. 1765 v knihtiskárně Jana Josefa Klausera v Praze proslovena »Feyerliche Gedächtniss-Rede so bey Errichtung einer neuen Presse«, vydaná i tiskem, pravilo se v ní: »Ist gar nicht zu zweifeln. dass jedermänniglich bekannt seye, wie Herr Johann Guttenberg von Maynz gebürtig, im Jahr Christi 1440. eine Kunst erfunden, die billig mit den schönsten Erfindungen um den Vorzug streitet, und die Ehre der Deutschen um ein Merkliches vergrössert.«

Proti nekritickému přijímání domněnek českých jesuitů o vzniku knihtisku vystoupil roku 1782 veliký český slavista, osvícenec a buditel Josef Dobrovský (1753–1829) v studii »Ueber die Einführung und Verbreitung der Buchdruckerkunst in Böhmen« (Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böhmen Bd. V.). Dobrovský vyvracel mínění, jako by Čechy měly nárok na vynález knihtisku. Dobrovský, jenž podlehl Crugeriovi jen potud, že mu uvěřil, jako by i Tomáš Mitis a Petr Kodice z Tulechova byli bý-

vali před Crugeriem šířiteli domněnky o kutnohorském původu Gutenbergovu, nejen se obrátil proti všem těmto fantastickým hlasatelům pouhé domněnky, nýbrž hlavně odmítl možnost Kořínkovy zprávy o českém původu knihtisku. Dobrovský prohlásil zprávy uváděné Kořínkem za plné odporu (neuveď však, v čem se odpor jeví) a označil jako nesprávné i tvrzení, že mínění Kořínkovo bylo obecným míněním českým. Uvedl, že již Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic a Daniel Adam z Veleslavína mluví o knihtisku, a to právem, jako o vynálezu německém.

Dobrovského odmítnutí patrně nestačilo Jos. Jungmannovi (1773–1847), českému bohemistovi a buditeli. Když r. 1825 vydal v Praze »Historii literatury české«, neměl na str. 68 odvahy, dáti pravdě průchod a knihtisk označiti za vynález německý, jako neměl odvahy zaujmouti odmítavé stanovisko k záznamu Kořínkovi a řeči Petrlíkově. Psal opatrně: »Nalezené toho věku tiskařské umění velmi brzo do Čech se dostalo. Domnění Jesuity Kořínka a jiných (v. kázání: Linqua trium saeculorum od r. 1740), že nálezce jeho byl rozený Čech z Kutné Hory, a proto Gutenberg nazvaný, Němci nesnadno přijmou.«

R. 1837 podal v »Časopisu Českého Museum« (str. 183–190) »Krátkou zprávu o vynalezení umění knihtiskařského« český spisovatel, pilný kompilátor Jakub Josef Dominik Malý (1811–1885). Malý nestál na stanovisku, že Gutenberg byl českého původu, vůbec o tomto nekritickém tvrzení mlčel, ale přece zase nechtěl přiznati Němcům zásluhu o vynález knihtisku. Opíraje se o stati, které se o vynalezení knihtisku vynořily r. 1823, kdy město Harlem oslavovalo čtyřstaleté výročí vynalezení knihtisku Laurentiem Costerem, došel k výsledku:

»1. První a pravý vynálezce knihtlačitelského umění jest Hollandan Vavřinec Janson, jenž mnoho let před Gutenbergem již pohyblivým písmem tiskl.

2. Co o Gutenbergovi jakožto vynálezci udáváno, jest z většího dílu pouhé nadsazování, a veliké zásluhy jeho velmi na nejistotě stojí.

3. Pravdě podobno jest, že Němci teprv od Hollandanů umění tiskařské přijali, které pak od Schöffra, Pfitzra a jiných zdokonaleno bylo.

4. Příčina, proč posud Gutenberg za skutečného vynálezce platil, jest ta, že mohucká impresí po dlouhý čas při dědicích Petra Schöffera se udrževši, veliké důležitosti a znamenitosti dosáhla, a vyučence do všech evropských zemí vysílala, an zatím harlemská v brzkém čase zanikla, jen skrovných po sobě památek zanechavši.

Oslava čtyřstého výročí vynálezu knihtisku r. 1840 dala příležitost Antonínu Jaroslavu Vrtátkovi (1815—1892), muži bez filologické erudice, kritiky a rozhledu, přesto však od r. 1861 řediteli knihovny Národního Musea v Praze, podnět k tomu, aby vyslovil svůj názor o vynálezci knihtisku. Učinil tak v stati »Historicko-kritická úvaha, týkající se vynálezce umění knihtiskarského« (v časopisu »Vlastimil« 1840. I. str. 182—200). Vrtátko v tomto článku otiskl do té doby neznámou zprávu anonymního skladatele třídílného latinsko-českého, tiskem ještě nevydaného slovníka, jež prý měl ve své knihovně podivínský katolický kněz, překladatel řeckých a římských klasiků do češtiny, Jan B. Josef Vlček (1805—1879). V předmluvě k slovníku prý stálo: »Tum vero Boemi linguam suam specialiter auxerunt, posteaquam Artem libros imprimendi invenit Joannes Kutenbergius, natione Boemus, patria Kutenbergensis, prius Joannes Faustus nominatus, qui circa annum 1421 bella Husitica fugiens in Germaniam abiit, Strasburgi se Kutenbergium a patria (ex more eius temporis et simul ut suam Patriam ab inventione Typographiae commendavit), compellavit.« V rukopise prý dále bylo, že to dokazují i slavní rektorové pražské university Petr Kodícill z Tulechova a Tomáš Mitis. Tato

zpráva jest podezřelá. Rukopis slovníka, o němž Vrtátko mluví a jenž prý byl r. 1840 v majetku podivínského soukromníka, nelze dnes nikde nalézt. Vrtátko původ rukopisu anonymního lexikografa kladl na konec věku 17. Ale at již tento rukopis existoval či ne, jedno jest jasné: zpráva, jak zní, jest pořízena podle zprávy hlavně Kořínkovy a částečně podle Crugeria. Neměla by tudíž, i kdyby pocházela z konce 17. století, žádné historické hodnoty. Vrtátko, jehož práce byla nejen nekritická, nýbrž i vědecky neklidná a proti německému národu zaujatá, pokládal sice za vynálezce knihtisku Jana Gutenberga, ale prohlašoval ho podle kmene i rodu za Čecha, jak prý to leží ve jménu »Gutenberg« samém, ve Fustovi (Faustovi) a Gutenbergovi pak viděl jako Kořínek jednu a touž osobu. Ale proti Kořínkovi a těm, kteří přijímali jeho mínění, přinesl do otázky nového to, že nemyslil Faustem Fusta, nýbrž českého Fausta, podivína-studenta, o němž jest zachována archivní zpráva, že bydlil v první polovici 15. století v Praze na Karlově náměstí, na Skalce. Vrtátko z podobnosti jmen a náhodně shody časové činil nemožné závěry. Na podporu svého tvrzení také uváděl, že prý se nedá dokázat, že se Gutenberg v Mohuči narodil a že byl německého původu. Závěr vývodů Vrtátkových byl pak tento: »Umění knihtiskarské, s vědomím sice tisku Německého, avšak samostatně, bez Němcův materialní pomoci, se vyvinulo.« Závěr stejně nesprávný jako jeho premisy. R. 1840 vystoupil s uvedenou statí nejen Vrtátko, nýbrž i právník Jiří Jan Pešice oživoval mylné názory, které byly v Praze při oslavách r. 1740 tlumočeny o českém vynálezu knihtisku (viz na př. přílohu ke »Květům« z 11. června 1840).

Stat Vrtátkova nedala spáti čes. buditeli, katolickému knězi a spisovateli, od r. 1833 faráři v Kováni u Ml. Boleslavě, Karlu Aloisu Vinařickému (1803—1869). Byl to nadšený vlastenec, národní apologeta český, ve vědě nekritický

romantik. R. 1845, tedy pět let po uveřejnění článku Vrtátkova, otiskl v »Květech« stat s tímto obširným a obsah článku vlastně vyčerpávajícím názvem: »Jan Gutenberg narozen v Hoře Kutné r. 1412, bakalářem svobodných umění učiněn v Praze 18. list. 1445, první knihtiskař v Mohuči 1450.« Měla to býti, hledíc k datu 18. listopadu r. 1445, stat jubilejní. Vinařický opakoval dřívější nedokázaná tvrzení, že Gutenberg podle jména pocházel z Kutné Hory, a určitěji než jeho předchůdcové řekl, že se v Kutné Hoře narodil, a to r. 1412. Poněvadž našel v universitních památkách, že r. 1444 a 1445 dlel v Praze na studiích jakýsi Joannes de Montibus Cutnis, nerozpakoval se tvrditi, že tento Joannes a Gutenberg jsou jedna a táž osoba a že Gutenberg r. 1444 studoval v Praze. Opíraje se o Vrtátkovo rozlišování českého Fausta a německého Fusta, beze všech dokladů usoudil, že Gutenberg přebýval v Praze v domě Opavském se svým i pozdějším soudruhem, zlatníkem Faustem. Poněvadž dne 18. listopadu r. 1445 byl v Praze Joannes de Montibus Cutnis prohlášen bakalářem, neváhal v tom viděti bakalářství Gutenbergovo. Vinařický dospěl bez jakýchkoliv důkazů k názoru, že se mohučský prvotiskař Gutenberg přiučil mechanické stránce svého umění a deskotisku v Čechách. Proto Vinařický soudil, že, »nebyli-li Čechové kněhotisku původcové, byli alespoň při tom pomocníci«. Gutenberg prý, když odešel do Mohuče, tam ve spolku s Janem Faustem a s Petrem Schöffrem (1450) »skladné litery vynašel«.

Proti těmto fantasiím, zvláště proti nekritickým vývodům Vinařického, stručně, ale věcně vystoupil český dějepisec Václav Vladivoj Tomek (1818—1905), badatel, znalý dějepisné metody, spisovatel střízlivý a konkrétní. V témž časopise, kde veřejnosti odevzdal svou práci Vinařický, v »Květech«, vyložil dne 13. listopadu r. 1845 své mínění i Tomek. Upozornil na sla-

bou stránku práce Vinařického. Nedá se prokázat identita Jana Gutenberga a Joanna de Montibus Cutnis. Není tudíž ani důkazu pro to, že by byl Gutenberg v Praze studoval a zde býval prohlášen bakalářem. Kdyby jméno Joannes de Montibus Cutnis mělo znamenati Gutenberga, byl by musil Gutenberg užiti svého příjmení Gensfleisch. Podle Tomka jméno Gutenberg bylo po matce. Gutenberg neznamená podle něho místo narození, nýbrž buď dům nebo sídlo panství, a to se nemůže vztahovat na Kutnou Horu. Tomek neváhal napsati, že Gutenberg byl vždy Němec, a byl by jím i tehdy, kdyby jeho matka byla bývala Němkyně z Kutné Hory. Český Faust ze Skalky v Praze nemá podle Tomka s Fustem a knihtiskem nic společného.

Kritické názory Tomkovy však nezvítězily hned úplně. Lázeňský lékař v Karlových Varech Jean de Carro vydal článek Vinařického z »Květů«, částečně poopravený, francouzsky samostatně v Bruselu ještě r. 1847 a výše zmíněný český buditel Josef Jungmann v druhém vydání »Historie literatury české«, po jeho smrti vydané r. 1849 (1851), na str. 49 místo z prvního vydání upravil ve prospěch názorů Vinařického: »Domnění jesuity Kořínka a jiných (v kázání: Linqua trium saeculorum od r. 1740), že nálezce (knihtisku) byl rozený Čech z Kutné Hory, a proto Guttenger nazvaný, v novějších časích až ku pravdě podobnosti Vinařickým zvýšeno.« To byl však u nás poslední vážný hlas o možnosti českého původu Gutenbergova. Od doby Jungmannovy se již ani jediný badatel český nepokoušel reklamovati Gutenberga pro Čechy a Kutnou Horu a bráti v pochybnost, že Gutenberg byl Němec mimočeský a že evropský knihtisk jest vynález německý. Hlavní příčinou toho bylo, že česká věda opustila romantické fantasie a že se její dějepisci a filologové dali na cesty přísných vědeckých metod nové doby.

PROKOP WALDVOGEL.

V jihofrancouzském městě Avignonu, bývalém sídle papežů při řece Rhôně, se v letech 1444 až 1446 zdržoval Prokop Waldvogel de Braganciis.* Do Avignonu přišel asi na počátku r. 1444 a opustil jej někdy mezi 2. květnem a 1. červencem r. 1446. Byl rodák pražský. Snad byl příbuzný nožičce Jiřího Waldvogela, jenž se připomíná v Praze na samém konci 14. století a v prvních dvou desítkách věku 15. Jaké byl národnosti, nevíme. Příjmení by nasvědčovalo, že pocházel z rodiny původně německé, křest. jméno Prokop by však ukazovalo na původ český, poněvadž sv. Prokop, zakladatel a opat kláštera na Sázavě, jest patronem českým a byl znám obecně jako fedrovatel slovanského jazyka ve svém klášteře. Waldvogel nabyl r. 1439 ve švýcarském Lucernu občanského práva. Za svého pobytu v Avignoně byl ženat (manželka slula Anna) a byl ve spojení s těmito osobami: židem Davinem de Caderousse, Georgesem de La Jardine, mistry a přáteli Manaudem Vitalisem a Arnaudem de Coselhaem a konečně shodinářem Girardem Ferrosem z Trýru. Důvod styků s těmito muži byl u Waldvogla jeden a týž: sjednával s nimi smlouvy o to, že je naučí »artem scribendi artificialiter«. Waldvogel neměl na provozování tohoto umění dosti peněz, ocital se stále ve finančních nesnázích a osoby, se kterými se smluvně spolčoval, mu měly býti finančně nápomocny a měly se za peníze jeho umění i naučiti. V čem toto umění záleželo, poznáváme z prostředků, jimiž chtěl k »umělému psaní« dospěti. Měl mnoho věcí k tomu účelu: písmena ze železa, cínu, mědi a mosazi,

dvě abecedy z oceli, jiné formy, 48 forem cínových; na objednávku Davinovu řezal v železe 27 hebrejských písmen, zavazoval se mu dodat nástroje ze dřeva, cínu a železa, potřebné k umělému psaní; měl tedy tiskářenský aparát, zvláště z různých kovů. Ve všech smlouvách, které činil, zavazoval po zvyku své doby druhou stranu k tomu, aby o věci zachovala tajemství a aby umění, kterému se naučí, nešířila ani v Avignoně ani v jeho oblasti na 12 až 30 mil. Žida Davina zavazoval však dne 10. března r. 1446 i k tomu, že pro vždy zamlčí, i od koho umění umělého psaní má. Waldvogel se nikde neuvedl ani se svým smluvním stranám nevydával jako vynálezce umělého psaní. Ze zvláštního závazku na Davinovi lze souditi, že Waldvogel obchodoval s uměním, jež bylo vynálezem jiného. Kdo ten jiný byl, můžeme si snadno domysleti. Waldvogel byl ve stycích s Jörgem Dritzehnem**, jenž se r. 1439 bez úspěchu soudil s Gutenbergem. Asi od něho zvěděl Waldvogel o počátcích vynálezu Gutenbergova a o jeho těžkých pokusech, ale to bylo v době, kdy vynález nebyl ještě k praktické potřebě způsobilý, a Waldvogel sám nedovedl to, co se dověděl, domysleti, aby se toho dalo v praxi užití. Z Waldvogelovy činnosti v Avignoně se nezachoval žádný výrobek jeho tiskářského umění. Patrně tak daleko Waldvogel ani nedospěl. Zdá se, že pro nepatrný počet písmen, který Waldvogel měl, tisklo se jen písmeno za písmenem a nesázely se celé strany. Waldvogelův způsob umělého psaní nebyla proto věc snadná.

reprodukuje P. Pansier: Histoire du livre et de l'imprimerie à Avignon du XIVème au XVIème siècle. Avignon 1922. I. str. 161 a d. III. str. 23 a d.

** Viz zprávu O. Hartwiga v Zentralblatt für Bibliothekswesen XVII. 441-442.

Pražan Waldvogel nebyl vynálezcem knihtisku ani jeho prvním praktickým realizátorem. Byl jen asi první jménem nám známou

osobou z Čech, která si zjednala jistou vědomost o prvních Gutenbergových pokusech v knihtisku.

PAVEL ŽÍDEK A VYNÁLEZ KNIHTISKU.

Jeden z vůdců české katolické oposice proti českému kališnickému králi Jiřímu z Poděbrad Pavel Židek, zvaný též Paulus Žid, Paulus de Praga, Paulus Paulirinus, ve svém díle »Liber viginti artium«, jež spisoval za svého pobytu v Plzni asi kolem r. 1463, napsal: »Ciripagus est artifex sculpens subtiliter in laminibus ereis ferreis aut ligneis solidi ligni aut altero, ymagine scripturam et omne quodlibet ut post imprimat papiro aut parieti aut asseri mundo faciliter omne quod cupit; aut est homo faciens talia cum patronis et tempore mei Pamberge quidam sculpsit integram bibliam super lamellas et in quatuor septimanis totam bibliam super pergamenam subtili praesignavit scriptura.«* Toto místo, jež bylo zásluhou Poláka Josefa Muczковского v nepřesném čtení známo již od r. 1835, kdy Muczowski o Židkově knize »Liber viginti artium« vydal monografii s četnými citáty ze spisu, u nás beze všech důvodů vyložil Jaroslav Vrtátko ve »Vlastimilu« r. 1840, I. str. 199 tak, že by zde mohlo jíti o 36řádkovou bibli, již Pavel Židek viděl nebo o ní slyšel. Zprá-

vou Židkovou se zabýval r. 1911 G. Zedler »Die Bamberger Pfisterdrucke und die 36zeilige Bibel« (str. 98) a r. 1928 G. Mori »Der Türkenkalender für das Jahr 1455«. Kdežto Zedler ukázal, že asi Židek sám přímo v Bamberku popisovaný tisk viděl, poněvadž byl okouzlen subtilitou písma a látkou, na níž byla kniha vytištěna (pergamen), Mori zjistil, že se v tisku 36řádkové bible pokračovalo v Bamberku na podzim r. 1459. Tedy v této době spatřil Pavel Židek v Bamberku, hornofranckém městě na Regnici, – hlavním městě říšského biskupství bamberského, první tištěnou knihu. Vrtátkova pouhá domněnka byla ve 20. věku pravděpodobně podepřena.

Pavel Židek byl po Waldvogelovi další známý příslušník českého státu, zcela jistě první známý Čech, který viděl výrobek umění Gutenbergova. Jenže nepronikl ještě v jádro tohoto vynálezu. Prohlížeje 36řádkovou bibli, soudil, že je vyrobena jako deskotisk, a podstaty knihtisku tehdy nepostřehl.

LETOPOČET ZAVEDENÍ KNIHTISKU DO ČESKOSLOVENSKÝCH ZEMÍ.

Rok, kdy byl knihtisk zaveden do československých zemí, jest r. 1468. Tento rok jako letopočet zavedení knihtisku do československých zemí označil již Rafael Ungar r. 1778.** Nemáme sice pro něj historických

zpráv, ale soudíme tak proto, že první tištěný český překlad »Kroniky Trojanské« má toto ukončení:

»A že již od narození syna božieho počítáme M° CCCC° LXVIII° A protož sečtúce ta

* Cituji podle správného čtení K. Dziatzka: Gutenbergs früheste Druckerpraxis. Berlin 1890, str. 10.

** Ve vydání Bohuslavi Balbini Bohemia docta Pragae 1778. P. II. str. 231, poznámka.

leta v hromadu tehdy od dobytí Troje až do
sě doby minulo j[es]t dva tisíce let a LXXX
a pět let« etc.

Čech Jos. Dobrovský vyslovil námitky proti
tomu, aby byl rok 1468 uváděn v zakončení
»Kroniky Trojanské«, pokládán za letopočet
tisku knihy.* Nejprve tak učinil stručně v »Böh-
mische Litteratur auf das Jahr 1779«, pak obšír-
něji v studii »Ueber die Einführung und Ver-
breitung der Buchdruckerkunst in Böhmen«
(Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böh-
men . . . Bd V. 1782). Dobrovský namítal:

1. R. 1468 prý byl knihtisk sotva znám někde
v Německu mimo Mohuč.

2. Až do r. 1487 v české řeči nevyšlo tiskem
více nežli dvoje sněmovní usnesení utrakvistic-
kých stavů z r. 1478 a 1483.

3. Poněvadž v klášterní knihovně osecké
jest rukopis »Trojanské Kroniky«, datovaný
r. 1468, bylo asi tohoto rukopisu užito za před-
lohu a letopočet 1468 se má pokládati za leto-
počet rukopisné předlohy a ne tisku.

4. Nejstarší čeští tiskaři prý byli přesní v uvá-
dění letopočtu, místa a jiných okolností, ale
celé počítání tištěné Trojanské kroniky, ba
i slovy vybrané číslice, jsou prý velice vadné.
Dobrovský toto tvrzení demonstroval na pří-
kladech: na uváděných letech od stvoření svě-
ta, od založení Říma, na součtech číslic.

Dobrovský pokládal »Kroniku Trojanskou«
podle neumělosti sazečovy a tiskařovy jen za
první dochovaný tisk český. Za první dílo tiš-
tění určitě v Čechách prohlašoval latinský
tisk: »Statuta provincialia Arnesti« datovaná
rokem 1476 a tištěná v Plzni. Tisk »Kroniky
Trojanské« kladl mezi léta 1478 až 1487.

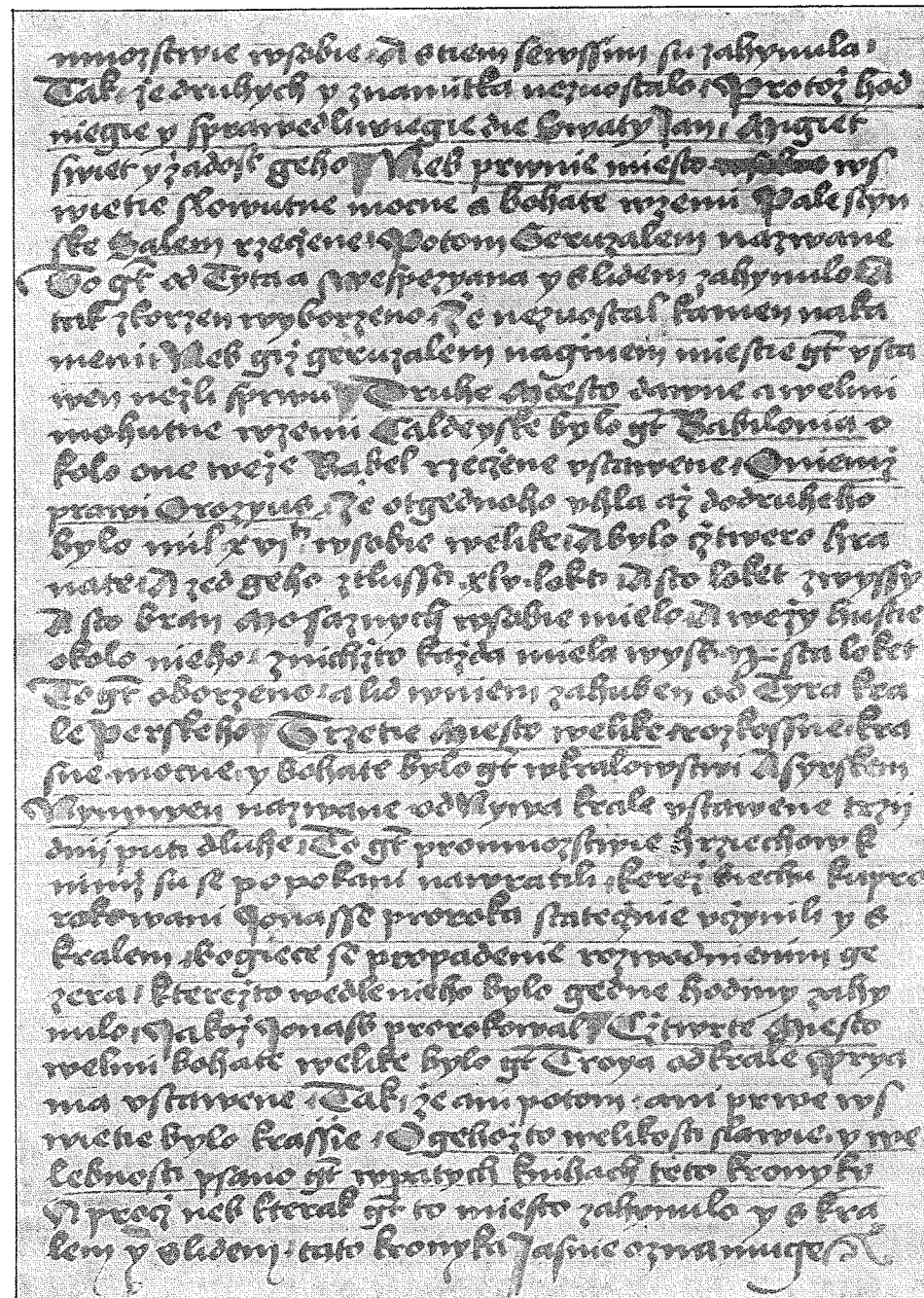
Dobrovský své námitky ve stati sám zeslabil.
Ačkoliv tvrdil, že výrobce Kroniky měl za před-
lohu osecký rukopis, jež se snažil přesně na-
podobiti, a to ne stranu za stranou, nýbrž řádku

* Viz můj článek: »Názory Jos. Dobrovského o po-
čátcích českého knihtisku« v »Dobrovského sborníku«.
V Praze 1929 str. 344 ad.

za řádkou, připouštěl sám, poněvadž se v Kro-
nice od str. 160 objevuje písmo dvojího rázu,
že slevač písmo tvořil podle několika českých
rukopisů. Nepověděl však, v čem se vliv jině-
ho rukopisu než oseckého jeví. Dobrovský to
prostě říci nemohl proto, že jeho námitka o ru-
kopisné předloze osecké byla jen možností,
která nebyla podepřena ani nezbytným srovná-
ním tisku z r. 1468 a rukopisu z r. 1468, aby mohla
platiti za více nežli za prostý nápad badatelův.

Z námitek Dobrovského proti letopočtu
1468 dnes ani jediná neobstojí. Neshoduje se
se skutečností tvrzení, že by knihtisk byl r. 1468
znám v Německu sotva kde jinde mimo Mo-
huč. Dnes víme, že se v tisku 30řádkové bible
pokračovalo na podzim r. 1459 v Bamberku,
kde tiskl v letech 1461–1462 Albrecht Pfister,
asi r. 1462 byl tisk znám již i v Horní Italii, od
r. 1461 tiskl v Štrasburku Johann Mentelin,
od r. 1465 se tisklo v benediktinském klášteře
v Subiacu u Říma, od r. 1466 pracoval v Kolíně
n. R. tiskař Ulrich Zell, r. 1467 působil v Římě
Ulrich Han, téhož roku v Eltvilu mají knihtiskár-
nu Heinrich a Nicolaus Bechtermünze, r. 1468
tiskne v Augsburgu Günther Zainer a v Basileji
Berthold Ruppel. Knihtisk tedy byl do r. 1468
rozšířen hojně a daleko od místa, jež bylo jeho
kolébkou.

Dobrovský se domníval, že až do r. 1487
nevyšlo v české řeči více nežli dvoje sněmovní
usnesení utrakvistických stavů z r. 1478 a 1483,
oboje jak za doby Dobrovského tak i dodnes
nezvěstné. I tato domněnka se objevila ne-
správnou. Po vydání své studie z r. 1782 měl
Dobrovský sám příležitost poznati svůj omyl,
když se seznámil s Novým zákonem z r. 1475.
Ale v nové době byl učiněn další nález dato-
vaného českého tisku, a to kalendáře z r. 1484.
Mimo to se sluší po typologickém rozboru
zařaditi do konce sedmdesátých let 15. věku
i nedatovaný a neilustrovaný Pasionál a t. zv.
Dlabačův Nový zákon, oba prvotisky, Dobrov-
skému ještě neznámé.

Čís. 1. Ukázka z rukopisu »Kroniky Trojanské« z r. 1468.

Osecký rukopis Trojanské kroniky z r. 1468 je nyní v knihovně Národního musea v Praze. Připojené ukázky písma tohoto rukopisu a tisku z r. 1468, jehož typy se v žádném jiném prvotisku vůbec nevyskytují, svědčí, že tiskař nena- podobil úpravy a tvaru písma rukopisu z r. 1468, nýbrž že každý, písař i slevač, šli svou vlastní cestou. Srovnáme-li rukopis s tiskem bedlivěji, poznáme, že se délka řádek, rozsah stran ani počet řádek na straně nekryjí, že rukopis užívá representantů, tisk nikoliv, že se jeví různost v užívání zkratk a rubrik, v podobách ozdůbek doplňujících řádky a v jejich použití, v pravopise, v užívání velkých písmen a v interpunkci, ve velikosti místa volného pro versálky, ba i v textu (na př. str. 382 a 383 tisku), kde jsou nadpisy tisku zcela jiné než nadpisy rukopisu, ve vypisování číslovek, ve výzdobě iluminátorské, jež jest v rukopisu trojbarevná (červená, žlutá, modrá), v tisku jednobarevná (černá). Rukopis z r. 1468 nebyl tudíž předlohou tisku z r. 1468.

Také neobstojí Dobrovského názor, že ne- byla »Kronika Trojanská« z r. 1468 tištěna v ro- ce 1468, poněvadž prý celé její počítání ba i slovy vypsane číslice jsou velice vadné (v letech od stvoření světa, od založení Říma, v součtech číslic). Nepřesnost v takovém počítání, jak u- pozornil již r. 1840 v »Časopisu českého Mu- seum« (str. 86–87) Václav Hanka, jeví všechny rukopisy a tisky doby, v níž »Trojanská Kroni- ka« byla vytištěna. Tiskaři konce 15. století jsou přesní v počítání křesťanském a Dobrovský nepodal ani jediného dokladu, že by po této

stránce byly chyby u tiskaře »Kroniky Trojan- ské«. Kdyby platila námitka Dobrovského proti tiskaři »Kroniky«, platila by též námitka i pro- ti písaři rukopisu z r. 1468, jenž má tytéž chyby v počítání jako tisk z r. 1468 a proti tiskaři »Kro- niky Trojanské« Jonatovi z Vys. Mýta, jenž po- dobným způsobem datuje svůj tisk v r. 1487/8.

Jak patrně, ani jediná z námitek Dobrovské- ho není průkazná. Dobrovský si sám svými námitkami a svým závěrem o datování Kroniky Trojanské z r. 1468 nebyl nikdy jist. V listě své- mu příteli Josefu Valentinu Zlobickému ze dne 3. května r. 1789 psal: »Die Historia Trojana vom J. 1468 . . . vermuthlich ausser Böhmen gedruckt. Ich bin nun auch für 1468.« Když pak r. 1792 vydal »Geschichte der böhm. Sprache und Literatur«, prohlásil svůj pozměněný názor veřejně, ale beze všech důvodů. V přepracova- ném vydání této knihy z r. 1818 pojednal o věci znovu. Tehdy »Trojanskou Kroniku« zase vy- loučil jako první český tisk a kladl ji do roku 1476, zase bez důvodů. Na nestálost Dobrov- ského mínění o datování »Kroniky Trojanské« z r. 1468 působily nové objevy starých českých prvotisků, z nich pak především objev Nového zákona z r. 1475, jež by byl chtěl Dobrovský datovati i r. 1471.

Přes námitky Dobrovského není krátce dů- vodu pro to, abychom »Kroniku Trojanskou« datovali formálně i skutečně jinak, než jak se sama datuje, r. 1468. R. 1468 jest proto rokem, kdy byl knihtisk zaveden do zemí českoslo- venských.

V.

PŘEDPOKLADY ZAVEDENÍ KNIHTISKU V ZEMÍCH ČESKOSLOVENSKÝCH.

Stojíme před otázkou, zda bylo již r. 1468 v československých zemích prostředí ta- kové, aby tam mohl býti knihtisk bez ob- tíží zaveden. Jde o to, zda tu byly již r. 1468 pro

zavedení knihtisku nutné podmínky materiální i duchovní. Český stát byl r. 1468 státem samo- statným, po válkách husitských za panování ka- lišnického krále Jiřího z Poděbrad opět slibně

zemí. **C**aldensko bylo gest. **W**ab:lonia obolo
one wieze. **W**abel gegene vstauene. **W**niemz
pauwi. **W**ozpuz je odgednoho vsla az **D**odru
heho bylo mil. xvj. **W**obie velké. **A**l bylo ge
noro huanate. **A**l zed geho ztassiz. **z**lu. lokti
Alsto loket zuyssiz. **A**lsto brun mosaznych **W**
fobie mielo. **A**l wiezy hustie obolo nicho. **z**nichz
to kazda miela wysol paldrakeho sta loket. **T**
ot gest oborzeno alid wniem zababen od. **T**y
ta. **K**ule. **P**erškeho **D**yzietie **O**diesto velké **A**
ozkoffne kusno mozne ybohate bylo gest **W**
kualowstwi. **A**l syrkem. **A**l ynyuen. **A**l azwa
ne od. **A**l ywa kule vstauene. **D**yziz dni pat
druhe **T**o gest promnosstwie hzyiechow kuni
za sie wpozan nawmali ktere z bicheu karmo
wlowani **V**onasse prowa statoznie wzimil y
obwalem bogize sie propadenie rozwodnieny
strem. **K**tere zto wodle nicho bylo gedne hodiny
zahynulo **J**ako z **V**onase prowolowal. **K** z wre
te miesto velmi bohate velké bylo gest **D**woya
odapale **P**ryama vstauene **D**ak je ani potom
mi prue w swietie bylo kuffie **O**geho zto weli
koffi **H**aw e puclednosti psano gest wpaty ch kuni
kach toto krmnyky. **A**l proz neb ktwak gest to
Odiesto z azu. **A**l zahynulo y ktwalem y ktwidem
tato kronika **D**ak je oznamuje **D** **D** **D**

Čís. 2. Ukázka z prvotisku »Kroniky Trojanské« z r. 1468.

vstupujícím v mezinárodní, obchodní i kulturní styky s ostatním světem, které byly válkami husitskými podstatně oslabeny, ale nikdy ne zpřetrhány. Praha byla sídelním městem královským jako za Lucemburků a jako později za Jagejlovců. Rozpory mezi katolíky a kališníky státu se vyrovnávaly a vítězství si dobyla zásada rovnoprávnosti obou těchto vyznání. Praha se zase stávala střediskem evropského obchodu, jakým byla již za doby Karla IV. Řemesla počala vzkvétat. Z nich tu byla hojně zastoupena ta, která jsou důležitá pro zavedení knihtisku: zlatníci, stříbrníci, rytci, šmelcíři emailů, klenotníci, pregéři, zvonáři, malíři, iluminátoři, písaři, kniháři, obchodníci s papírem, majetníci vinařských lisů, truhláři. Gotické umění od polovice 15. století obnovovalo svůj stav před válkami husitskými a počalo dohánět umění evropské, třebaže již nedosáhlo vůdčího postavení doby lucemburské. V Praze působila universita, Karlem IV. založená, a Češi, zvláště katolíci, poněvadž se pražská universita stala utrakvistickou, navštěvovali university zahraniční v Krakově, v Paříži, v Bononii, Padově, Římě, Avignoně, Montpellieru, Vidni, Erfurtě, Heidelberce, Kolíně n. R. Oxfordě, Lipsku. Humanismus počal ostýchavě vnikati do Čech. Psané knihy se vyráběly ve velkém na papíře, dováženém zvláště z Itálie, řidčeji již na drahém pergamenu. V Praze byl již aspoň od r. 1381 samostatný obchod s papírem*, a zdá se, že v Čechách byla již r. 1370 zřízena první papírna v Chebu. V Čechách se za Jiřího z Poděbrad jevila silná touha po knize. Nevyráběly se jen knihy náboženské, nýbrž i světské, zábavné i poučné. Poptávku po knize zesílila zvláště husitská reformace. V českých zemích se čtly polemické traktáty, spisy náboženské a filosofické spisy, Písmo svaté, postily, kázání, jevila se potřeba knih liturgických u katolíků i náboženských u nekatolíků, hledaly

* Z. Winter: Dějiny řemesel a obchodu. V Praze 1906. str. 319: R. 1381 se v Praze připomíná obchodník papírem staropražský měšťan Velislav z Plzně.

se knihy práva církevního, modlitby, životy svatých, letopisy, kroniky, historické romány, ovocnářské příručky, herbáře, rozšiřovala se usnesení sněmovní atd. Zájem o knihu se vlivem husitství rozšířil na široké kruhy čtenářstva. Písemnictví se zčeštovalo a opouštělo cestu mezinárodní latiny. Husitství ovšem pro své náboženské názory nekladlo důraz na výzdobu knihy, jako tomu bylo za dob Lucemburských, nýbrž na její obsah, ale nestavělo se na stanovisko ničení knihy, nýbrž její rozvoj podporovati. Kniha se tehdy nezdobila jen ručně, nýbrž i dřevoryty a kovořezbami, do psané knihy vlepovanými. V českých zemích bylo již v první polovici 15. století známo a provádělo se rozmnožování obrázků svatých otiskováním dřevorez. Byl tu tedy znám nejen princip rozmnožování, nýbrž i užití barvy k tomu. Příklady toho jsou obraz sv. Trojice**, krásná dřevorezba, znázorňující sv. Kryštofa z let 1430 až 1440***, dřevorezby první polovici 15. století »Zvěstování Panny Marie« a »sv. Trojice«†. Dřevorezba »Zvěstování Panny Marie« má již vřezán i latinský text. V českých zemích byl před zavedením knihtisku znám a prováděl se i deskotisk. Nezachovaly se nám sice deskotiskové památky původu českého, ale máme zprávu, jež ukazuje, že se v Čechách již před r. 1468 tisklo deskotiskem. Zachoval ji luteránský kněz Jan Štelcar Želetavský († po r. 1596) v »Knize Nové o původu knežství Krista Pána« z r. 1592, kde na str. 11. píše: »Léta 1459. Vyšel traktát pod titulem M. Jana Husi z Konstanci: jest na archu, bez litery: že by M. Jan Hus léta 1415 z Konstanci knězi Havlíkovi, Jakaubkovi a Kobertovi hospodáři svému psáti měl, že se má večerí Páně posluhovati dítkám nerozumným«. A na deskotisk myslel i Pavel Židek ve svém díle »Liber viginti artium«, jak jsme již uvedli v hlavě III. V Čechách bylo také již dáv-

** Zd. Tobolka: Tisky o jednom listu 15. věku v Praze b. r. čís. 54.

*** Barevně tamtéž čís. 24. — † Tamtéž čís. 19 a 20.

Čís. 3. Česká dřevorezba sv. Kryštofa z let 1430–1440.

no známo a provádělo se aspoň od století 14. vtlačování celých slov a vět do vazeb literami, k tomu účelu řezanými. Krásný příklad toho nám podává řezaná vazba rukopisu kněze Jakuba z Čáslavě, chovaného ve veřejné a universitní knihovně v Praze* s malým gotickým nápisem: »Ave Maria gratia plena domini«. Myšlenka rozmnožování obrazu a textu otiskováním a řez mincovních patric byly v českých

zemích známy odedávna z tisku pečeti. Od dob Karlových bylo v českých zemích hojně pěstováno víno. Změniti dřevěný vinný lis v dřevěný lis tiskařský, byl jen malý krok, takový, jaký učinil již dříve na Rýně Gutenberg.

Pro zavedení a úspěšné pěstování knihtisku v českých zemích bylo prostředí již r. 1468 připraveno. Bylo to prostředí v kultuře stejně vyspělé jako v zemi samého vynálezce knihtisku.

VI.

ODKUD PŘIŠEL KNIHTISK DO ČESKOSLOVENSKÝCH ZEMÍ.

Otázka, odkud přišel r. 1468 knihtisk do českých zemí, není otázka snadná. Hledíc k cílům, zvláště obchodním stykům Čech s Norimberkem, soudilo se, že knihtisk přišel do Čech z tohoto města. Tomuto názoru jest na závadu, že se v Norimberce knihtisk vyskytá teprve r. 1470, kdežto první český tisk máme z r. 1468. Historických pramenů pro řešení této otázky se nám nedostává, i nezbývá než se pokusiti o její rozřešení jen na základě toho, co o svém původu vyzrazuje sám první český tisk z r. 1468. Nemá písma, kterého by byl kdy užil nějaký jiný ať domácí či zahraniční prvotisk. Užívá však hojně ligatur neboli slitků, z nichž některé sestavením písmenek vyhovují jen duchu jazyka českého. Víme, že Gutenberg ligatur ještě neznal, užíval jen t. zv. písmen připojovacích, která jsou charakteristická pro jeho tisky. První tiskař, který ligatury znal a jich hojně užíval, byl první známý tiskař v Kolíně n. R. Ulrich Zell.** Byl to klerik, jenž se knihtisku naučil v Mohuči, vyučenec dílny Fustovy-Schöffery, v Kolíně n. R. žil od r. 1464 a tu patrně počal tisknouti r. 1465. Jeho první zachovalý tisk jest z r. 1466, tedy dvě léta před vydáním

prvního tisku českého. Po Zellovi až do vydání českého tisku r. 1468 ani jediný tiskař tak hojně ligatur neužil. První český tisk byl také sázen podle zvyku knihtiskárny Zellovy, po stranách a ne po formách.*** První český tisk z r. 1468 jest tedy práce nějakého Zellova žáka. Ze tento tiskař byl Čech nebo muž češtiny dobře znalý, toho důkazem jest, že, jak postřehl již Jos. Dobrovský, první český tisk z r. 1468 neobsahuje vad, které by vyplývaly z jazykové neznalosti sazečovy. Tisk tedy přišel do Čech jako do Nizozemí, Anglie a severního Německa z Kolína n. R., města s universitou, oddanou tehdy scholastické theologii, na níž studovali i Čechové, s vyspělým obchodem s Benátkami a Levantou, jenž se začasť ubíral i přes Čechy.

Knihtisk nebyl do českých zemí jako do Paříže zaveden vlivem humanismu na universitě. Pražská universita nebyla v 15. století dotčena proudem humanistickým, byla kališnická a teprve na počátku 16. století otevřela své dveře humanismu. V českých zemích tomu bylo asi podobně jako v Benátkách. Knihtisk byl do nich zaveden podnikatelským duchem knihtiskařským.

Jahrh. im Auslande. München 1924, str. 7.

*** G. A. G. Bogeng: Geschichte der Buchdrucker-kunst. Hellerau s. a. I. str. 291.

VII.

TISKAŘI ČESKOU BASTARDOU.

Nejstarší památky českého umění knihtiskařského mají ráz na první pohled patrný tento: jsou sázeny bastardou českého původu. Bastarda má jméno od toho, že to není čisté písmo knižní, nýbrž písmo proložené živly kursivními, tedy nepravé písmo knižní, bastard. Užívalo se jí pro tisk spisů v národních řečech. Původem to byla gotická kursiva a charakterisují ji písmena s, f, a. V tiscích se vyskytá po prvé v mohučském odpustkovém listu z let 1454/5. Českou bastardu na rozdíl od bastardy vůbec charakterisují její kudrlinkovitost a jakési sloní choboty,* mimoto užívání různých ozdůbek, tvarem si podobných, na doplnění řádek odstavců. Blízký poměr tiskaře k jeho výrobku vystupuje v tomto období silně do popředí. Tiskař se snaží napodobiti svou rukopisnou předlohu a vytvořiti dílo, které by bylo nerozeznatelnou náhradou za rukopis. Čeští tiskaři raného období bastardového si své písmo sami lili. Každý z nich měl své vlastní písmo, odlišné od písma druhých tiskařů domácích i zahraničních. Z prvních čtyř tiskařů bastardou každý vytiskl jen knihu jedinou.

Bastarda bylo písmo, jež se u nás udrželo jen do dvacátých let 16. věku. Byla pak nahrazena písmem jiným, švabachem a frakturou, jejichž byla předzvěstí.

1. Tiskař »Trojanské kroniky« z r. 1468.**

Časově prvním tiskařem období bastardového a prvním tiskařem v zemích českých vůbec byl tiskař české »Trojanské kroniky«

E. Crous-J. Kirchner: Die gotischen Schriftarten. Leipzig 1928. Str. 32—33.

** Jos. Mrkvička: Kronika Trojanská. Několik poznámek k novému jejímu přetisku. V Praze 1918. Tento bibliofilsky významný přetisk je však pro historická

z r. 1468. Neznáme jeho jména, nemáme o něm historických zpráv, nevíme ani, kde vlastně tiskl. Rafael Ungar prohlašoval r. 1778 za jeho působiště Plzeň***, aniž tehdy uvedl pro to důvody. Domněnku Ungarovu podepřel později Vácslav Hanka†, a to na základě dvou latinských prvotisků českého původu: 1. Statuta provincialia Arnesti a 2. Missale ecclesiae pragensis. Explicity obou těchto prvotisků, kde se žádá o modlitbu za tiskaře, jsou si podobné. Explicit Missale zní: »Explicit liber iste, sit laus, gloria tibi christe, sub anno domini Millesimo Quadringentesimo septuagesimo nono (= 1479) feria sexta ipso die sancte Elizabet (= 19. listopadu). Orate deum pro impressore.« Explicit Statut jest pak tento: »Anno domini millesimo quadringentesimo septuagesimo sexto (= 1476) finita sunt ista statuta provincialia feria sexta post S. Marci (= 26. dubna) In Novaplzna de impressione nova. Orate pro impressore etc.« Z podobnosti těchto explicitů se soudilo, že nejen Statuta, nýbrž i Missale pocházejí z Plzně. S Missalem pak stejnou ozdůbku má i »Kronika Trojanská« z r. 1468. Soudilo se tudíž, že i »Kronika Trojanská« byla vytištěna v Plzni. Tato domněnka, jež došla souhlasu, nemůže však býti přijímána bez námitek. Mezi dobou vydání »Kroniky Trojanské« z r. 1468 a dobou vytištění Missale z r. 1479 uplynula doba jedenácti let. Podobné tvary ozdůbek, jaké nacházíme v »Kronice Trojanské« a v Missale, vyskytají se nejen v tiscích konce 15. století vůbec, nýbrž i v rukopisech téže doby. Kdyby byl tiskař »Trojanské Kroniky« a Mis-

studies typologická bez ceny, poněvadž jeho písmo bylo řezáno až v době nejnovější.

*** V B. Balbini Bohemia docta. Pragae 1778. P. II. str. 231. poznámka.

† ČCM 1840 str. 77 ad.

sale týž, byl by jistě užil, jako se dalo již v 15. století i jinde, i pro sazbu Missale alespoň části písmového materiálu, a to ovšem té části, která by byla zbyla po vyloučení českých písmen a ligatur, t. j. zvláště po vyloučení písmen s diakritickými znaménky. Ale to se nestalo. Také jest pro odůvodnění domněnky bez významu podobnost písma všech tří tisků. Srovnáním se ukazuje, že každý z tisků má jiné tvary písma a těch několik písmen, která si jsou tvarem podobná, liší se od sebe velikostí. Rozhodná by mohla býti jen jejich identita a té není. Že by tedy první český tiskař z r. 1468 byl působil v Plzni, jest možno, ale ne pravděpodobno. Rafael Ungar* uvedl prvního tiskaře českého ve spojení s českým humanistou Řehořem Hrubým z Jelení, domnívaje se, že »Kronika Trojanská« z r. 1468 vyšla jeho péčí. Je to domněnka nesprávná, poněvadž v době, kdy byla »Kronika Trojanská« vydána, byl Řehoř Hrubý z Jelení teprve dítětem, neboť se narodil teprve asi v letech 1460–7.

Tiskař »Kroniky Trojanské« z r. 1468 byl patrně Čech. Neobíral se tiskem jiné knihy než v řeči české, nevyráběl knih náboženských, liturgických, nýbrž knihu světskou, dějepisný román. Znal způsob lití, písmo, sazbu a tisk po stranách Ulricha Zella z Kolína n. R. Vydal jedinou knihu, »Kroniku Trojanskou«. Bylo to jednosvazkové dílo o 195 listech ve 4°. Sazeč tu sázel text jednosloupečný, do sloupce o 21, 23, ale zpravidla o 27 řádcích. Výška 20řádkové sazby byla 123 mm. Snažil se stránku učiniti rovnou na pravé straně, jako činil na straně levé, ale vždy, zvláště na počátku sazby, se mu to nedařilo. Řádky nebyly proto vždy stejně široké. Sázel text po stránkách, jak bylo zvykem Ulricha Zella. Užil při sazbě písma dvojího řezu, obojího gotického, obojího celkem stejných tvarů, ale jednoho jemnějšího a druhého silnějšího. K písmu druhému, jehož užil

* V B. Balbini Bohemia docta. Prague 1778. P. II. str. 231. poznámka.

až od stránky 162, dospěl nováček v sazečství patrně zkušeností, když poznal, jak písmo první části, lité z kovu příliš tvrdého, tiskem na ručním dřevěném lisu trpělo, zvláště tím, že se diakritická znaménka u písmen ničila. Písmo, kterého užil tiskař »Kroniky Trojanské«, bylo písmo, jakého po celé období prvotiskové ani jediná kniha naše nebo zahraniční neužila. Bylo to písmo, které bylo patrně podle rukopisné předlohy litó jen pro tisk »Trojanské Kroniky«. Je to domácí, česká bastarda. V »Kronice Trojanské« se vyskytuje celkem 99 malých a 32 velkých písmen velikosti dnešní tercie. Pro některá velká písmena měl tiskař i několik tvarů (na př. E, J, O, S). Z českých písmen s diakritickými znaménky měl š a ž. Z interpunkce užívá tečky, dvojtečky a rozdělovacích znamének. Hojně se jako u Ulricha Zella vyskytají ligatury. V počtu malých písmen je 56 slítků. V »Kronice Trojanské« se objevují i zkratky, obvyklé v českých rukopisech 15. věku. Tiskař sázel knihu zvláště v první její polovici s jakousi nejistotou, dopouštěl se chyb vložením jiného písmene. Těchto chyb však není celkem větší množství nežli v jiných tiscích, ba i rukopisech konce 15. století. Po způsobu písařů rukopisů opravoval tiskaři chyby tisku dodatečně rubrikátor. Tak na str. 116 dole škrtl slabiku: tlu-, poněvadž na straně následující bylo celé slovo: tlustá. První český tiskař neznal ani signatur ani kustodů ani stránkování ani listování. Tiskl jen jednou barvou, černou, tisku dvojbarevného ještě neznal; jinobarevné (červené) nápisy kapitol, pro něž bylo vynecháno místo, a jinobarevnou (červenou) výzdobu velkých písmen prováděl až po vytištění knihy ručně rubrikátor. Pro versálie a iniciálky nechával prázdné místo, reprezentantů neužíval. Výjimečně se na str. 58 pokusil v černé barvě tisku knihy vytisknouti do dřeva řezanou iniciálku P v rámci velikosti 48 x 53 mm, s bílým pozadím s rostlinným ornamentem – nikoliv konvalinkovým, jaký byl pak v Německu v oblibě – iniciálku to, jež měla býti po vy-

tiehu sie dogegkeo zemie. Itak w dnggige sie w
 ssegka zemie. Nizegsta namnym weselim zgiech
 slawne. witezstwie. yprzilissneho obobageme. It
 Bohom swym hojne obieti gasteo zime. Jakozto
 swym pomognikom wte walge awoymie. **P**
 Ozbozem. Wiesta Tro
 ge ahanebne zabubem
 kule. Lan medonta die
 digneho semnohymie
 kmezaty. Pany Lytia
 zi ypanossim Trojan
 skym. Wiestiany. It
 porozpordam zen mla
 dych. It panen wstlechtych kwiecznee sluzbie a
 powziati tee kusne a przerwzene panny Eriony to
 ho kule Trojanske. wzeminstwo kule Delamona
 Guzie snaznie prohledmetie a wzyte ial sa wto
 to swietie diwne przyhody. Itze dmhdy wzitegne
 gt wielke przyziati bezprawie nezli msiti. Nleb
 male bezprawie gestit yako gissem mala ktezto
 plodi plame wielky admhdy wstie obgy sskodny
 Oni take mieli by sie wzyti kwaki kmezata y pam
 Czizozemgom neprzele. ete. kteziz doggich wlasti
 proswu potzebu sie przybent bez gziech sskody. Nleb
 tohoto swietia sstiecie gestit iakozto nebe nostaleo
 wysoket mzy. amizke wysstiz swie. obygege wlastni
 wlastnosty. Itak gzyz kto naywysstie skrypm sstie

Cis. 4. Stránka »Trojanské kroniky« z r. 1468 s iniciálou P.

tištění kolorována. Byl to pokus pozoruhodný, jaký sice podnikli již první mohuční tiskaři, který však byl brzy opuštěn a teprve zase od r. 1472 opakován augšpurským tiskařem Güntherem Zainerem. Inicialka P nebyla patrně tištěna zároveň se stránkou, na níž jest, je jinak, matně černě zbarvěna a vyčnívá napravo mimo text stránky. Tiskař »Kroniky« jest po nejstarších mohučských tiskařích zase první, který učinil pokus o tištění inicialky. Užíval také zvláštní značky na označování rubrik. Neznal ani vyobrazení ani okrajových linek. Řádky odstavců ukončoval zvláštními ozdůbkami, a to tak, že bylo ozdůbek podle potřeby i několik, aby se řádek vyplnil až ke konci levé strany. Neznal ještě titulního listu, kterého neznaly rukopisné knihy do té doby vůbec a tištěné do r. 1477, snad neměl ani prázdného listu úvodního. Neznal incipitu ani ukončování sazby kolofonem, který by uváděl místo tisku a jméno tiskařovo. Znal jen uvádění letopočtu v ukončení knihy. Signatur neměl.

2. Tiskař Nového zákona z r. 1475.*

Druhým tiskařem v zemích českých vůbec a zároveň druhým tiskařem domácí bastardou jest tiskař Nového zákona z r. 1475. Je to první český tiskař knihy náboženské. Jeho působíště je nám neznámo. Rafael Ungar za místo, kde byl Nový zákon z r. 1475 vytištěn, pokládal Prahu; důvodů pro to však neuvedl. Ale mínění Ungarovo má pro sebe jistou oporu. Nový zákon jest kniha, o níž v 15. století měli u nás zájem především kališníci. Že byl prvotisk z r. 1475 pro potřebu kališníků, tomu by mohlo nasvědčovat i místo X. kapitoly listu ke Koryntským o přijímání pod obojí způsobou. A pravděpodobnější jest, že kališnický Nový zákon vyšel v městě kališnickém, v Praze, nežli že vyšel v baště českého katolicismu, v Plzni. Kdo byl tiskařem prvotisku z r. 1475, také nevíme. Podle

* Viz Zd. Tobolka: Nový zákon z r. 1475. (Monumenta Bohemiae typographica. Tomus VIII.) V Praze 1930. Úvod k fotomechanické imitaci tohoto prvotisku.

způsobu prvních tiskařů se ani tiskař Nového zákona z r. 1475 neoznačil jinak nežli signetem. Je to znak velikosti 24 x 26 mm, dva štítky, zavěšené na větvičce, v nichž jest ukryt letopočet, ale ne na místě titulního listu, jako tomu bylo u Ulricha Zella a Hermanna Bungarta v Kolíně n. R., nebo na titulní straně, jako tomu bylo u Hanse Sporera v Bamberku a Erfurtě, nýbrž na konci knihy, jak se to rozšířilo obecně u jiných tiskařů 15. stol. Tiskařská značka, jaké užil tiskař Nového zákona z r. 1475, neřadí se svým motivem k výtvorům tiskařů italských, nýbrž k značkám tiskařů v Kolíně n. R., Lipsku, Mohuči, Norimberce, Špýru, Erfurtu, nizozemském Delftu, Goudě, Utrechtě, Basileji a Krakově. Jest to motiv, jehož při značce tiskařské po prvé užil Peter Schöffer v Mohuči r. 1462. Že tiskař »Nového zákona« své dílo dokončil r. 1475, soudíme podle letopočtu, ukrytého v signetu. Universitní bibliotekář pražský R. K. Ungar rozřešil r. 1786 tento letopočet takto: Na štítě na pravé straně jest latinské M, na druhém štítě nalevo jsou staré arabské číslice 7. 5 a mezi oběma štíty vprostřed dole je stará arabská 4. Dáme-li pravý štít na levo a levý na pravo, čteme datování: M 475 t. j. 1475. Vídeňský bibliograf M. Denis řešil o tři léta později než Ungar skrytý letopočet jako 1471. K mínění Denisovu se klonil v dopise Jiřímu Ribayovi ze dne 9. března r. 1790 i Jos. Dobrovský. Že jde v signetu o ukrytý letopočet, jest patrné ze staré arabské 4, mezi oběma štíty dole položené, sporné jest jen, zda se má na štítu levém stará arabská číslice čísti jako 5 nebo jako 1.

Tiskař Nového zákona z r. 1475 vydal jen tento tisk. Jest to tisk českého textu Nového zákona formátu foliového. Má 209 potištěných listů v 52 složkách. Tiskař neužíval ani signatur, ani kustodů, listů ani stránek nečísloval. Sázel na stranu dva sloupce o 36 řádcích. Výška

Čís. 5. Signet tiskaře »Nového zákona« z r. 1475.

gt wnebespech A ya prawi to
bie ze ty sy petr. Anatom ka
memi wstawim czerkew mu. a
brany pekelné neswitiezje pro
ti me. A tobie dam Elize kra
lowstwie nebeskeho. A roz ko
liwiek swiezesa nazemi bude
swazano y nanebi. a rozkoli
wiek wzwiezesa nazemi bude
wzswazano y nanebi. Tedy
przekaza wzedlnkuom swym
aby mkomemu neprawili ze
by on byl krystus. Potom po
ze geysa wkazowati wzedlni
kuom swym ze massi giti do ge
razalema a mnoho trpieti od
starssieh y od mistruow y od
kmezat kmezskieh a zabiti byti
a trzeti den zmrtwych wstati
A pogem petr ge porze ho tra
stati rka. Odstup odtebe pa
ne nestane se tobie to. Benz
obratiw se weze petrowi. B
di pomme stane pohorssenie
ni gsi neb nezemchassiech
wierzi genz bozie sa ale ty wis
zi genz lidste gsu. teddy weze
geysa wzedlnkuom swym f
chzeli kto pomme przigiti za
przi sam sebe a wezmi kriz swa
oy y pod pomme. Neb budeli
kto chzieti dussi swu spasena
wzinti zatrati gi. ale ktoz za
trati dussi swu pomme nalez
ne gi. Neb zo platno gt czo
wieku by wssken swiet zyskak

• xvij •

a swe dussi wsskodi. Neb ktem
da odmienu cziowiek za dussi.
swa Bistie syn cziowieka prz
sta gest wstawie otce sweho s
angely swym a teddy odpłati
kazdemu podle skutkow geho
Kaziste prawi wam gsu nie
kterzi zted stogizieh genzto ne
obasy smrti az wzrie syna czo
wieka gduzie? w swem kralow
stwi. Capitola xvij.

possesti dnech poial ge
zysa petra a. Jakuba a
Jana bratra ge? y weze ge na
horni wysoku sukromie y pro
miem gse przedmi. A zast
kwie se obliczey geho iako slan
ce a weho geho wzimieno gt
biele iako smieh. A ay wka
cha se gim. Mojzesa a Eli
asa smm mlawieze. teddy od
powiediew petr weze kgezy
ssowi. Dane dobre gest nam
tuto bytrchzessi wzmime tu
to trzi stany. tobie gedem Mo
zessowi gedem a Eliassowi ge
dem. A kdyz gessie on mlawie
sse. Ay oblak swietly zastremi
ge a ay hlas zoblaka rka. ten
tot gt syn muoy mily wmiemz
mi se gest dobre libilo ge? po
fluchayte. A slyssawse wzedl
mizi padachu na swu twarz a
bachu se welmi. y przistupi ge
zysa y dotknul segich y weze
gm. Istate a newdte se bat.

20řádkové sazby byla 125 mm. Písmo, jehož užíval, bylo písmo jedné a téže abecedy, majuskulní a minuskulní. Pro některá velká písmena (na př. O), ale v daleko menší míře nežli jeho český předchůdce a následník, měl i tvarů několik. Jeho písmo byla česká bastarda, již neužil ani jediný tiskař u nás ani za hranicemi. Bylo to písmo, řezané a lité jen pro potřebu tiskaře Nového zákona z r. 1475. Tiskař napodobil v tisku i zkratky, v českých rukopisech tou dobou obvyklé, z českých písmen s diakritickými znaménky měl jen ž, užíval interpunkce hvězdičkové podoby, řádky ukončoval doplňky, měl zásobu rozdělovacích znamének. Jako tiskař »Kroniky Trojanské« z r. 1468, tak i tiskař Nového zákona z r. 1475 užíval hojně slitek neboli ligatur. Měl jich na 40. Vyhovovaly duchu češtiny. Na horním okraji stránek přes oba sloupce umísťoval názvy částí Nového zákona a uváděl římskými číslicemi kapitoly. Tyto číslice byly na stránky vytlačeny po vytištění textu dodatečně, patrně razítkem. Je to způsob, kterého jsme u »Kroniky Trojanské« z r. 1468 nepoznali. Pro iniciálky a versálie ponechával volné místo. Iniciálek, versálií a representantů neznal. Neznal ani rubrik, dřevorytů, kovořezeb. Nevěděl o rejstříku, neuváděl tiskových omylů, ačkoliv se v tisku vyskytuje nejeden omyl, způsobený zvláště vynecháním písmene. Tiskl jen jednou barvou, černou. Sloupce vyrovnával po obou stranách, pravé i levé. Z celého rázu však, jak byl tisk proveden, jest patrné, že písmena nebyla ve formě umístěna pevně. Celý tisk prozrazuje sazeče i tiskaře začátečníka.

Tiskař Nového zákona znamená ve vývoji československého knihtisku pokrok v tom, že první zavádí do českých zemí pro tištěnou knihu nový formát, foliový, dvojsloupcovou sazbu, nové typy české bastardy, částečně tisk razítkem, nadpisy stránek, znaménka doplňující

řádky a knihtiskařský signet. Proti svému předchůdci jest pozadu v tom, že neznal tištěné, do dřeva řezané iniciálky, označování rubrik a z českých písmen s diakritickým znaménkem š. Český tiskař z r. 1475 stejně jako český tiskař z r. 1468 jevil úmysl napodobiti svou rukopisnou předlohu s jejím písmem a úpravou domácího rázu.

3. Tiskař t. zv. Dlabáčova Nového zákona.

Knihovníku strahovského kláštera v Praze Bohumíru Janovi Dlabáčovi (1758–1820) podařilo se r. 1816 naléztí torso neznámého Nového zákona.* Tento Nový zákon se po svém nálezci nazývá Dlabáčův. Je to dílo třetího tiskaře období české bastardy. O tomto tiskaři nemáme žádných zpráv. Neznáme jeho jména, nevíme, kde působil, a jen pravděpodobně soudíme o době jeho působení. Bylo to asi po druhém tiskaři českou bastardou, tiskaři Nového zákona z r. 1475. Dlabáč se domníval, že to byla doba mezi r. 1475 až 1481 a že to snad bylo v Plzni. Dlabáčův Nový zákon jest neúplný, není dochován ani jeho počátek ani jeho konec, a poněvadž Nový zákon z r. 1475, jenž se nám zachoval celý, není nikde označen místem, mohla by se na Dlabáčův Nový zákon vztahovati slova z impressorovy předmluvy v Štyrsově mladoboleslavském Novém zákoně z r. 1525: »takže již nebrzo exempláře českého bez nedostatku náramného najíti by se mohlo, ani kterého by se s latinským sjednával, a to stalo až do Imprimování plzenského a jiných, kdež jakž tak z těch prvých exemplárův dělali bez škodných nedostatku o víře. Než když Imprimování začata v Praze, u Hory, v Benátkách z exempláře učiněného nepodle výkladu prostého slov latinských tak jakžby v sobě v liteře zněla...«** Proti svým předchůdcům přináší tiskař Dlabáčova Nového zákona několik no-

* G. J. Dlabacz: Nachricht von einem bisher noch unbekanntem böhmischen Neuen Testamente. Prag 1816.

** J. Hauser: Zur Geschichte der Buchdruckerkunst in Böhmen. Monatschrift der Gesellschaft d. vaterländ. Museums in Böhmen. Prag III. I., 436–438.

Lukas

zaffli se zkerzto zeel giinerodte se dati geizfeli gce
 date nazaretske? vkrzowane? wstait gt nemet tuto-
 ay miesto kdezto byly geg polozili ale gdiete a powiez
 te vjedimkd ge? y petrowi zet was priedepde dogabile
 e ta geg vkrzite iakoz gt powiedel wa gloni wessosse
 biezeti fu odhrobu neb priffel namie strach a hmoza ani
 zadney fu nic nepravily neb se dal. Wstaw pak gezis
 zmrtwyeh rano vmedeh okazal se nappwe marj magd
 alene zmeztu byl wivrgi sedm diablow. Na sedsse
 zwiestowala tie sterzy sni bywali kagizym a plagizy
 m. Domi vstessawffe zeby sw byl awiden. Byl odnie ne-
 wierzili fu. Potó dwiema z nich gduzym vkazal se gt w
 gmet spuosobie kdz fu sli do wstom pak sedsse powi
 edieli gnymiranj fu gim wierzili. Napposleze pak kdz
 gt sedlelo zastole dwanagte vcedimkow vkazal se gim
 gezis atwetal newiern guch atwrdost srdece neb tie ge
 nz fu geg widieli an zmrtwyeh wstal newierzili. Przeki
 gi. Duce po wsem swietie kazte gtenie wffe? stwoze:
 ni stoj wwiery apokrzy se spasen bude ale stoj newie
 ryz budet zatracen. Znamenie pak ty sterzy wwiery st
 tato meti budu. Wegmeno me diably wymietati. Budu
 Jazyky nowymi mawiti budata budali co gedowate?
 piti newssodi gim. Nanemogne ruce klasti budu a do
 ee se meti budu. Kedyz pan gezis gim odmawil wrac
 gt do nebe a sedi naprawicy bozi. Gloni sedsse kazali fu
 wstady a pan gi pomahaffe a zegi potwzrowaffe wgi
 niemi drwnow. **Wogina se gtenie sepsane od swa**
te? Lukasse sterzmuz pzedeklada przedmlawu tuto rzka

Oniewadz zagiste mnozy wfflowali fu gziedati
 popsamie tiech wiecy sterz sine my do konali ia
 toz fu nam wpdali ti goz odpogiatku sami widie
 si a slazebnizy gegy byli. W idiele se ymne pomiewadz se
 to? dosse od pogiatku wilmie a gadme wffegky wiecy to
 die sepsati wyborny. Zheoffile aby poznal prawduy
 tiech slow omchz se nargier

Cis. 7. Ukázka prvotisku Dlabáčova »Nového zákona«.

vot: nové písmo, užití signatur a representantů. Tiskař Dlabáčova Nového zákona upomíná písmem více na tiskaře »Kroniky Trojanské« z roku 1468 nežli na tiskaře Nového zákona z r. 1475. Ale i jeho písmo jest písmo jen jedné abecedy majuskulní a minuskulní, a jako písmo obou jeho předchůdců je to domácí bastarda. Pro některá písmena má i několik tvarů, jako pro A tvary tři, pro M a N po dvou. Má i česká písmena s diakritickými znaménky č, ř, š, ž. Má četné ligatury. Užívá hojně prokladů. Z interpunkce užívá jednoho bodu, dvojvodu, rozdělovacích znamének, ale žádné obyčejné čárky. Má zkratky, obvyklé v českých rukopisech 15. století. Papírové složky byly o 8 listech a jen složka CC o 9 listech. Tiskař Dlabáčova Nového zákona zavedl první do českého tisku signatury; signoval na př. takto: první list ve vrstvě D I., druhý list bez signatury, třetí list D II., ostatní listy složky bez signatury. Signatura se skládala z velkého, méně často z malého písmene a římské číslice. Tiskař Dlabáčova Nového zákona zavedl k nám také první tištěné representanty vůbec; byla to minuskulní písmena. Užívá jich ještě ojedinele, jen v druhé části svého jediného tisku.* Jinak bylo pro iniciálky a versálie ponecháno prázdné místo, a to ve výši buď 5, častěji však 3 řádek sazby.

Tiskař Dlabáčova Nového zákona měl v tištěných českých knih většinou zručnost a zkušenost nežli tiskař »Kroniky Trojanské« z r. 1468, ale ani jeho tisky nebyly bez tiskových chyb, způsobených zvláště přehozením písmen a slabik. Tiskař sázel pevnou rukou, dovedl již dobře udržeti kolmici na levé a pravé straně sazby, svou sazbu korigoval, výpustek mimovolných neužil. Na straně byl jeden sloupec, průměrně o 36 řádcích. Dvacetiřádková sazba byla vysoká 92 mm. Řádky byly doplňovány zvláštními znaky. Také pro označení rubrik měl zvláštní znaménko. V textu užíval zvláště na vy-

* Str. 201=188, 196=183, 195=182, 193=180, 162=146.

plnění řádek zvláštních ozdůbek, jedné nebo i několika, které jsou sice podobny jiným ozdůbkám toho druhu v prvotiscích i rukopisech 15. století, ale nejsou s nimi totožné. Kapitoly označoval slovem nebo zkratkou »Capitola« s římskou číslicí nebo číslovkou vypsanou slovy. Na hořejším okraji stránky uváděl stručně obsah stránky. Tlačil jen jednou barvou, černou. Poněvadž jediný výrobek jeho tiskárny, který se nám dochoval, jest neúplný, nevíme, zda užíval titulního listu, znal-li rejstřík, tištěný seznam chyb a jak ukončoval knihu.

Tiskař Dlabáčova Nového zákona vytiskl jen jedinou knihu: český text Nového zákona. Byla to kniha formátu »Kroniky Trojanské«, 4°, byla obsáhlá. Zachoval se nám z ní 201 list. Za epistolou sv. Pavla ku Kolosenským jest zařazen i jeho apokryfický list k Laodicenským. Je to typické pro českou bibli konce 15. a 16. století. Zároveň je to jedním z důkazů, že Dlabáčův Nový zákon není novým vydáním Nového zákona z r. 1475 (kde epistoly k Laodicenským není), jak se domníval Dlabáč.

4. Tiskař neilustrovaného českého Pasionálu.

Tiskař českého neilustrovaného Pasionálu vytiskl jen tuto knihu. Je to český překlad, vlastně české zpracování známého spisu italského církevního spisovatele Jacopa de Voragio (1230–1298) »Passionale sanctorum«, jenž se ve středověku těšil veliké oblibě a byl brzy do různých jazyků překládán. V českém písemnictví byla kniha zpracována hned z popudu císaře a krále Karla IV., náš tiskař vytiskl ji po prvé. První tištěné vydání českého Pasionálu jest poríženo podle české rukopisné předlohy, v níž se přihlíželo i k českým svatým, Ludmile, Václavu, Prokopu, Vojtěchovi a j., mělo však asi sloužiti jen potřebě českých katolíků, poněvadž o M. J. Husovi a Jeronýmu Pražském tento Pasionál nepodává nic. Kdo byl tiskařem knihy, nevíme. Nemáme o něm historických zpráv a musíme se i zde spokojiti jen tím, co o svém výrobcu

okowati a p wstali sie twoy brat
 of az Dzeu mu wdrawi yn-
 hed wiewu wassy pzygmu E
 dyz se to wisse stalo: Ke swaty
 Petr okowan Tehda zewil
 se te nozy swaty Petr arefe
 mpowi dyz je Ezy: s: wuzge
 pze dmi; to M: chempus yn-
 hed padl a Dzeu ge: yn hed
 zdawa byla: A potom swaty
 Marzellus w Heg: ky ge po
 Ezy: l ysedgem ysewshy ge le:
 di amn: ho sie gin: ch p wten
 diw nawiewu obratilo: Pw-
 me; to giesarzuow: Starosta
 ten; tehdy biesse w; kazal: M
 by: s: Petra a: s: Marzela a
 nadaleky ostrow; a wezug hla
 wy gin stiel: Tehda Edy;
 gin kat gemuz; gnie bylo
 Dorotens hlavy stial wyzel
 ano gich duffe: Andiele done
 bes wuekise swietlosti ne fin p
 me; to w: Jezuky sta w wierz
 il; a boku se dostal: To se dalo
 woziem; a w; emi: Dwaste:
 ho Dewadesate: Czwrtého
 D: Swatemu: Prymu
 Swaty Prymus a swaty
 Feligyanus bozy mu:
 ge dl; m; y; k; dy; swatu wiewu
 plodiestta zag; a suow tu Dwu
 Ciesarzuow Dwolec; iana a
 Maximiana pohanska Emie:
 zata; Edy; namie pzed Czie sa
 zoma jalowali; kazali ge w:

jalazy; jawze; M; dy; se mo
 dlam pohanskym newodila mo
 dliti; i kazali ge nemilostiwie
 z dem; uozno; jawze; Teh
 da; Sudge; gic; sarzuow; wyed-
 me; E; swatemu: Feligyanowi
 wege; fin; l; ug; se; nad; swym; se
 dmami; modl; se; na; s; s; m; bo; hom
 gemu; to; E; dy; swaty; Feligz-
 anus; ne; powolil; i; kazal; sudge
 ge; p; swie; z; p; z; je; se; n; y; m; i; h; e; e:
 b; i; s; y; g; e; h; o; w; u; z; e; p; n; o; h; y; p; w; o; b; i; t; i
 M; z; g; l; a; b; u; d; i; z; t; a; k; a; z; w; s; t; a; k; p; o
 me; w; o; l; i; w; z; y; m; i; s; M; z; a; k; e; m; z; a
 p; o; w; i; e; d; i; e; l; a; b; y; g; e; m; u; a; m; i; p; t; i
 a; m; g; i; e; s; t; i; n; e; d; a; l; i; Potom; ten;
 z; l; y; h; i; d; g; e; k; a; a; w; p; z; e; d; se; swa
 te; Pryma; p; z; y; w; e; s; t; i; E; m; i; e; m; u
 wege; M; y; t; o; t; t; w; o; y; b; r; a; t; r; F; e
 l; i; g; y; a; n; u; s; w; z; y; m; i; g; i; e; s; a; z; o; m; a
 t; a; k; z; a; b; u; d; e; s; t; a; k; z; p; a; k; o; o; n;
 p; z; e; d; g; i; e; s; a; z; o; m; a; p; z; t; y; t; u; l; i; t; i
 w; u; z; e; g; m; l; u; w; i; s; s; Feligz; p; a
 w; z; a; m; e; n; a; w; i; E; m; i; e; m; u; w; e; g; e; b; r; a
 t; r; g; e; s; t; m; o; y; n; e; b; e; s; t; e; m; u; C; z; i; e
 s; a; z; o; w; i; p; o; w; o; l; i; l; Tehda; s; u; d
 g; e; k; a; z; a; l; g; e; m; u; o; b; a; b; o; k; y; p; o:
 e; h; o; d; m; i; e; m; i; p; a; l; i; t; i; M; h; o; k; e; o; l; o
 w; o; w; g; e; h; o; s; w; a; t; a; y; s; t; a; l; e; t; i; M
 l; e; b; o; z; y; m; d; i; w; e; m; m; i; z; g; e; m; u; n; e
 w; a; d; i; l; o; To; s; u; d; g; e; w; z; y; g; e; w; k; a:
 z; a; l; g; e; o; b; a; w; p; w; e; d; u; z; s; t; i; e; t; i
 g; e; g; i; c; h; z; t; o; t; i; e; l; a; E; z; e; s; t; i; a; n; e; w;
 e; h; o; p; i; w; s; s; e; n; a; p; o; z; t; i; w; e; m; i; e; s; t; i; e
 s; c; h; o; w; a; l; i; To; se; d; a; l; o; T; z; y
 s; t; e; h; o; C; z; w; r; t; e; h; o; l; e; t; a

Čís. 8. Ukázka tisku neilustrovaného českého »Pasionálu«.

prozrazuje sám tisk. Také nevíme, kde a kdy tiskař působil. Jeho tisk není datován. Vácslav Hanka myslil, že tiskař působil v Plzni, poněvadž se v jeho tisku vyskytuje ozdůbka podobná, ale ne stejná s ozdůbkou, jaké užíval tiskař »Kroniky Trojanské« z r. 1468. Ale toto mínění není dostatečně odůvodněno. Není vůbec jisto, ba ani pravděpodobno, že tiskař »Kroniky Trojanské« z r. 1468 pracoval v Plzni, a pak nestačí podobnost ozdůbky, již podobné se vyskytují i v jiných rukopisech i tiscích českého původu z té doby. Typy obou tiskařů byly různé. Také nelze stanovit přesně dobu tiskařova působení. Typografická výprava tisku prozrazuje jen, že tiskař Pasionálu byl v knihtisku pokročilejší nežli jeho tři předchůdci bastardového období, ale že přes to nestál ještě tak vysoko jako tiskaři ve Vimperku nebo v Praze. Je to tiskař, jenž si chlebové písmo pořídil sám podle rukopisné předlohy. Užil ho jen on sám při svém jediném tisku.

Tiskař Pasionálu vytiskl Pasionál ve foliu, v témž formátu, jaký k nám zavedl již tiskař Nového zákona z r. 1475. Kniha měla 276 listů. Listy byly signovány minuskulí (jednou nebo dvojitou) s římskou číslicí v první polovici osmilistových složek. Tiskař zavedl proti svým předchůdcům novinku v označování listů. Nahoře doprostřed strany položil na okraj označení vrstvy velkým písmenem na straně levé a římskou číslicí na straně pravé. Každá vrstva měla 40 listů a vrstvy byly označeny písmeny A-G. Jako tiskař Nového zákona z r. 1475 tiskl dva sloupce, na všech stranách pečlivě zarovnané, sloupec podobně jako u tiskaře Nového zákona z r. 1475 o 36 řádcích. Výška 20řádkové sazby jest o 2 mm menší než výška 20řádkové sazby tiskaře Nového zákona z r. 1475, t. j. má jen 123 mm. Písmo, jehož tiskař užil, jest bastarda českého původu, a to taková, jaká se ani v jiných českých tiscích nevyskytá; je to bastarda jen tomuto tiskaři osobitá. Písmo tiskařovo jest jen jedné velikosti, jedna velká a

jedna malá abeceda. V jeho písmu jsou české litery s diakritickými znaménky, š, t, ž, některá velká písmena, jako G, H, O, N, W, nebo i malá, jako s, š, m, n, p, r, i, w, se vyskytují ve dvou různých tvarech, ale v stejné velikosti. Tiskař v první složce, výjimečně i v dalších složkách, vynechával pro versálky prázdné místo ve výšce 2 a 3 řádek, jinak užíval zpravidla plných lombard bez perel, vysokých 12–13 mm. Tiskl je červeně, stejně jako nadpisy statí, a to ne zároveň s tiskem černým, nýbrž napřed, dříve nežli se tlačil tisk černý. Z nesprávného podtisku, jenž se nejednou vyskytá, jest patrné, že tento dvojitý tisk činil tiskaři obtíže a že mu nebyl běžný. Tiskař užíval zkratek, obvyklých v českých rukopisech 15. věku, konce vět vyplňoval zvláštními znaménky, konce neúplných řádek doplňoval zvláštními ozdůbkami. Měl z interpunkce bod, dvojbod, dvě rozdělovací čárky. Inicialek, rubrik, dřevořezeb a kovořezeb, okrajových linek neznal. Neužíval tištěného incipitu, titulního listu ani kolofonu, ba ani nějakého ukončení tisku; jeho tisk jest anonymní. Knihu opatřil na konci rejstříkem, seřazeným abecedně, ale jen podle počátečních písmen jmen svatých. Rejstřík vedle jména světce nebo světice obsahoval písmenu 4olistové vrstvy a číslo listu.

Tiskař Pasionálu znamená veliký pokrok ve vývoji knihtisku v českých zemích. Nejen novým písmem, jež si řezal a lil, nýbrž i zavedením plných lombard bez perel na uprázdněná místa versálií. Zavedl u nás dosud neznámé označení 4olistových vrstev vedle signatur, t. zv. apertury. Zavedl rejstřík o obsahu knihy, umístěný na konci jejím, za textem. Tím vším podstatně přispěl k vývoji českého umění knihtiskařského.

5. [Jan?] Severýn a Jan Kamp.*

Poslední tiskárnou, která sázela bastardou českého národního zabarvení, jest závod, jenž

* K. V. Adámek v studii: »Bible pražská z roku 1480 a jiné prvotisky pražské knihtiskárny Jana Bílého od

působil na Starém Městě Pražském od r. 1488 až do r. 1520. Knih-tiskařským podnikatelem tu byl [Jan?] Severýn kramář, od r. 1484 majetníkem domu v Praze č. 24d v uličce proti sv. Mikuláši, měšťan a od 4. ledna r. 1488 do 29. ledna r. 1489 staroměstský konšel, králem Vladislavem dosazený, pak ještě konšel v letech 1504, 1515 a 1516. Za roky 1502 až 1504 byl Severýn přísězným úřadu hor viničných. Zemřel asi r. 1520, zanechav slušné jmění. Z jeho dětí následoval otce v knihtiskařském podniku Pavel.

Knih-tiskařem v podniku [Jana?] Severýna byl jeho tovaryš Johannes řečený Kamp, jenž se jako takový i jako impressor připomíná v královském listě ze dne 25. března r. 1499, v Budíně vydaném.* O Kampovi nic bližšího nevíme. Nevíme, kdy počal u Severýna působiti a kdy u něho svou činnost dokončil. Podle listu, v němž král dává Severýnovi i Kampovi právo,

Čápů« (otisk z Věstníka České Akademie věd a umění. V Praze 1928) snažil se dokázati, že Bible pražská pochází z r. 1480, poněvadž prý 8. patří k slovu srpna, a pak že tiskařem bible nebyl Jan Kamp, nýbrž Jan z Vysokého Mýta a majetníkem knihtiskárny Jan Bílý od Čápů, duše a pořadatel bible. Pokus autorův se nezdařil, poněvadž založil svou práci na »všeobecných úvahách« a na výkladu historických pramenů, aniž znal jiné tisky, vytištěné tiskařem bible, z r. 1488 a aniž užil metody typologické. Regionalistické zaujetí Adámkovo mu vždy nedovolovalo viděti jasně skutečnost. Bible nemohla býti vytištěna r. 1480, poněvadž jeden ze spolunakladatelů, Matěj od bílého lva, koupil dům u bílého lva teprve 29. listopadu r. 1487 a teprve od té doby se mohl psáti a psal »od bílého lva«. Severýn, jenž se s J. Pytlíkem na knize uvádí jako konšel, byl jím až r. 1488 a ne dříve a to tehdy správně zároveň s J. Pytlíkem; jediný z nich nebyl konšelem r. 1480. (V. V. Tomek: Dějepis města Prahy. V Praze 1893. IX. str. 271 až 273.) Jan Bílý byl humanista a z jeho tiskárny by byl brzy po r. 1488 patrně vyšel nějaký tisk humanistický, což se nestalo. Pokud tiskárna Severýn-Kampova tiskla spisy humanistické, jsou spojeny s činností Rehoře Hrubého z Jelení. Na myšlenku vydati tiskem českou bibli snadno přišel ne jeden nábožensky citící Čech, zvláště když tisk bibli v jiných zemích nabádal k napodobení. Tisků přičítaných mnou Kampovi nemohl tisknouti Jonata z Vysokého Mýta, poněvadž tyto tisky jsou z doby

»aby oni na horách a gruntiech urozeného Petra z Wartembergka okolo Štěpanic nebo jinde okolo Krkonoše i také na horách a gruntiech slovutné Markety Vrchlabské dělali a znovu jich dobývati mohli, a také aby urbury a jiných poplatkuov, kteříž do komory krále [Mti] příslušie, nedávali za plných deset let«, zdá se, že Kamp byl knihtiskař, jenž se vyznal i v liti písma. Královské výsady se jim dostalo patrně proto, že tehdy měli vyříditi objednávku Zřízení zemského, jež z příkazu krále mělo vyjít tiskem tak, »aby je mohl mieti bohatý nebo chudý«.

Severýnova tiskárna byla tiskárna veliká, jistě největší tiskárna v království českém v 15. století. Tiskla jen knihy v řeči české. První její známý tisk jsou Aesopovy bajky, vydané patrně r. 1488,** v srpnu r. 1488 dotiskla českou bibli, dne 26. září r. 1488 Beneše z Hořovic

od r. 1488 až do prvních dvou desetiletí 16. věku a Jonata již r. 1491 se v archivních zprávách nazývá »olim librorum impressor«. Kdyby byl Jonata nějak působil při výrobě bible z r. 1488, patrně by se byl v kolofonu uvedl, jako učinili nakladatelé tisku. Severýn kramář, jenž tiskl jen typy bible z r. 1488 a teprve od r. 1513 nepatrně s jinými dvěma druhy, zemřel asi r. 1520 a byl knihtiskárenským podnikatelem zcela jistě již 13. ledna r. 1501, jak svědčí předmluva Pavla Severýna k tisku »Písně chval božských« z r. 1541 (viz Zd. V. Tobolka: Pavel Severýn z Kapí Hory. V Praze 1927, str. 3.). I knihtiskařské podnikatelství Schöfferovo se nazývalo »Kauffmannschaft«, poněvadž se při výrobě knihy od jejího počátku mysliho na knihu jako na zboží, s nímž se obchodovalo, a knihtiskařství bylo umění svobodné. Královský list z r. 1499 o Severýnovi kramáři a jeho tovaryši nemusil při Kampovi uváděti místo jeho působení, když toto místo uvedl při Severýnovi a hned za tím označil Kampa jako jeho tovaryše. Označovati tisky Kampovy a Jonaty z Vysokého Mýta za tisky jedné a téže tiskárny (str. 18) jest omyl, zaviněný typologickou neznalostí oněch tisků. Majetníkem tiskárny byl pravděpodobně [Jan?] Severýn kramář, vynikajícím tiskařem v této tiskárně byl pravděpodobně Jan Kamp.

* Archiv český. V Praze 1900. XVIII. 105.

** Oba zachované listy reprodukoval Ant. Truhlář: Jana Albína Ezopovy Fabule a Brantovy Rozprávky. V Praze 1901, str. 365–368.

český překlad kroniky Jakuba Twingera von Koenigshofen nazvaný Martimiani, téhož roku v prosinci vytiskla českou minucí na r. 1489 mistra Vavřince z Rokycan († 1491) asi od r. 1483 hvězdáře pražské university,* r. 1490 minucí na r. 1491,** r. 1491 minucí na r. 1492, r. 1492 usnesení sněmovní o policejním řádu zemském z r. 1492, dne 31. července r. 1495 dotiskla český ilustrovaný Pasionál,** r. 1497 usnesení velického sněmu zemského v Praze z r. 1497, dne 12. ledna r. 1498 Nový zákon,† patrně r. 1500 vytiskla překlad spisu italského filosofa a humanisty Marsiglia Ficina »O tom, co mají všelijací lidé činiti«, dne 18. července r. 1500 dotiskla Zřízení zemské, r. 1501 vytiskla český překlad Petrarkova latinského spisu »Kniehy dvoje o lékařství proti štěstí a neštěstí«, pořízený českým humanistou Řehořem Hrubým z Jelení, dne 13. ledna r. 1501 dokonala zpěvník »Piesničky«, dne 24. září r. 1505 traktát »Pán rady«, dne 11. února r. 1506 sv. Augustina »Traktát o marnosti tohoto světa«, dne 25. června či vl. dne 5. srpna r. 1513 Nový zákon, dne 9. srpna r. 1513 »Žádost královských měst o zachování jejich starých práv«, dne 20. září r. 1513 Kompaktáta, dne 23. února r. 1515 »Zrcadlo marnotratných« a pak brzy nato usnesení obecního sněmu z 23. května r. 1515. Tisky, které pak vytiskla od r. 1520, byly již vyrobeny za nového majetníka závodu Pavla Severýna z Kapí Hory,†† syna (Jana?) Severýna kramáře.

Tiskárna Severýnova-Kampova působila i po r. 1520 za nového majetníka a postupně i s novým tiskařským materiálem. V Praze počala svou činnost rok nato, kdy přestala pracovat tiskárna Jonatova. Kde bylo její sídlo, nevíme. Také svého jména na svých tiscích ne-

uváděla a neměla ani tiskařského nebo nakladatelského signetu. Závod Severýnov-Kampův byl závod dovedných tiskařů. Jeho pracovníci byli obeznámeni s tiskařskými metodami norimberskými. Až do r. 1513, do vytištění druhého vydání Nového zákona, měla tiskárna Severýnova-Kampova jen jediné písmo, bastardu, písmo, jakého žádná jiná, česká ani zahraniční, tiskárna neměla. Bylo to písmo, které bylo řezáno a lito jen pro potřeby této tiskárny, aby ho pak tato tiskárna užívala jako chlebového písma pro všechny své tisky. Výška dvacetirádkové sazby byla při tomto písmě různá, 105–6 nebo 114–115 mm. Od r. 1513 tiskárna k tomuto chlebovému písmu, jež takovým zůstalo i nadále, získala další druhy písma. Pocházely z Norimberka. Byla to jednak německá textura (výška 20ř. 179 mm) s majuskulí vysokou 6 mm a norimberský švabach, doplněný o české ž, s majuskulí vysokou 3 mm. Tímto švabachem pracoval již před r. 1513 v Plzni Mikuláš Baka-lář. Severýnova-Kampova česká bastarda byla těmito novými druhy písma krok za krokem z užívání vytlačována. Když se opotřebovávala, nebyla nahrazována tímž tvarem písma nově litým, nýbrž na její místo nastupovaly textura a zvláště švabach, patrně již ulité v Norimberce a odtamtud hotové kupované. Kupovati hotové písmo bylo lacinější nežli si je řezati a liti přímo. Severýnovy-Kampovy bastardy se sice až do jejího zničení užívalo ještě za nového majetníka tiskárny Pavla, ale jen na počátku jeho působnosti jako majetníka tiskárny. Užil jí mimoto také Chval Dubánek z Duban,††† když jako protest proti snahám velké strany v Jednotě bratrské dne 31. října r. 1521 dotiskl na klášteře Vilémovském u Golčova Jeníkova Chelčické-

† Tak je datován konec rejstříku, konec textu je datován 31. října r. 1497.

†† Zd. Tobolka: Pavel Severýn z Kapí Hory... V Praze 1927.

††† Viz o něm v mé studii: Tisk Chelčického Síti víry z r. 1521. V Praze 1926.

miel sy rzezy Nes toto ženie a neslibzeme Tešda rant řekl
 E ženie - gřiz znamenati muožes z je tu mnu neseššo ale tiem
 genž nosyčem byl - psym tbe nechtię se popuzeti ale mney
 dobru wnoš - nebo nalezu přizjnu p kteruz hodnie ge° z bi
 ti mozy budu - ale ona odpowiediela - nakladay o nim iabžt
 se tobie libi - nebo semnu zadne wiece čjinti wiece nebudesa -
 y wšledawšsy čas przystupny zdo° vřšla gest a k swym rodi
 čjom přibrala se - z gegiehožto odchodu rant když zarmuceu
 bieffe Ezop ge° řekl Nynie zagiste widišs že ne žena ale tista
 wiece tbe nuluęe - ale když za niekoľik dnų domuow gē ne -
 přiššla rant sobie počaw styskati gi psyti kzał aby domuow
 přiššla - a ona přigiti nechtiela nez mnohē wiece zatwrdila se
 w zlosti swz - Odpowiedel rantowi ezop Pane buđ weseł a ne
 chtię se rmutiti Nes ta wam sřibugi že toho dowedu že křza
 dne prozřby sama do domu přigide -

Duhęho dne wzem peníze bral se gest na trž - y
 nakupil gest šlepiz - holubac - kusy - potom prz
 řed gestu řšel gest kdez žena Xantowa bieffe - ya
 koby o tom newiediel kdez by bydlela - gednoho z

Čís. 9. Ukázka Severýn-Kampova tisku Aesop z r. 1488.

ho »Sít víry«,* získav patrně ze Severýnské tiskárny valně již opotřebovanou bastardu, promíšenou částečně švabachem. Rozsah tisků Severýnových-Kampových jest různý. Jsou to tisky o jednom listu, potištěném jen na jedné straně i tisky jednosvazkové, z nichž bible z r. 1488 měla až 610 listů. Formáty knih byly různé, folio, kvart, osmerka. Složky byly o 5, 6, 8 a 10 listech. Tisky o více složkách měly signatury zpravidla na první polovici listů složky, a to písmeno, někdy i dvě písmena a římskou číslicí. Při tiscích foliových užívala někdy tiskárna též označení t. zv. aperturami: dvacet listů bylo označeno na hořejším okraji rubu jednou a touž majuskulí, na lici pak vypsanou řadovou číslovkou; majuskule pokračovaly v abecedním pořádku. Apertury však, jak víme, znal již tiskař neilustrovaného českého Pasionálu, tištěného bastardou; nezavedla jich tedy do českého knihtisku tiskárna Severýnova-Kampova. R. 1501 se tiskárna pokusila v Piesnickách s malým zdarem očíslovati listy římskou číslicí, umístěnou uprostřed hořejšího okraje stránky. Sazba bývala o jednom nebo dvou sloupcích, počet řádků ve sloupci byl různý; pohyboval se mezi 19 až 62 řádky. Řádky byly doplňovány zvláštními doplňky, od r. 1501 byla zařazována i znamení pro rubriky, jichž byly dvě různé velikosti. Interpunkcí byl bod, dvojbod červíčkového tvaru, rozdělovací čárka. Tisk byl u některých výrobků jen jednobarevný, černý, u jiných dvojbarevný, černý a červený, střídající se. Dvojbarevný tisk nebyl tlačen najednou, nýbrž za sebou, dříve byl tlačen, jak to bylo zvykem, tisk červený a teprve pak tisk černý. Severýnova-Kampova tiskárna znala od začátku své činnosti tištěné iniciálky. Byla to buď černá nebo červená písmena v bílém poli nebo bílá písmena v poli černém nebo červeném. Takové

* Chval Dubánek z Duban nebyl tiskařem, nýbrž vydavatelem knih. Vydal r. 1521 Chelčického Sít víry a téhož roku (věnování p. Kunšovi z Hodkova a na Suchdole je datováno v Praze dne 8. května r. 1521) v tis-

pole bylo někdy bíle tečkované. Iniciálky různé velikosti, 24 x 22, 26 x 26, 32 x 38, 39 x 39, 40 x 43, 49 x 50, 50 x 50 mm, měly tedy vždy podobu čtvercovou. Byly vyplněny rostlinným ornamentem nebo i výzdobou figurální, lidskými hlavami, draky, ba i celou scénou (loveckou). Těchto iniciálek užívala tiskárna v tiscích o jednom listu (kalendářích), při jiných tiscích nechávala pro iniciálky a versálky buď vůbec volné místo, ve výši 2 až 6 řádek sazby, nebo do toho místa umísťovala minuskulní reprezentanty. Tiskárna neužívala okrajových linek. Stránky někdy opatřovala nadpisy. Úvodní list nechávala zpravidla prázdný. Své tisky označovala jen místem vydání a rokem. Místo bylo někdy označeno erbem Starého Města pražského. Bylo to v duchu německých tiskařů, kteří tímto způsobem chtěli označiti a proslaviti místo svého působení. R. 1497 zavedla tiskárna i titulní list. Neužívala ho vždy, nýbrž jen výjimečně. Byl to nejprve jen titul xylografický, neobsahující nic více nežli vyřezaný věcný název, jindy byl doplňován i obrysovým znakem Starého Města pražského (169 x 115 mm), jehož tiskárna i jinak různě užívala, jindy obsahoval vysázené jméno autorovo a dřevořyt, jenž se připínal k obsahu knihy, jindy jen vysázený věcný název. Dřevořezby užívala knihtiskárna od svého vzniku. Hned v českém překladu Aesopa se vyskytají dřevořezby velikosti 77 x 110 mm, jež byly řezány jako obrázkový doprovod k latinskému textu Aesopa, vydanému kolem r. 1481 v Štrasburku u Heinricha Knoblochtera, zaujímajícímu význačné místo v dějinách knižní ilustrace. Jsou to pouhé obrysy, černě provedené na bílém pozadí. Minucí na r. 1491 má v dolejší své části per extensum dřevořyt 91 x 236 (?) mm, představující hořejší půlkruh zvířetníka se znakem Starého Mě-

kárně Mikuláše Konáče z Hodiškova v Praze »Srdečné knížky o čtyřech posledních budících věcech, totiž o smrti, saudu, pekle a o radosti nebeské velmi příkladné«.

Čís. 10. Poslední soud ze Severýn-Kampova »Pasionálu« z r. 1495.

Čís. 11. Zmenšená ukážka dřevorytu z traktátu »Pán rady«.

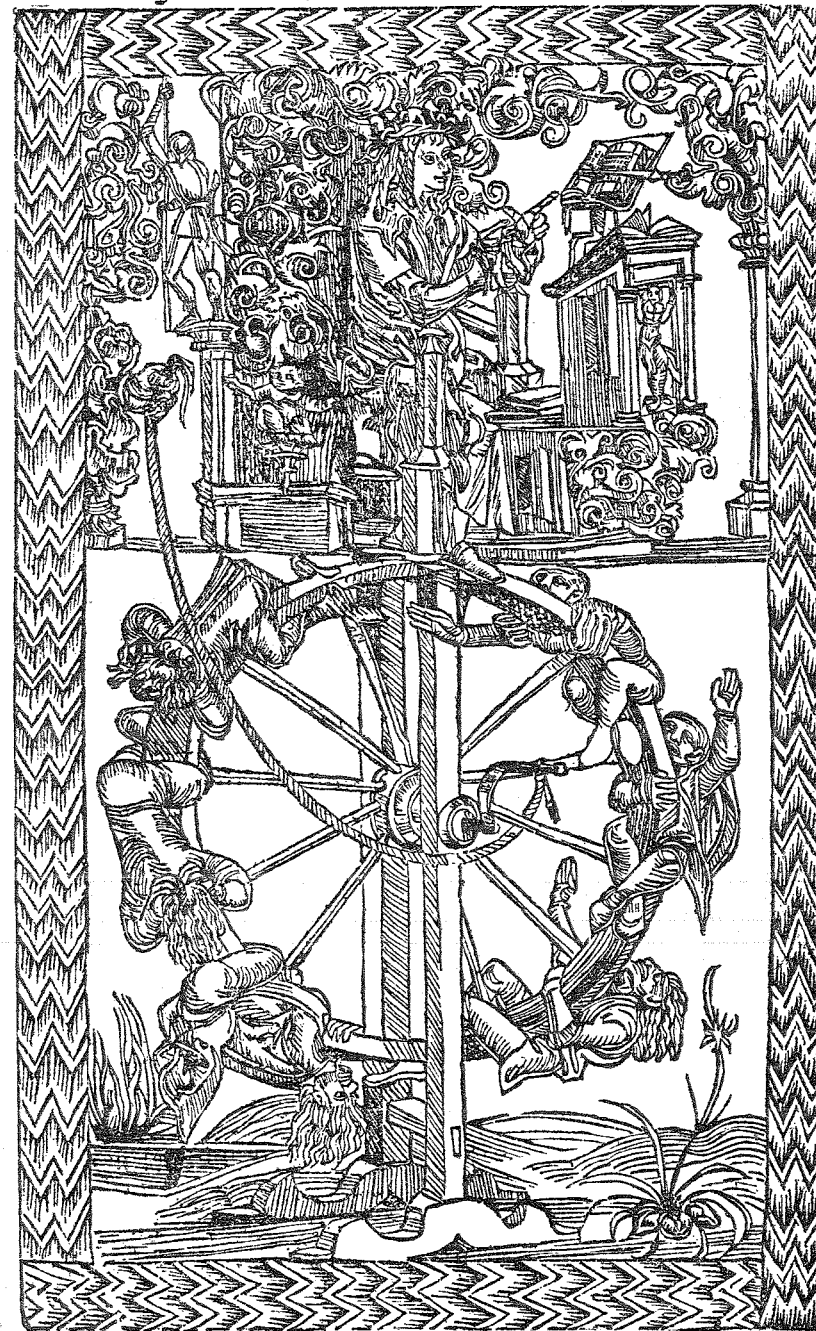
planoucí slunce. Ve zvířetníku jest vyobrazeno částečné zatmění slunce. V minuci na r. 1492 užila tiskárna jiné dřevorezby 85 x 250 mm. Byla to polovice zvířetníka v půl kruhu, v němž byla postava Saturnova a po stranách postavy Šířelce a Vodnáře. Bohatě byl ilustrován Pasionál z r. 1495. Má na 170 dřevorytů různé velikosti: 150 x 240 mm, 100 x 146 mm, 150 x 82 mm, 65 x 80 mm, 45 x 55 mm. Tyto dřevoryty byly většinou pořízeny podle vyobrazení, jež vytvořil norimberský malíř a řezbář Michael Wolgemut a jeho škola a jež byla před r. 1495 otištěna v Schatzbhalteru a v kronice H. Schedela. Ale český řezbář, napodobuje neuměle předlohu, byl i svůj, buď vynechával úmyslně z předlohy, co se mu nezamlouvalo, nebo přidával, co se mu líbilo. Přidal i své řezby, jako je umučení Husovo a Jeronýmovo. Dřevorezby Pasionálu již nejsou jen dřevorezby obrysové, nýbrž jsou i poněkud čárkovány, ale jsou to zase jen černé obrazy na bílém pozadí. Bohatě byl vyzdoben dřevoryty Nový zákon, vydaný po prvé r. 1497/8 a po druhé r. 1513. Má na 180 dřevorytů různé velikosti, v jednom sloupci i přes oba sloupce sazby. Největší, 127 x 173 mm jest zde dřevoryt na titul-

* Reprodukce vyobrazení z této knihy má F. Winter, Dějiny kroje v zemích českých. V Praze 1893, str. 418,

ním listu, podle xylografického nápisu na pásce představující sv. Jeronyma, an sedí, v kardinálském úboru a se svatozáří, v křesle u pultu s knihou a má u sebe lva, stojícího na zadních nohou, ostatní dřevoryty jsou velikosti 124 x 113, 123 x 111, 63 x 52, 62 x 51, 60 x 111, 68 x 111, 83 x 60 mm. Některých dřevorytů bylo v knize použito několikrát. I zde ráz dřevorytů prozrazuje malířskou školu Wolgemutovu, a to předlohy několika členů této školy. Zvláště byl řezán pro český překlad Petrarkey z r. 1501 dřevoryt titulního listu. Jest veliký 235 x 141 mm. V rámci s geometrickými tvary jest znázorněno kolo osudu ničící lidi a nad ním na nádherném křesle sedící učenec u pultu s knihou. Jest to dřevorezba, jejíž předlohy se nám nepodařilo zjistit a jež patrně byla prací původní, vyrobenou pro české vydání Petrarkey. Některých z uvedených dřevorezeb užila tiskárna později i při jiných tiscích. Tak některé dřevorezby z Nového Zákona byly nově umístěny r. 1505 v traktátu »Pán rady«, dřevorezba sv. Augustina z Pasionálu z r. 1495 se znovu objevila v traktátu Sv. Augustina o marnosti tohoto světa, dřevoryt marnotratného mládence byl umístěn jednak v traktátu »Pán rady« z r. 1505, jednak v »Traktátu o mládenci marnotratném« z r. 1515.

V traktátcí »Pán rady«* se dvakrát vyskytuje dřevoryt velikosti 142 x 112 mm, představující marnotratného mládence, krásně zpracovaný, s páskami pro nápisy a bohatou květinovou výzdobou, pak cyklus 10 obrazů, každý obraz velikosti kolem 145 x 111 mm, znázorňující scény z života hráčského. K těmto obrazům se druží ještě dřevoryt velikosti 145 x 114 mm, představující rytíře na koni a poutníka před ohrazeným městem, v »Traktátu o mládenci marnotratném«. Všechny tyto dřevoryty jsou jiného rázu nežli dřevoryty dříve tiskárnou užité. Nejsou to již obrazy obrysové, určené pro kolorování, nýbrž obrazy, kde již mají

FRANCISCVS PETRARCA

Čís. 12. Titulní strana Severýn-Kampova Petrarkey z r. 1501.

435 a 489. — G. Pallas-V. Zelinka: Obrazové dějiny literatury české. V Praze I. 1926, str. 63.

svou úlohu světlo a stín, kde jest hojně užito šrafování, kde celou podstatu scén vystihují černé čáry na bílém papíře. Jsou to obrazy, kde měl být černobílý obraz již sám sebou soběstačný a kde se nepomýšlelo na dodatečná kolorování ruční. Byla to již technika, jejímž reprezentantem a tvůrcem byl Albrecht Dürer. Tyto dřevoryty se nezdají být proveniencie československé. Byly patrně získány v Norimberce, český text do nich vložený byl vřezán dodatečně. Byly nejen otiskovány v knize, nýbrž vydávány i samostatně a do rukopisné knihy vlepujány.* V traktátu »Pán rady« se vedle tiskárnou již dříve užitých dřevorytů vyskytají ještě dva obrazové dřevoryty staršího původu. Představují scény ze života. Jeden z nich jest veliký 75x111 mm, druhý 67x115 mm. Tento druhý dřevoryt má obrysy tak jemné, že jej můžeme řadit mezi obrysové dřevoryty perové. Podobá se tím dřevorytům bible Martina z Tišnova.

Pokud nebyly dřevorezby tiskárny Severýnovy-Kampovy původní, nebyly to nejprve dřevorezby vypůjčené z Německa, nýbrž dřevorezby podle norimberských předloh jen no-

vě řezané. Byly na nižším stupni nežli originály. Neměly cílů uměleckých, měly jen názorně podporovati představitelství čtenářovu. Ale již r. 1505 zavedla tiskárna tisk dřevorytů, získaných v jižním Německu a jen dodatečnou řezbou slov přizpůsobených české potřebě.

Tiskárna neznala tištěných oprav tiskových omylů. Pokud se podstatná tisková nedopatření vyskytla, byla rubrikátorem po vytištění knihy opravena. Tak v Novém zákoně z r. 1497/8 na l. m ij. b β byla vypuštěna slova: »oni soudce vaši budou Pa«; byla rubrikátorem připsána stejným písmem, jakým kniha byla sázena. Tiskárna připojovala k obširnějším tiskům hned od r. 1488 tištěný rejstřík, někdy i obsah. Rejstřík býval někdy hned za předmluvou, jindy až na konci tisku za textem. Konec textu datovávala tiskárna zvláště a ukončení rejstříku též.

Na vývoji tiskárny Severýnovy-Kampovy pozorujeme boj českého typografického materiálu s cizím materiálem k nám vnikajícím. Tento materiál zvítězil, normalisující typy i normalisující ilustrace ovládly. Důvod toho byl ten, že použití cizího materiálu i u nás bylo pohodlnější a lacinější.

VIII.

TISKÁŘI ČESKOU TEXTUROU.

Vedle tiskařů české bastardy jsou v českých zemích již v prvních dobách knihtisku i tiskaři, kteří užívají písma, zvaného textura. Je to název pro gotické písmo dvojmo zlomené, rázu monumentálního a s jemnými ozdobnými čarami. Užívalo se ho především v knihách liturgických, zvláště v latinských misálech. Proto se mu také říkalo písmo misálové. Tiskaři, kteří v českých zemích

* Tak dřevoryt na str. 51a byl vydán samostatně a jest vložen do českého rukopisu veřejné a universitní knihovny v Praze sign. XVII D 10.

užívali textury, spadají do druhé polovice let sedmdesátých věku 15. Byli dva. Tiskli jen latinské spisy pro potřebu katolické církve a sídlem jich obou byla asi katolická Plzeň. U nich se setkáváme s prvními pokusy v českých zemích tisknouti černě i červeně. Jejich textura má ráz domácí a nebylo jí užito jinde. Tito tiskaři přestali brzy tisknouti ony knihy, patrně proto, že nedaleko za hranicemi české vlasti, především v Norimberce, jenž byl v živém obchodním spojení s Plzní, vytvořily se na výrobu katolických liturgických knih velké tiskařské

Ofinmagze

nie slydliwa mrawna bošata sšech
tna mašli k tomu libost - Odpowie
da swaty Augustyn a rza - Ofea
sflug gi yakž chzeš okrad gi wšim
dobrym iakž množes przed nicymž
wšy myšli nebiešam yakž od toho -
Gedny hřibhy takž swaty Augu -
styn o swate trogizy wšynul - W
nichžto gest wieze angelšy než cšlo
wiezšky o swate trogizy psal y mlu
wil - Broniežto se otom pišše že když
telo swatšho Augustyna pochowa
ti cšcieli - gesho swate sēdze znieho
wymemšše - wgednom krysštal -
wem ofudi na sšriebnych štrumach
pomiesyli - a cšasto tošho pokušeli -

Když su ty knižy swate trogize we
zmuž przed to sēdze przynesti Tcš
da wšdy to swate sēdze radostiem
se kšybalš Ginych diwow slawnych
mnoho wšynul swaty Augustyn -
Hřewe krysšyl - nemocne wdra -
wował - rozlicne krysššne wmužy
wšessował - Broniežto se genu die
ge cšwala y zde na swietie y wnebe
sšech wwiečne pamieti wšy w
šow amen -

Wšesze Srpna dne dwacatšho
dewatšho Sštie ne bž nalazenie
hlawy swatšho Jana Křtitele - W
nemžto se takto pišše -

Wdy swata Czerkw swa
tšho Jana Křtitele božye
ho narozenie slawi - Takž
gesho hlavy sštie dnešni den sla
wnie pamatuge - O tom swaty Ma
reš we cšeni pišše atal rza - Ze když
swaty Jan Křitel boži treskaffe kra
le Eroděsa tošho - Ze sweho bratra
šlipa jemu byl poyal - kral Ero
des swatšho Jana gmuž w žakarz

wšaditi - A kdyžtošho cšasi kral Ero
des podle akšdayššeho obyzege -
Wozwaw tiech wlasti křiezat y wza
cničššych starost den sweho nara
zenie pamatuge welišy šod cšyniešše
Wtu šodinu wššedšy przez krale
dzy we neprawe kralowe - Yala se
przed hoštni tanzowati y pšesati -
tak že kralowi y wššim hoštem libee
weselee wšynila gest - Broniežto li

podniky, jež vyhovovaly církevním potřebám daleko lépe a laciněji nežli tiskárny v zemích českých, jež si svou první texturu ještě samy řezaly i lily, snažíce se napodobiti své rukopisné předlohy.

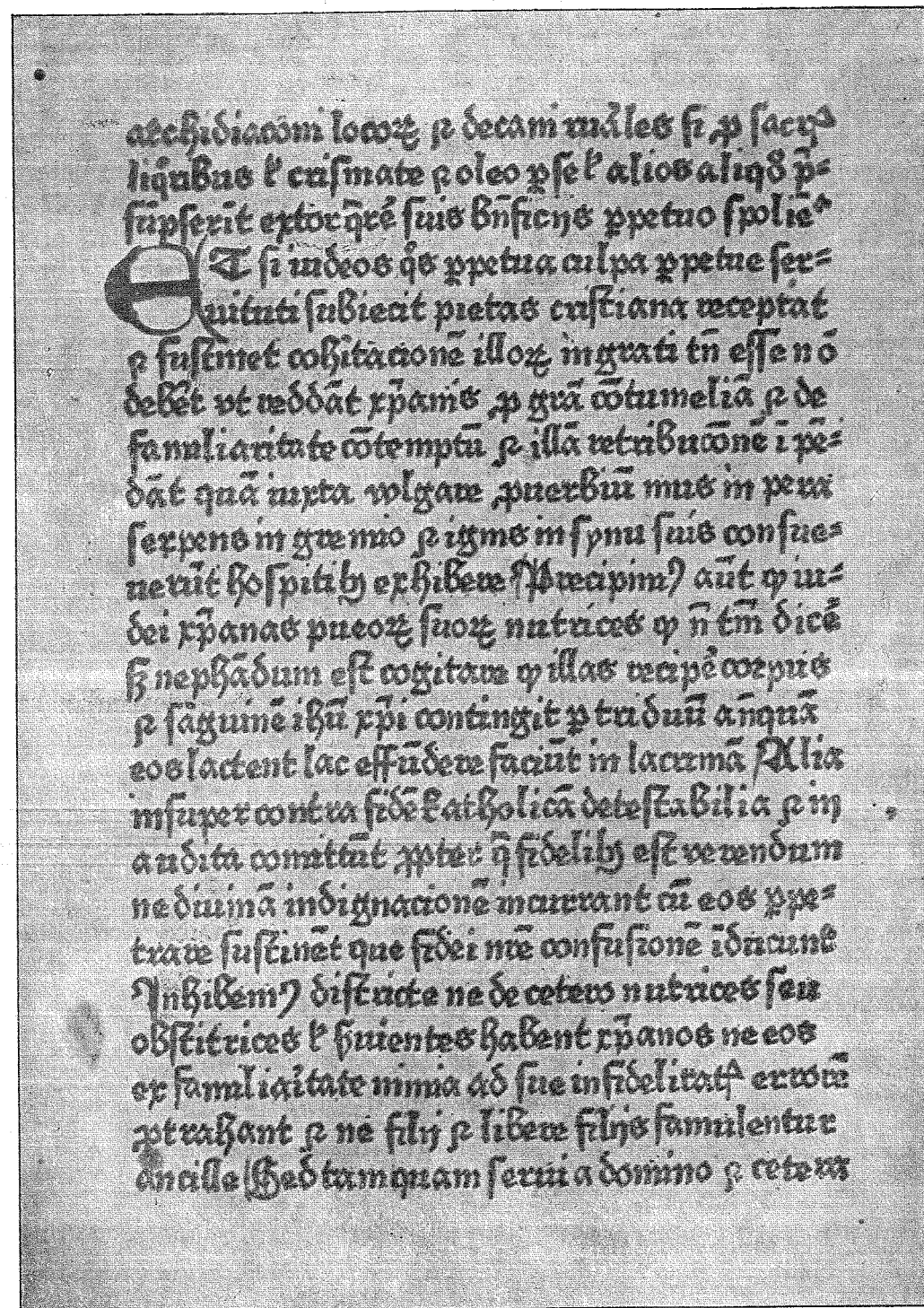
1. Tiskař »Statuta provincialia Arnesti« z r. 1476.

Tiskař »Statuta provincialia Arnesti« vytiskl jedinou latinskou knihu, jejíž název, »Statuta provincialia«, známe z jejího kolofonu. Nevíme, jak se jmenoval, nemáme o jeho životě ani o jeho knize zpráv jiných, nežli které podává jeho jediný výrobek. Žil v Nové Plzni a tisk své knihy tam dokonil dne 26. dubna r. 1476. Plzeň jest první město v českých zemích, které se zde určitě označuje za místo knihtisku. Tiskař byl muž Bohu oddaný, patrně kněz, jak svědčí jeho žádost v kolofonu »Orate pro impressore« a druh jeho výrobku. Jest prvním výrobcem knihy rázu církevního. Kniha, již vytiskl, nebyla veliká. Obsahovala 60 listů stejného formátu 4°, jakého užil tiskař »Kroniky Trojanské« z r. 1468. Stejně jako tento tiskař neznal tiskař »Statut« ani signatur ani kustodů ani očíslování listů nebo jinakého označení jejich pořadí, neznal marginálií, tiskl stejně jako český tiskař z r. 1468 jen jeden sloupec na straně a stejně nedovedl vždy vyrovnati pravou stranu sloupce, jako to nedovedl tiskař »Kroniky Trojanské«. Sázel 24 řádky na stranu, výška 20 řádkové sazby byla 128 mm. Písmo, jehož užil, byla textura. Nikdo před ním a nikdo po něm ani u nás ani jinde neměl takového písma. Je z toho patrné, že tiskař své písmo řezal a lil podle předlohy rukopisné, jeho poměr k rukopisu byl poměr tvořícího umělce. Měl písmo jen jedné abecedy, velká a malá písmena. Užíval hojně ligatur a zkratek, obvyklých v latinských rukopisech své doby. Znal rozdělovací znaménka, ale nevěděl ničeho o interpunkci. Výjimečně, jednou, užil označení pro rubriku, jaké se v jiných prvotiscích české proveniencce nevyskytá. Pro iniciálky a versálie nechával místo ve výši dvou řádek.

Neznal dřevorytu, rejstříku a seznamu chyb, zato však již dobře znal kolofon, v němž uváděl nejen rok a den dokončení tisku, nýbrž i název tisku a místo, kde tisk byl vydán. Neznal titulního listu. Knihu celkem tiskl barvou černou, ale učinil již i skromný pokus, nadpis na listu 36b a kolofon vytisknouti červeně na místo, jež si nechal prázdné. Tento červený tisk nebyl proveden zároveň s tiskem černým, nýbrž byl až po vytištění černou barvou dodatečně dotištěn červeně. Tiskař »Statut« byl v tisku snaživým začátečníkem.

2. Tiskař knih: »Missale ecclesiae Pragensis« z r. 1479 a »Agenda Pragensis«.

První tiskař, který, pokud víme, vydal v českých zemích alespoň dvě knihy, byl tiskař misálu »Missale ecclesiae Pragensis«, prvního úplného tištěného misálu na západu Evropy, dokonaného dne 19. listopadu r. 1479, a spisu »Agenda Pragensis«, jenž není datován, ale patrně vznikl též kolem r. 1479. První dílo bylo o 260, druhé o 64 listech. Že obě díla pocházejí z dílny jednoho a téhož tiskaře, o tom svědčí to, že prvních šest stran »Missale« (kalendář před textem) jest sázeno týmiž typy jako »Agenda«, že četná velká písmena »Agendy« (G, C, P, N, V, M, S, O, T) jsou i v další části »Missale«, že je při užití stejných typů stejná i výška 20řádkové sazby a že obě knihy byly vyrobeny pro potřebu katolické církve pražské arcidiecése. Tiskař se v tiscích nijak neprojevil a ani historických zpráv o něm a jeho působení u nás nemáme. Podle explicitu, kde se čtenář vyzývá k modlitbě za tiskaře, byl to asi klerik, a poněvadž tiskař »Statuta provincialia Arnesti« z r. 1476 zakončil svůj tisk stejnou výzvou, soudil již Václav Hanka, že tiskař »Missale« působil v Plzni. Nasvědčovalo by tomu i to, že Plzeň byla baštou katolictví v Čechách a tehdy útočištěm pražského katolického kleru. Byl Čech a proto pojmenování měsíců v kalendáři na rok 1480 v »Missale« uvedl

Čís. 14. Ukázka ze »Statuta provincialia Arnesti« z r. 1476.

latinsky a česky. Také čeští svatí jsou v kalendáři uvedeni. Svých výrobků neopatřoval tiskař věcnými názvy ani v incipitu ani v kolofonu, titulního listu neznal. Teprve v nové době byly jim dány věcné názvy, jak jsme je výše uvedli. Agenda jest bez kolofonu, Missale se končí explicitem, jenž jest v první části, jak bylo v 15. století zvykem, veršován* a v němž se pak udává nejen rok dokonání díla, 1479, nýbrž i den: feria sexta ipso die sanctae Elizabeth t. j. 19. listopadu. Agenda prostě konstatuje konec díla, Missale v explicitu vyzývá k modlitbě za tiskaře. Tiskař znal již dva formáty, kvart při »Agendě« a folio při »Missale«. Složky v knize nebyly pravidelné. Signatur, kustodů, číslování stránek a listů nebo jiného označování pořadí listů ani marginálií neznal. Sazbu znal jednak jednosloupečnou (v »Agendě«), jednak dvou-sloupečnou (v »Missale«). Tam, kde byl na straně jeden sloupec, bylo v něm jen 27 řádek, kde byly sloupce dva, 34 řádek. Výška 20řádkové sazby stejných typů byla stejná: 127 mm. Tiskař již dovedl sazbu na obou stranách sloupce vyrovnati. Typy měl dvojího druhu, dvě abecedy různého tvaru. Písmen jednoho tvaru užil při »Agendě«, obou tvarů při »Missale«. Jsou to po každé typy písma, jež nazýváme textura. Ale je to textura, jejíž některé typy se české bastardě podobají tím, že mají v přední části chobot dopředu obrácený, ohon zadní části pak prodloužený pod celou písmenu. Je to textura, jaká se

jinde, ani u nás ani v cizině nevyskytla (podobné, ale ne stejné písmo měl Ulrich Zell v Kolíně n./R.) a která nasvědčuje tomu, že si i druhý tiskař textury v českých zemích sám písmo řezal a lil podle domácí předlohy rukopisné a že hleděl býti v hlavních částech věren své předloze. K sjednocení svých typů nedospěl. Tiskař, jak je patrné zvláště z kalendáře při »Missale«, měl i malá písmena s diakritickými značkami ň, é, t, ř. Hojně užíval ligatur a zkratek, obvyklých v latinských rukopisech 15. věku. Měl tečku a rozdělovací čárky. Řádky ukončoval někdy zvláštními znaménky, jichž měl dva druhy. Neznal ještě tištěných iniciálek, versálií a representantů, nýbrž ponechával jen pro ně místo. Řádky doplňoval stejnou ozdůbkou, jaké užíval tiskař Trojanské kroniky r. 1468. Tuto ozdůbku však často tiskl jen z druhé polovice. Měl pro označení rubrik stejné znaménko, jako tiskař Trojanské kroniky z r. 1468. Dřevořezeb ani kovořezeb neznal. Zato tiskl oba tisky dvoubarevně, černě a červeně, především kalendář k »Missale«. Z celého provedení červeného tisku však jest patrné, že dvoubarevný tisk činil tiskaři potíže. Proto tiskl červeně nejraději jen text o více řádcích, text o méně řádcích dával vpi-sovati rubrikátorem. Rejstříku neužíval. Korektury po dotištění tisku prováděl ručně, rubrikátor připisoval výpusky, škrtal písmena nadbytečná, doplňoval písmena nedostatečně vyšlá a p.

IX.

TISKAŘI ROTUNDOU.

V 15. století bylo pro svou jasnost a lahodnost velmi ceněno písmo, jež bylo vlastně zaokrouhlenou gotikou a jež charakterisují zvláště »a« s hlavou hluboce

sflačenou a »g«. Tomuto písmu říkáme rotunda, v 15. věku se nazývalo též littera Veneciana. Do tištěné knihy bylo zavedeno r. 1467 na půdě italské, v Římě, Ulrichem Hanem, jeho sazbou a úpravou vynikl Erhard Ratdolt, působící od r. 1476 do 1486 v Benátkách, v jehož zá-

* Explicit liber iste sit laus, gloria tibi Christe.

Čís. 15. Ukázka z »Missale ecclesiae Pragensis« z r. 1479.

vodě se vyučili tiskaři, kteří tiskli rotundou v zemích českých, v Německu se vyskytlo po prvé r. 1472 v Kolíně n. R. Rotundou sázeli od r. 1480 tiskaři v Pasově Benedikt Mayr, r. 1482 jeho společník Konrad Stahel a ke konci téhož roku jiný jeho společník Johann Alakraw. Tito společníci Mayrovi zavedli rotundu do zemí českých. Bylo to písmo, jehož rukopisy československého původu neznaly. Oba šřitelé rotundy si přinesli písmo, jímž tiskli v zemích českých, ze své vlasti. Nedoplňili je zde ani písmeny s diakritickými znaménky, potřebnými při tisku knih českých. Oba již opustili zásadu, napodobiti písmo rukopisné předlohy. Oběma těmito tiskaři byl intimní poměr tiskaře k rukopisné předloze uvolněn. Tiskli nejen písmem, jež si přivezli odjinud, nýbrž tiskli všechny své knihy jediným písmem, ať předloha, rukopisná nebo tištěná, užívala písma jakéhokoliv. Tiskaři rotundou vnesli do českých zemí nový písmový živel, v českých zemích dosud neobvyklý a neznámý, živel rotundový, písmo vzniklé pod vlivem italským. Sázel se jím v Čechách ve Vimperku r. 1484, hojně se ho užívalo na Moravě od r. 1486, nejprve a především v Brně a pak i v Olomouci. K tisku českých tisků se ho užilo jen výjimkou.

1. Johann Alakraw.*

Johann Alakraw byl ke konci roku 1482 v Pasově společníkem knihtiskaře Benedikta Mayra. Vydal tam s ním dne 14. listopadu r. 1482 latinský spis: Tractatus pro infirmis visitandis. R. 1484 působil ve Vimperce v Čechách, městečku, do něhož vedla odbočka z velice živé obchodní stezky prachatické neboli zlaté, počínající se v Pasově a končící se v Prachaticích. Tu v jednom roce, r. 1484, vydal všechny své tisky, vydané na české půdě, dva spisy latinské a jeden tisk český. Jsou to: 1. Pseudo-Augustinus: Soliloquia, spis před Alakrawovým vydáním

vydaný latinsky kolem r. 1477 v Kolíně n. R. u Arnolda ter Hoernen a r. 1480 italsky v Miláně; 2. Albertus Magnus: Summa de eucharistiae sacramento, jež dotiskl »sabbato die sancti Galli confessoris«, t. j. dne 16. října r. 1484. I tento spis byl před vydáním Alakrawovým vytištěn již dvakrát, r. 1474 v Ulmu Joh. Zainerem a r. 1477 v Kolíně n. R. Joh. Guldenscaffem. 3. Lunární kalendář M. Vavřince z Rokycan v českém jazyce na r. 1485**, tedy dotištěný ke konci r. 1484. Jest to nejstarší známý kalendář, tištěný v české řeči. Tisk kalendářů latinských a německých poznal Alakraw již u svého pasovského společníka B. Mayra.

Por. 1484 nemáme projevů Alakrawovy knihtiskařské činnosti. Zpráv historických o jeho životě vůbec není. Zdá se, že spisy latinské tiskl svým nákladem a proto že je označoval svým jménem a místem svého působení; českou minucí na r. 1485 vydal bez uvedení svého jména i svého působistě patrně na zakázku mistra Vavřince z Rokycan (+1491), jenž byl asi od r. 1483 i hvězdářem pražské university. Tisky Alakrawovy jsou různého formátu 4°, 2°, list v rozměru 30x40 cm a různé tloušťky. Albertus Magnus má 110, Augustinus 30 listů, kalendář list jeden. Alakraw zná signatury v podobě malých písmen, řazených abecedně za sebou, bez připojení číslic, signuje jimi první polovici složek, jež mívají 8, 10, výjimečně i 6 listů. Marginalií nezná. Sází na jeden sloupec knihu kvartovou, na dva sloupce knihu foliovou a listový kalendář. Na foliový sloupec má 47–48, na kvartový 32, na kalendář 71–73 řádek. Výška 20řádkové sazby činí 93 mm. Ať jde o knihu latinskou či tisk český, užívá jen písma jedné abecedy, nedoplněného pro českou potřebu písmeny s diakritickými znaménky. Užívá zkratk, obvyklých v latinských rukopisech 15. věku. Zinterpunkce má bod a rozdělovací znaménko, jinak nic více. Jeho písmo jest rotunda, jaké uží-

z Rokycan na r. 1485. Časopis čl. knihovníků VII. str. 49 ad. Zde na str. 51 zmenšený snímek minucí.

at extudeis venerat ad mar-
tham & maria ut consolaretur
eas de se suo Martha g. ut
audiret qd ihc venit occurrit
illi Maria at domi sedebat
Dicit g. martha ad ihm do-
mine si fuisset hic fr me? no
fuisset mortu? Sed p mne
frat quia qm popofis adeo
dabit tibi de? dicit illi ihesus
Resurget fr tuus dicit ei
martha Sed qd resurget in
surrectione inouissimo die Di-
cit ei ihc Ego su resurrectio &
uita Qui credit in me etiam si
mortu? fuit uiuet Et ois q
uinit & credit in me non morie-
t ietnu Credis hoc? At illi
Atiq dne Ego credidi q tu
es xpus fili dei uiui? h ihc
mudu uisit Et cu hec dixisset
abiit & uocauit maria sorore
sua filio die? Atq ad p
oat te? Ma ut audiret surgit
cib pexit ad eu? Non em uene-
rat ihc i castellu? h erat ad hac
in isto loco ubi occurruat ei
martha Iudei g. h erat cum
ea idomo? & consolabantur eam
cum uidissent maria? quia
cib surrexit & uixit secuti sunt
eam dicentes? quia uadit ad
monumentum ut ploret ibi
Maria g. cu uenisset ubi eat

ihesus? uidens enim uenit ad
pedes eius & dixit ei Domine
si fuisset hic non esset mortu-
us frater meus? ihesus ergo
ut uidit ea plorante & iudeos q
uenerant cu ea plorantes in-
fremuit spu? & turbauit semet
ipm? dixit? Ibi posuistis eu
Dicit ei domine uenit iude
Et lacrimat? & ihc dixerunt
ergo iudei Ecce quomodo a-
mabat eum Quidam autem
ex ipis dixunt Non potat hic
h apperuit oculos? era nati fa-
cere ut et hic n moreret? ihesus
g. uisit fremes isemet ipso re-
nit ad monumentum? Erat at
spelunca? & lapis super positus
erat ei? At ihesus Tollite la-
pidem? Dixit ei Martha so-
ror eius qui mortuus fuerat
dne? h fecit? quadruan? em
& dicit ei ihc? Nonne dixi tibi
si credideris uidebis gliaz dei
Tulit ergo lapide? ihesus
autem sursum? eleuatis ocul
dicit? Pater graas tibi ago qm
audisti me? Ego aute sciebam
quia semp me audis? sed ppe
populum? qui circumstat dixi
ut credant quia tu me misisti
et hec cum dixisset? uoce magna
clamauit Nazare uenit foras
Et statim prodijt? qu

* Sr. A. Dolenský: První česká tiskárna ve Vimperce. Otavan IX. 41. — ** Vít Hülka: Česká minucí M. Vavřince

Čís. 16. Ukázka z »Missale ecclesiae Pragensis« z r. 1479.

vala pasovská knihtiskárna B. Mayra a která jeví vliv Ratdoltův, nebyla-li u něho přímo objednána. Při sazbě českého kalendáře se projevila sazečova neznalost českého jazyka. Kalendář má mnoho takových chyb a přeházených slov. Titulního listu nebo strany tiskař ještě neznal. Ale jeho knihy jsou opatřeny incipitem i kolofonem. Incipit podává zprávu o autoru spisu, jeho osobě a uvádí věcný název knihy, kolofon obsahuje věcný název spisu, jeho autora, místo tisku, jméno tiskařovo, letopočet dotištění a někde i den této události. Inicialky, versálie, representantů, okrajových linek tiskař nezná. Nechává pro inicialky a versálie prázdné místo ve výšce 2, 3, 6, 8, ale nejčastěji 4 řádek sazby. Pro rubriky nemá znamení. Také dřevořezby a kovořezby jsou mu neznámy, ledaže by někdo černý kotouč v průměru 15 mm, značící zatmění slunce dne 16. března r. 1485 na české minuci, pokládal za dřevořezbu. Alakraw tiskl jen jednou barvou, černou. Jeho výrobky působí svou jednoduchostí a prostotou, vzornou úpravou a pečlivým tiskem. Jsou to skutečné plody knihtiskařského umění, třebaže již tiskař opustil zásadu napodobiti svou předlohu. Alakraw jednou užil i rejstříku (ve smyslu údaje o obsahu knihy). Učinil tak při knize Alberta Magna Summa de eucharistiae sacramento a umístil jej hned vpředu tisku. Tak umístěný rejstřík jest první toho druhu rejstřík v tiscích vzniklých na české půdě.

2. Konrad Stahel a Matouš (nebo Matyáš) Preinlein.

Jiný tiskař rotundou v zemích českých byl Konrad Stahel. Jest to první knihtiskař moravský a první knihtiskař, který v českých zemích tiskl knihy též v řeči německé. Snad pocházel z Blaubeuren na úpatí Švábského Jury. Na Breviarium Olomucense z 28. září r. 1484 se spolupodepsal Conradus Stachel de Blaubeurn, ale na Psalterium Olomucense z r. 1499 Conradus Stahel de Memmingen. I to je místo ve Švábsku.

V obou městech byly již v 15. věku tiskárny. V Blaubeuren působil v letech 1475–1478 knihtiskař Konrad Mancz, jenž se pak přestěhoval do Ulmu a měl tam živnost knihkupeckou a knihařskou; v Memmingen byl od r. 1482 do r. 1519 jako knihtiskař trvale činný Albrecht Kunne, jenž předtím pracoval v Itálii a do r. 1476 v Tridentě. Jest možno, že Stahel r. 1484 a r. 1499 nechtěl označiti, odkud jest rodem, nýbrž kde působil posledně jako knihtiskař. R. 1499 se nazývá Stahel knězem augšpurské diecése. Byl patrně oddán humanismu a proto r. 1499 své jméno přetlumočil i do latiny a psal se: Calips (= ocel). R. 1482 byl společníkem knihtiskaře Benedikta Mayra v Pasově a vytiskl tam s ním tři latinské knihy. Byl v tomto poměru k Mayrovi předchůdcem Alakrawovým. Dne 28. srpna r. 1484 dotiskl ve vlašských Benátkách Breviarium Olomucense. Tohoto tisku nevyrobil sám, nýbrž se dvěma jinými tiskaři, jejichž jména jsou na knize uvedena: Andreas Corvus Burciensis de Corona a Martinus Burciensis de Czeidino. Byli tedy oba jeho tiskařští společníci ze Sedmíhradska: Andreas Corvus z Brašova a Martinus z Kodlei (maď. Feketehalom), města nedaleko Brašova. Andreas de Corona nebyl r. 1484 již nováčkem v knihtiskařství. Již r. 1476 pracoval společně s německým knihtiskařem Adamem von Rottweil v Benátkách. Stahel jest r. 1484 uveden se svými společníky na posledním místě. Dne 7. října r. 1486 dotiskl v Brně Konrad Stahel anonymně latinskou liturgickou knihu. Jak se dostal na Moravu? Ze svého podnětu či z podnětu někoho jiného? Když Stahel zahájil svou tiskařskou činnost na Moravě, byla Morava v držení uherského krále Matyáše Korvina. Byla tomuto panovníku přičena mírem v Olomouci r. 1478 spolu ze Slezskem a Lužicí, když jí napřed téměř celé dobyl. Olomouc měla tehdy vynikající úlohu ve veřejném životě moravském, zvláště její biskupství, věrně oddané kurii římské. Matyáš Korvin poslal r. 1486 do Olomouce jako správce biskupství prostě-

Et ha bozieho Tiskreho cztrsteho osmdesate
ho pateho kreres gest pawnie po przestupne zlati
pocz. iii. zstena niedielne. B. Nasopusta
Sedm nedeli. A. gedend den zbywagicy. No/
dowc neyftawiczni. Wewiernik. W. Medieli
przed hromniczewi. Mediele postnie. W. Medie
li po S. Walentinu. Wod welikonoczni w Ne/
dieli przed. S. ambrozem. Krzyzowi dnowe w

Medieli Pa S. Stanislawo Letnicz w Medieli przed Swatym Ar
banem.

Leden.

W patek po Boziem krztiem. Dobre zmusilim krom Bedr.
W strzedu przed ochrabem bozieho krztiem. Dobre. Anazaytrzie.
Optima starim krom stehen.

Anoz.

W strzedu przed S. Fabianem. Dobre mladym krom Nob.
W patek przed. S. Wincencym. Dobre. Anazaytrzie przed polod/
nem tez mladim krom bla wonie zylly
Wecz worteck po obraczenim S. Pawla orpolu. Anazaytrzie. Do/
bre mladym A zmusylim krom. plicznicze.
Naden S. Blazego Optima Anaz. Do. zmusylim a sta. krom bedr
W vtery po S. Dorotie dobre. Anaz. tez starym. krom stehen.

Brzezen.

Wecz worteck po S. walentinu Do. a naz. tez mla. krom bla wo. zily
W strzedu przed S. Jatiege odpolu anazaytrzie. Dobre mladym
a zmusylim krom plicznicze.
Wecz worteck przed przencenim S. Maczlawo Dobre zmusilim a
starim krom Bedr.
W vtery przed. S. Rzehorzem. Optima. zmusilim a sta. k. stehen.
Naden. S. Rzehorze. Dobre Anazaytrzie tez. starim krom lytek.

Duben.

W wigilii z lestow. W. b. Do. mla. a zmu. kro plicznicze.
Wobotu po S. Ambrozzy Optima. starim krom lytek.
W pondieli przed. S. W. j. Dobre starim krom nob.

W strzedu przed. S. W. j. Dobre starim krom nob.

Čís. 17. Ukázka české sazby Alakrawovy.

jovského rodáka Jana Filipce.* Jeho úkolem bylo nejen uspořádat majetkové poměry biskupství, válkami rozvrácené, nýbrž i obnoviti starou slávu biskupství v duchu katolickém. Jan Filipce, muž velkých schopností a silné vůle, dosáhl varadinského biskupství a byl králem Matyášem, jenž jeho nadání objevil hned r. 1468, často poslán v diplomatických věcech do ciziny. R. 1486 byl administrátorem biskupství v Olomouci, na kterýžto úřad po smrti krále Matyáše Korvina († 1491) resignoval. Ve správě biskupství nabyl velikého jmění, jehož hojně užíval na upevnění církevní organisace. Filipce nejen na svých diplomatických cestách, nýbrž i u dvora Matyáše Korvina, velikého přítele věd a umění, knihy a knihtisku, poznal veliký význam knihtiskařského umění. Když se ujal práce v Olomouci, chtěl diecési, již spravoval, opatřiti nezbytné pomůcky liturgické. Patrně z jeho návodu bylo r. 1484 vytištěno Breviarium Olomucense (Filipce byl vychován po r. 1468 u sedmihradského vévody Csupora). Patrně na jeho zavolání se Konrad Stahel přestěhoval s knihtiskárnou na Moravu. Knih tisk byl tedy na Moravu zaveden z potřeb katolické církve, olomouckého biskupství, ne z výdělečné podnikavosti. Konrad Stahel se však neusadil v sídle biskupství, v Olomouci, nýbrž v Brně. Patrně proto, že tam sídlil korektor a censor liturgických tisků moravského biskupství, kanovník Pavel Reyhel z Ivančic.

* Ch. R. d' Elvert: Zur Geschichte des Erzbisthums Olmütz. Brünn 1895. str. 17 ad. a 24.

** Preinlein se nejprve píše Matheus, později Mathias.

*** Tento tisk nemá znaku biskupa Thurza, jak tvrdí B. Dudík: Geschichtliche Entwicklung des Buchdruckes in Mähren vom Jahre 1486 bis 1621. V moravském zemském archivu není ani jediný výtisk tohoto díla, jak uvádí Dudík; Thurzo r. 1486 nebyl ještě biskupem olomouckým. Dudík zde patrně má na mysli olomouckou agendu z r. 1498, tištěnou v Norimberce u Jiřího Stuchse, v níž je biskupský znak Thurzův.

† Ukázky v GfT Taf. 1077 a 1078.

†† Podle Haina byl by býval spis 15516 vydán před brněnským vydáním a to E. Ratdoltem. Hain 15516 jest

Konrad Stahel jest uveden na tiscích, jež vyrobil v Brně, jen dvakrát: R. 1491 na Missale Strigoniense a r. 1499 na Psalterium Olomucense. R. 1499 vystoupil sám, r. 1491 s druhem Matoušem (nebo Matyášem, jak se později psal) Preinleinem.** Nemůžeme odpověděti na otázku, zda byli Stahel a Preinlein společníky již před r. 1491 a po tomto roce. Podle typů jsou všechny tisky v Brně v letech 1486 až 1499 tištěné jedné a téže proveniencí. Budeme je pokládati za ovoce společné knihtiskařské činnosti Stahelovy a Preinleinovy. V Brně tyto tiskaři zcela jistě vytiskli dne 7. října r. 1486 Agendu secundum chorum Olomucensem,*** r. 1488 spis vynikajícího padovského právníka Jakoba Canis, předtím již nejednou v Itálii vydaný: De modo in iure studendi libellum,† téhož roku první vydání díla maďarského bohoslovce, dějepisce a právníka Jana Thurócze Chronica Hungarorum (je věnována králi Matyáši Korvinovi a dovedena až do r. 1464††), r. 1491 učebnici Donatus minor, spis rukopisně i tiskem hojně rozšířený, dne 21. listopadu téhož roku Missale Strigoniense, předtím již nejednou vytištěné ve Veroně (1480) a Norimberce (1484 a 1490), r. 1495 přetisk knihy o lázních od Hanse Folze v Norimberku pod názvem: Clement von Gracz: Von allen paden dye von natur hayss sint,††† r. 1498 Statuta synodalia ecclesiae Olomucensis a r. 1499 Psalterium Olomucense.*† Tisky Stahelovy a Preinleinovy byly ve třech však tisk nezvěstný; mezinárodní soupis americký pak zjistil, že Hain 15516 = Hain 15518.

††† Faksimile tohoto tisku s úvodem M. Groliga vyšlo v Brně r. 1928.

*† B. Dudík: Geschichtliche Entwicklung des Buchdruckes in Mähren vom Jahre 1486 bis 1621. Brünn 1879, uvádí ještě jiné tisky Stahelovy a Preinleinovy pod čís. 4 a 5. O čís. 4 se nedovedeme vysloviti, poněvadž jest nezvěstný, čís. 5 připisuje Dudík Stahelovi a Preinleinovi omylem. Typy tohoto díla neukazují na práci Stahelovu a Preinleinovu, nýbrž na tiskárnu Jiřího Stüchse v Norimberce. Upozornil na to již »Catalogue of books printed in the XVth century now in the British Museum«. London 1913. P. III. str. 815.

De coronatiōe regis bele quarti filij andree regis
secundi ⁊ de introitu tartaroz primo ⁊ de miserabili
destructione regni hungarie p eisdem.

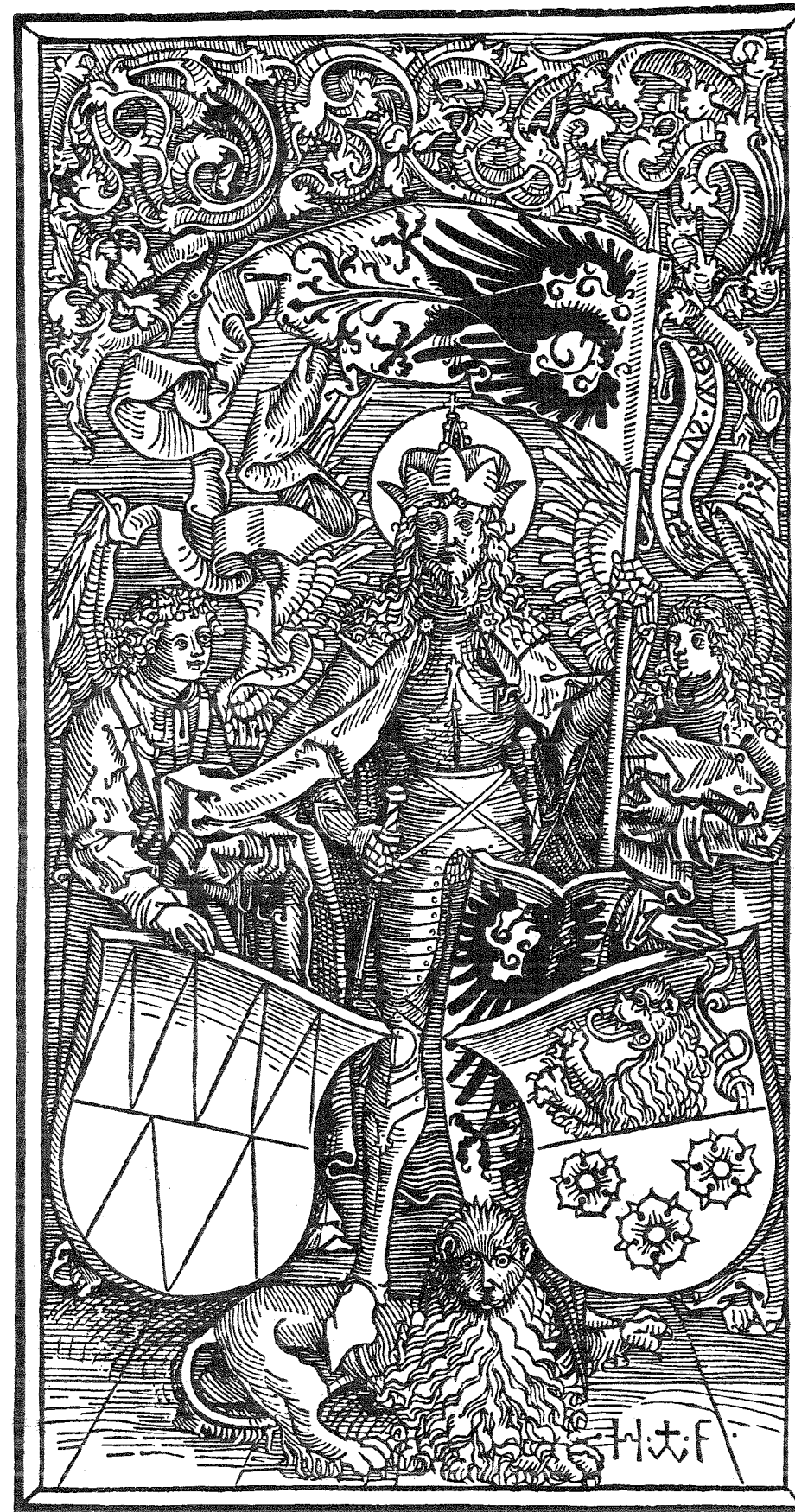

Rex bela post euz filij eius coronatus est pridie idus
octobris: feria prima qua cātať Da pacē domie in ca
thedrali ecclia bñi petri albe quā ipse p̄secrari fecit co
lomāo duce fratre eiusdē ensem regalē ad lat⁹ ipsius
honorifice tenēte: daniēle vō duce rutenoꝝ equū suū
ante ipsum summacū reuerētia ducente: regnavit aut. xxxv. an
nis: anno domī millesimo. CC. xli. ipso bela regnante manga
li sue tartari cum quinquies centenīs millibus armatorū regnū
hungarie inuaserūt: contra quos bela rex iuxta flumen seo p̄eli
ans vincit: in quo p̄elio fere extinguitur milicia regni hungarie

řečech, v církvi katolické na Moravě v 15. století obvyklých: v církevní latině a v němčině; čeština se vyskytuje v Psalterium Olomucense z r. 1499 v názvech měsíců v kalendáři, jenž jest otištěn na počátku žaltáře. Stahel a Preinlein těch tisků svým nákladem nevydali, mimo Psalterium z r. 1499. Patrně byla většina liturgických tisků vyrobena na náklad olomouckého biskupství, Missale Strigoniense pak vydal svým nákladem budínský knihkupec a měšťan Theobald Feger; Psalterium z r. 1499 vydal Stahel ze svého podnětu, ale poněvadž tisk věnoval mladému olomouckému biskupovi (od r. 1496) původu maďarského Stanislavovi z Tuří (Turzo), čekal a patrně se nezklamal, že náklad za dílo zaplatí hodnostář věnováním poctěný. O ostatních tiscích nevíme, kdo byl jejich nakladatelem. Patrně ani německý spis nebyl porízen na náklad Stahelův a Preinleinův, poněvadž by se byli asi nakladatelé z důvodů obchodních na tisku podepsali a nebyli by jej vydali, jak se stalo, anonymně. Stahel při svém vydání Psalteria použil i pomoci mistra Pavla Reyhla z Ivančic, kanovníka kostela brněnského, jako korektora. Tento muž, první korektor v českých zemích v 15. století, kterého známe jménem, měl být v době boje proti nekatolíkům biskupovi spíše zárukou za autentičnost žaltářového textu nežli za chyby tiskové. Tisky Stahelovy a Preinleinovy byly tištěny na dvou látkách: většina na papíru, menší část na pergamenu. Stahel a Preinlein jsou první tiskaři v českých zemích, kteří tiskli i na pergamenu.

Konrad Stahel a M. Preinlein se na Missale Strigoniense z r. 1491 označili jako impressores veneti. To znamená nejen, že působili v Benátkách, nýbrž že odtamtud přinesli i celý způsob svého knihtiskařského umění. Rozbor jejich výrobků prozrazuje, kdo byl jejich učitelem. Byl to Erhard Ratdolt († 1528), jenž 1476–1486 působil v Benátkách a pak až do r. 1516 v Augšpurce, vynikající knihtiskař-umělec, jeden z nejhledanějších tiskařů krásných liturgic-

kých knih své doby. Patrně, když opouštěl Itálii, postoupil Stahelovi svou benátskou tiskárnu. Všechny tisky Stahelovy a Preinleinovy byly označeny místem, kde byly vyrobeny, totiž Brnem, a byly datovány buď přímo tiskaři nebo se letopočet vytištění dá zjistiti z předmluvy nebo ze znaku; jen výjimečně uváděli tiskaři při datování i den. Pro své tisky volili podle významu tisku formát; znali 8°, 4° a folio. Objem jimi tištěných knih byl nesterý, nejmenší 15 listů, největší na 300 listů. Jen výjimkou jest jeden tisk bez signatur. Zpravidla byla v složce minuskulí, podle potřeby i majuskulí a římskou nebo arabskou číslicí signována první polovice listů, a to v pravém rohu dole. Složky byly zpravidla osmilistové, výjimečně dvanáctilistové. Stahel a Preinlein znali již i číslování listů v knize. Užili ho po prvé r. 1491 při Missale Strigoniense a pak r. 1499 při Psalterium Olomucense. Záleželo v tom, že byla uprostřed na horním okraji lince listu vytištěna římská číslice. R. 1499 znali tiskaři i marginálie. Byly umístěny na hořejším okraji strany, vždy na liché straně nad sloupcem, jehož obsah podávaly. Sazbu znali dvojí, jednosloupcovou a dvousloupcovou. Této užili jen při Missale Strigoniense r. 1491 a Psalterium Olomucense r. 1499, jinak jsou všechny jejich tisky o jednom sloupci. Počet řádek v sloupci býval různý. Nejčastěji 23, ale i 21, 35, 36. Typy, jimiž sázeli, byla rotunda původu Ratdoltova. Tato rotunda byla trojí velikosti. Při dvou velikostech byla výška 20řádkové sazby 133 mm, při jedné velikosti 180 mm; toto bylo jen výjimečně, v malé části Missale Strigoniense. Z interpunkce znali bod, dvojbod a rozdělovací čárku, měli obvyklé zkratky latinské a německé, maltézský kříž v dvojí velikosti ve výšce 6 a 8 mm, lombardové majuskule vysoké 6 mm, 13 mm, výjimkou též 8 mm, a to buď s perlami nebo bez nich. Pro česká slova neměli písmen s diakritickými znaménky. Také titulní list jim byl znám. Neužívali ho vždy, nýbrž jen někdy. Byl jednoduchý, obsahoval zpravidla jen věcný

Čís. 19. Dřevoryt sv. Václava ze Stahel-Preinleinova »Psalterium Olomucense« z r. 1499.

název, výjimečně i jméno spisovatelovo, býval buď sázen z větší rotundy nebo to byl titul xylografický (při Donatus minor). Při Psalterium Olomucense a německém spisu Clementa von Gracz byla to jen titulní strana. Na tomto jediném německém tisku obou tiskařů byl na titulním listu pod čtyřřádkovým textem umístěn i prostý dřevoryt velikosti 59 x 95 mm, hledící k obsahu knihy a znázorňující černě na bílém tři osoby v lázni volně před domem. Tisku not Stahel a Preinlein neznali, poněvadž ho před r. 1491, t. j. v době, kdy byli jeho žáky, neznali ani jejich učitel E. Ratdolt, ale (jako Ratdolt od r. 1486) tiskli již červené linky (soustava čtyřlinková), do nichž se pak noty rukopisně vpi-sovaly. Pokud se týče iniciálek a versálií, vedli si různě. Nechávali pro ně místo ve výšce 1 až 7 a 9 řádek, někdy tam dávali minuskulní re-presentanty, někdy použili za versálky majus-kulních lombard, bez perel i s nimi, ve výšce 18–19 mm, někdy užíli i tištěných iniciálek. Tak r. 1491 dali v Donatus minor na počátek textu iniciálku P v rámci 53 x 42 mm. Na bílém poli je tu rostlinný ornament a uvnitř písmene jest výzdoba figurální, učitel s žáky; nad učitelem jest vřezaný nápis: Gregorius. V Missale Strigo-niense vytiskli krásnou iniciálku T velikosti 81 x 67 mm ve dvojitěm rámci, v němž jest na černém poli bílé písmeno a rostlinný ornament. Jest to iniciálka ze zásob Ratdoltových. Při Sta-tuta synodalia z r. 1498 byla po vytištění textu iniciálka S vtačena ve volném prostoru, pouhý geometrický ornament o výši 40 mm. Rubrik oba tiskaři neužívali. Některé tisky vyzdobo-vali i dřevorezbami. Do textu Thuróczo-vy Chronica Hungarorum z r. 1488 zařadili 41 dřevorytů různé velikosti, mezi 157–190 x 136–140 mm. Jsou to dřevoryty, znázorňující uherské panovníky, většinou sedící. Jsou to však jiné dřevoryty, nežli jaké jsou ve vydání této kro-niky, tištěném téhož roku Erhardem Ratdol-tem v Augšpurku nákladem Theobalda Fe-gera. Brněnské dřevoryty podávají s malou

pestrostí a růzností jen obrysové podobizny uherských vládařů a jsou doprovodem textu kroniky a s ním v souhlasu. Nebyly portretně věrny, nejsou to jen hlavy nebo poprsí, nýbrž celé postavy, podávající v duchu renaissanční representace celý zjev vladařský. Tyto dřevoryty prozrazují ilustrační styl benátský a vyni-kají architektonickou komposicí, při níž podo-bizna i dvojitý rám tvoří jeden celek.

První kniha, kterou brněnští tiskaři ilustrovali, nebyla kniha určená pro lid, nýbrž bylo to děje-pisné dílo psané latinsky, věnované milovníku krásné knihy, králi Matyáši Korvinovi. V dřevorytech se prozrazuje vliv dílny vynikajícího or-namentálního i figurálního xylografa, učitele Stahelova a Preinleinova, Erharda Ratdolta, hle-dícího si ušlechtilosti i prostoty tvarů. Dřevoryty, tištěné zároveň s textem, měly být po tisku kolorovány ručně. Od Ratdolta si oba tiskaři vypůjčili krásný kanonový obraz pro Missale Strigoniense. Je to tentýž dřevoryt, jaký Ratdolt umístil téhož roku v misálu augšpurském. Jednoduchý byl dříve již vzpome-nutý titulový dřevoryt německé lidové knihy Clementa von Gracz z r. 1495. Prostý byl i dřevoryt v Statuta synodalia z r. 1499 ve čtverci, je-hož strana činila 80 mm. Znázorňoval štít olomouckého biskupství. Byl to dřevoryt v jedno-duchém rámci, řezba byla obrysová, černé čáry byly vřezány na bílé pole. Krásnými dřevorez-bami bylo r. 1499 vyzdobeno Psalterium Olo-mucense, věnované K. Stahelem biskupovi olomouckému Stanislavovi z Tuří (Turzo). Na líci druhého listu byl umístěn dřevoryt 228 x 121 mm, znázorňující patrona olomouckého ko-stela sv. Václava. Sv. Václav tu stojí tvář v tvář, s korouhví v levici, mezi dvěma anděly, opíraje pravou nohu o ležícího lva úplně viditelného a o pravou nohu maje opřený zemský znak. Anděl po pravici sv. Václava drží v pravé ruce štít olomoucké kapituly, anděl po levici patro-nově v pravé ruce štít olomouckého biskup-ství. Celý dřevoryt jest ve dvojitěm rámci.

Elum terra maria. vnd alle creatur
L abescat tremat defleat. dar zue dy gäcze natur
Q uo cessent cordis oculi. dy hayssen zeber rynnem
K uinā hauc dū audiūt. den lesen oder singen

Creatrix rerū omnium. heylige dzuualtskait.
P osstris allis gemittibus. hochste barinberczikeit
A cceptum tibi effice. alles das ich bye sag
F ac omnibus proficuum. den iamer den ich dag.

A ufcultent corda saxea. Ir gar grosse bertikeyt
L umen precentur gracia. Treulichen mit herczemlatz
D e parcat et illuminet. durch seinen heiligen nam
A lpha bono ꝛ omnium. mit dir so heb ich an.

Q uo deflet lapsum omnis status in genere
Q uam magnū malum ouitur. Peczbye auf diser er den
I usticia iam moritur. vnd will sich nicht verkern
M agnates et prelati. darzu yr vntertan
P ost cuncta currunt vicia. vnd wollent nicht ablan

O mnis status ecclesie. Ist laider zu rutt worden.
I am uullus est qui teneat. darzu er ist gearnt
A lummo ad nouissimū. regniert alle posheit
F raus dolus et mendaciū. wem mag das nicht sein laid
I bi descēdit particulariter ad clerū ordinariū
et pꝛimo in genere plangit omnes.

A ngelos dominicos. Sol wier von ersten vnd von herczē clagē
S iceos vocat dominus. Die wir fur priester haben
E t vere plus qꝛ angeli. des mugen wir nit gelaugen
Q uisummū creant dominum. als innen helt der gelauben

Q uatissima dignitas. wie gar pist u zunichte worden
S ic te strauit cupiditas. die hat dich gancz begraben
Q ue olim supra angelos. pist hoch in eren gestanden
I bene heu infra demones. Ligest heut in grossen schanden

a ij

Čís. 20. Ukázka sazby Preinleinovy z r. 1499.

Všechny figury jsou řezány černě na bílé pole, jež jest vodorovně vyčárkováno. Nad hlavou anděla po levici sv. Václava jest páska s vyřezanými slovy: Sanctus Wěc. V hořejší části dřevořezby nad figurami jest rostlinný ornament. Řezbář v levém rohu dole se podepsal ·H·F·. Poslední písmeno značí patrně Formschneider; co skrývá předcházející monogram, nepodařilo se nám rozluštit. Ale i autor tohoto dřevořytu pocházel patrně z dílny Ratdoltovy, jak svědčí srovnání s dřevořty, jichž se v této dílně zcela jistě užívalo. Na poslední straně Psalterium Olomucense z r. 1499 umístil Stahel čtvercový dřevořyt o straně dlouhé 58 mm, znázorňující postavu anděla, jenž drží v pravici zemský znak moravský, v levici starý znak města Brna. V hořejší části dřevořezby na pásce jest nalevo 14, napravo 99, tedy v celku rok 1499. Tento dřevořyt jest vyřezán černě na bílém poli. Není to signet Stahelův nebo Preinleinův, nýbrž jen označení místa, země a doby, kdy tisk vznikl. Jest to jakési zobrazení toho, co často obsahuje kolofon; tento dřevořyt nahrazuje slovní kolofon, který v tisku chybí.

Tvrdí se, že Konrad Stahel a M. Preinlein měli svůj signet; užili prý ho jen jedenkrát, na Missale Strigoniense z r. 1491.* Tento signet jest vytvořen podle módy, v jaké si při signetech libovala tehdy Itálie. Náleží do benátské oblasti signetů. Byl umístěn na konci tisku za kolofonem. Jest velikosti 98 x 37 mm, obsahuje monogram s křížem, a to bíle na červeném poli. Pole jest ohraničeno jednoduchým rámečkem ze tří červených čar. Iniciály po levé a pravé straně dolejší části kříže chce čísti Iuchhoff nalevo C = Conradus, napravo M = Matheus nebo Mathias. Ale tento signet není signetem K. Stahela a M. Preinleina a sotva lze monogram rozluštit tak, jak to učinil Iuchhoff. Signet v Missale Strigoniense jest signet budínského nakladatele Theobalda Fegera, jenž tohoto

signetu (bíle na černém poli) ještě s monogramem T.F. užil již dříve, r. 1488, při vydání Thuroczovy Chronica Hungarorum, tištěném Erhardem Ratdoltem a ne Konradem Stahelem a M. Preinleinem.

Konrad Stahel a M. Preinlein své tisky tlačili buď jen černě nebo černě i červeně. Dovedli již tisknouti dvojí barvou zároveň. Tisky jejich dílny byly prostě a jednoduše, ale pečlivě sázeny (jen v českých slovech se vyskytají častěji chyby) a byly pozorně tlačeny. Činí dojem lahodný. Stahel a Preinlein prováděli na Missale Strigoniense z r. 1491 i doplňování již vytištěného textu. Učinili to tak, že vynechaná slova vytiskli na zvláštní proužek a proužek přilepili na prázdné místo, kde text vypadl. Seznamu tiskových chyb neznali. Ani rejstřík jim nebyl znám. Jednou, r. 1499, ve Psalterium Olomucense, hned za kalendářem, ale ještě před textem, zařadili abecední seznam žalmů.

Od r. 1499 se nám Konrad Stahel stal neznámým. Jeho společník a krajan Preinlein, pocházející z Ulmu, jenž s ním tiskl aspoň Missale Strigoniense z r. 1491, působil od r. 1499 již v Olomouci, ne v Brně. Vydal tam tisky, jež nepotřebovaly církevní censury ani katolického korektora, poněvadž to nebyly texty liturgické: r. 1499 latinskoněmecký veršovaný spis: Planctus ruinae ecclesiae latino simul et vulgari ydeomate rhythmico seu versifico modo compositus** a latinský spis satyrický, v jehož ukončení jest několik německých vět: Questio fabulosa recitata per magistrum Johannem Schram ex Dachaw Inclito in gymnasio Erfordensi sub disputatione quot libetari Presidente pro tunc concertationi quotlibetice venerabili magistro Johanne Gansz ex Herbstejn theologie baccalario etc.

Oba tisky Preinleinovy jsou datovány v kolofonu. Udávají místo tisku, Olomouc, tiskaře, Mathias (dříve se uváděl Matheus) Preinlein land, Spanien, Böhmen, Mähren und Polen. München 1927, str. 116. — ** Ukázky tohoto tisku viz v Gf. T. Taf. 52.

Ambo duo Pluralis sunt numeri Masculini vel neutri generis Et declinatur sic Actio
bi et haec ambo duo Genitius horum amboz duoz Dno his ab
latino ab his ambobus duobus accusatio hos ambos duos
et haec ambo duo vocatio carer Duo tñ collectim h3 vrim

Tres cōmunis ē generis tertiae

Declinationis pluralis numeri tñ et declinatur sic Aominas
duo hi et haec tres et haec tria genitius horum et harum et
horum trium dno his ablativo ab his tribus accusatio hos
et has tres et haec tria vocatio o tres et tria

Nomina carentia casu et nume

ro fors solum habet forte in ablativo Macre vocatio solū
in vsu est Licet antiqui dicebant macus: cra: cum festus
vsus est nominatio et regit post se ablatim Vergiliū macre
bone puer virtute sic itur ad astra Latere solum dicimus et
latere in ablativo In plurali vero lateres et lateritus: spōre
ablativus solus est varo tñ in scōdō proutit spōris: ditionis
genitius daria ditioni accip ditionē ablatia ditione Invenit
huius tibi huic et ab hoc rabo haec rabes hanc tabem a tabe
Luius huius tabis proutit Ab hoc flammine pro flaru
ventorū flamina et flammibus Aministrati solum in veniūz
Sarias et saries Therentius nam vbi me portes saries cepit
commuto locum Suppetie et suppetias tantum dicimus et sig
nat auxilium Inficias accusativus est solus et constructur cum
eo vt inficias eo id est nego Lues nominativum accusativum
luem ablativum lue tantum habet Hic astus huius astus et
hoc astu indeclinabile In plurali tñ dicimus astus etiaz Aleo
ganeo et laleo solum nrim vrim habent Cicero tñ acusativus

Čís. 21. Ukázka sazby Fürstenhainovy z r. 1504.

* Viz jeho obraz v Rud. Iuchhoff: Drucker- und Verlegerzeichen des XV. Jahrh. in den Niederlanden, Eng-

z Ulmu, letopočet. Obě knihy měly týž formát kvartový. První polovice listů šestilistových složek byla signována minuskulí a římskou číslicí. Byly to knihy rozsahu nepatrného, měly jen 10–12 listů, nečíslovaných a bez marginálií. Preinlein sázel text do jednoho sloupce o různém počtu řádek, o 24, 35 i 36 řádcích. Výška sazby o 20 řádcích jedním chlebovým písmem byla 83 mm, jiným chlebovým písmem 133 mm. Preinlein měl písmo trojí velikosti, ale vesměs rotundu. Mimo to měl zásobu lombardových majuskulí bez perel i s nimi, vysokých 6 mm, maltézský kříž vysoký 6 mm a německé zkratky. To bylo jednak písmo, jež si přinesl ze svého knihtiskařského společenství z Brna, jednak písmo nové, kterého Stahel neužíval. Byla to rotunda německá, napodobující typy velkého norimberského závodu Ant. Kobergera, ale lišící se od nich zvláště majuskulemi H a P. Písmo mimo některá písmena stejně měl částečně krajan Preinleinův v Memmingen Albrecht Kunne, pak Martin Flach a j. Tohoto nového písma užíval Preinlein za svého působení v Olomouci nejhojněji. Preinlein opatřil své obě knihy i titulní stranou. Tyto strany byly prosté a jednoduché, obsahovaly jednak jen věcný název, jednak věcný název, spisovatele a letopočet. Kolofon knih zaznamenával vždy místo tisku, tiskaře a vročení. Iniciálek ani versálii Preinlein neměl. Nechával pro ně prázdné místo ve výši 4–5 řádek sazby, výjimečně vkládal do prázdného místa minuskulní representant. Při písmě nejmenší velikosti měl i označení rubriky. Dřevorytů Preinlein neužil. Jen titulní stranu *Questio fabulosa* vytiskl červeně, jinak tlačil vždy barvou jedinou, černou.

Proti brněnské činnosti Preinleinově znamená období olomoucké patrný úpadek s umlecké výše do oblasti řemeslné. Úprava, tisk, papír, vše je horší než za periody brněnské. Olomoucká tiskárna Preinleinova byla patrně tiskárna malá, chudě vypravená, byl to závod, jenž nemohl vyhověti velkým potřebám kato-

licismu v Olomouci. Působnost Preinleinovy tiskárny se tam proto omezila jen na rok 1499. Zanikla, když se v Olomouci usadil Preinleinovi vážný konkurent, Konrad Baumgarten.

3. Liborius Fürstenhain.

Poslední tiskař rotundou na území českých zemí byl Liborius Fürstenhain (Fürstenhaynn). Pocházel z Heiligenstadtu (Civitas Sancta) u Vídně. Tiskl r. 1504 v Olomouci na cizí zakázku. Toho roku vytiskl spis o 63 listech v 4° Marci Rustinimici ad Moravorum pueritiam pedagogus Grammatices, jehož autor, vídeňský mistr svobodných umění z Mondsee (ex lunaelaco), původně patrně zvaný Bauernfeind, humanista, známý s olomouckým kanovníkem Martinem Horčičkou (Sinapiem) a olomouckým měšťanem Bernhardem, svou knihu věnoval městské radě olomoucké dne 13. srpna r. 1504. Bauernfeind byl patrně nakladatelem knihy a doufal, že se mu od těch, jimž spis věnoval, dostane štědrého příspěvku na jeho podnik. Jiného tisku Fürstenhainova neznáme. Fürstenhain nesázel svého tisku pečlivě, urovnaně, nýbrž dosti nedbale. Netlačil ho také zvláště pozorně. Na konci tisku se podepsal a uvedl místo, kde tisk vytiskl, Olomouc. Že jeho tiskářenský materiál byl skrovný, tomu nasvědčují složky jeho tisku. Ačkoliv má spis formát kvartový, jsou složky zpravidla jen o 4 listech, z nichž první polovice jest signována minuskulí a římskou číslicí. Sazba jest jednosloupečná o 33 řádcích. Typy Fürstenhainovy jsou dvojí velikosti. Jako chlebového písma bylo užito písma, jehož výška 20 řádek činila 90 mm, mimo to užil při nadpisech písma, jehož výška majuskule byla 6 mm. Oboje toto písmo jest jen rotunda, ale rotunda jiná, nežli jaké užívali Stahel, Preinlein a Baumgarten. S Baumgartenem má jen písmo větší velikosti společně některé majuskule. Fürstenhain tiskl spis latinský a měl pro latinská slova a slabiky obvyklé zkratky, ale tyto zkratky nebyly tak časté jako v jiných tiscích z dob dřívějších. Uka-

donie **H**otowo gē sēdce me boze hotowo gēst
sēdce me : spiewati budu a zalm riekati budu
Hospodinu **P**owstani z slawo ma powstani z
zaltarzi a husle : powstanut w gitarze **S**hwa
liti tie budu mezy lidmi **H**ospodine a piesen z
piewati budu tobie mezy narody **N**ebo z we
lebeno gē az k nebesom milosrdenstwie twe
a az k oblaom prawda twa **W**ywyssen bud
nad nebesa bozie a powssie zemi slawa twa
w **Z**al^o padesate sedme treske se zlobiwost
zydowska kteruz su wedli pti k rystu gic onie
mluwice a gine sudice awtom prok napomi
na wuobec wssceky wierne aby prawie mlu
Awili a prawie sudili y vprzymie
Acz w prawdie owssiem sprawedlnost
mluwite vprzymie sudte sonowe lid
sti **N**eb gystie w sedzy neprawosti posobite
na zemi nesprawedlnosti ruce waffe sklada
gi **O**dcyzeni su hrzissnicy od zywota bludili
su od brzicha : mluwili su falefs **T**rechliwost
gich podle podobestwi hada rakzto hada hlu
che^o a zacpawagicieho vssi swe **K**teryzto ne
poslaucha hlasu zaklinacznow : a zaklina
cze zaklinagiczoho zehytrale **D**uobst setezie
zuby gich w vstecch gich : czetisti lwnow po
f. iii

Čís. 22. Ukázka Jonatova tisku »Zaltář« z r. 1487.

zovalo se již, že užívání zkratk, které bylo výhodou v knize rukopisné, nebylo již výhodou v knize tištěné. Z interpunkce zná Fürstenhain rozdělovací znaménko dvou čárek šikmo položených, výjimečně dvojbod, ale neužívá jiných interpunkcí, nezná tečky ani čárky. Neměl versálek ani iniciálek, neužil representantů; nechával pro ně jen prázdné místo ve výši 1 až 4 ř. svého chlebového písma. Svůj tisk opatřil titulní stranou. Její obsah byl jméno autora a věcný název v hořejší třetině, v dolejších dvou třetinách byl otištěn dřevoryt patrona olomouckého kostela, sv. Václava. Je to týž dřevoryt, jehož užil

již r. 1500 Baumgarten při tisku: Augustinus de Olomunc: Tractatus de secta Waldensium. Tento dřevoryt byl patrně i s jinými dřevoryty, vztahujícími se látkou k olomoucké kapitule, majetkem této kapituly. Ona jej patrně dala Fürstenhainovi pro tisk této knihy k dispozici. Fürstenhain svůj tisk tlačil jen jednobarevně, černě. Na kráse tisku, jenž byl učebnicí, mu asi záleželo právě tak málo, jako zadavateli tisku.

Liborius Fürstenhain, když tuto knihu vytiskl v Olomouci, zmizel beze stopy. Jest posledním tiskařem, tisknoucím rotundou v Olomouci.

X.

TISKAŘI BASTARDOU, NA NIŽ MĚLA VLIV ROTUNDA.

Česká bastarda záhy podléhala vlivu rotundy. Když se rotunda rozšířila i v Německu, v Kolíně n. R., Augsburgu, Norimberce a j., ani česká bastarda neodolala jejímu vítěznému postupu. Někteří čeští tiskaři písmo, které bylo v jejich předloze, přizpůsobovali módě, v níž měla vůdčí postavení rotunda a řezali si písmo, jež sice bylo ještě bastardou, ale na němž jsou patrné stopy vlivu rotundy. Tito tiskaři opouštěli český národní ráz písma a přizpůsobovali se snahám tištěné písmo sjednotit. Učinili krok k mezinárodnímu rázu písma. Vstoletí 15. jsou ve vývoji československého knihtisku nositeli těchto snah: 1. Jonata z Vysokého Mýta v Starém Městě Pražském a 2. Martin z Tišnova v Kutné Hoře. Jejich činnost spadá do konce 80tých let věku 15. V té krátké době, vlastně jen v letech 1487 až 1489, užívali dva naši tiskaři bastardy, na níž je patrný vliv rotundy.

1. Jonata z Vysokého Mýta.

R. 1487 působil na Starém Městě Pražském knihtiskař, jenž toho roku dotiskl dvě knihy:

Žaltář o 120 listech* a Guidona della Colonna Kroniku Trojanskou, dvakrát tak rozsáhlou, jako je Žaltář. První výrobek označil jen rokem, kdy vyšel, na druhém výrobku uvedl přesně den dotisku: 24. prosince r. 1487. Ani jeden z těchto tisků nenese jména tiskařova nebo nějaké stopy, která by ukazovala na jeho osobu. Tiskař se pochlubil způsobem výroby své knihy jen v kolofonu Žaltáře. Byl českým vlastencem své doby, poněvadž Žaltář vydal »ku poctivosti jazyka českého« a oddaným ctitelem krále Vladislava, jehož v obou tiscích vzpomíná. Tomuto tiskaři jsme dali jméno Johannes neboli Jonata z Vysokého Mýta podle zpráv, nalezených v archivu hlavního města Prahy.** Byl to literát, jenž byl i majitelem domku na Příkopě vedle uličky Charvátovy (č. 40). Tisky Jonatovy byly stejného formátu, kvartového. Složky v knihách byly osmilistové a v každé složce byly minuskulí, a kde to nestačilo, i majuskulí a římskou číslicí signovány první čtyři listy. Marginálii Jonata ne-

* Viz ukázkou G f T Taf. 1231.

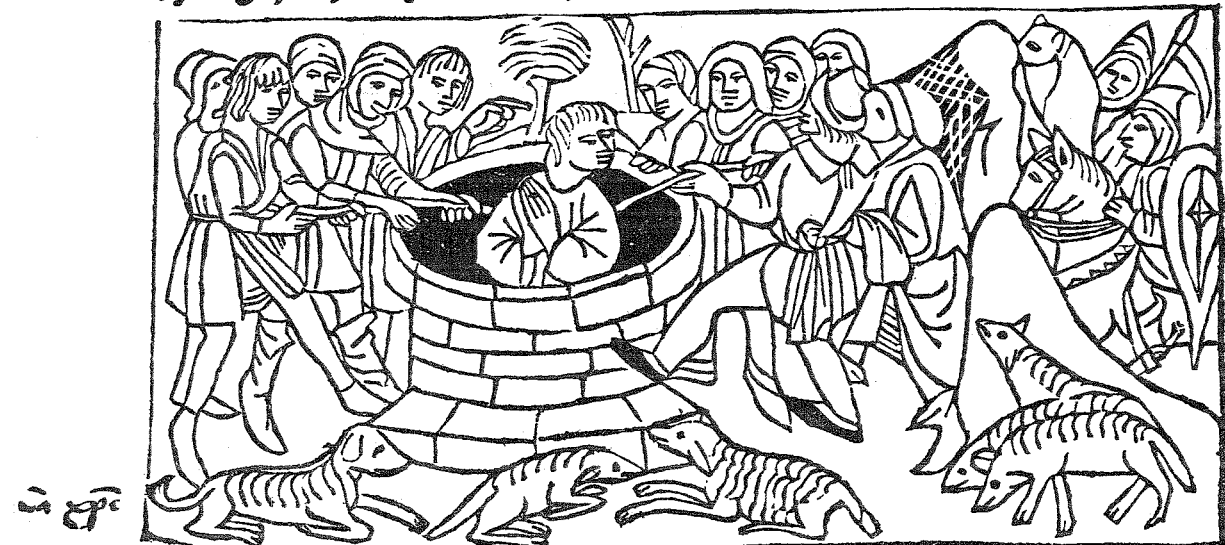
**Zd. V. Tobolka: Český slovník bibliografický. V Praze 1910. I. str. 30.

54

že thamna. knieze alaha. knieze yeth /
herh : knieze o olibama : knieze eela :
knieze finon. knieze zenez. knieze the /
man. knieze mabfar. knieze mabdihel.
knieze hiram. Za kniezata edomstva
obywagieze wzemi panowanie sweho

Oné ge' ezau otec; ydumejských; By
dlil ge pak yakob w zemi kanaanske:
wniezto otec; geho pohostinu bydlił
gest a tito su rodowe geho

Capitola .xxxvii.

Dzef gsa w ssetnašti letech pasi
był stado s bratrziimi swymi ge
sście gsa pacholikiem. a był ge s
syny bale a zelfy žen otce swe. Y za
lowal na bratr y swe przed otcem p /
brziech przeohawny Y zrahel pak mi
lowal yozefa nadew ssecky syny. pro
to że wstarosti ho zplodil. y wdelal mu
sutki promiennych barew. Widuce
pak bratrzie geho že by od otce na /
dew ssecky syny wiecze byl mlowan:
nenawideli su ho. aniż czo mogli ge
pokojnie mluwiti. Przychodilo se ta
ke že sen kteryz miel wypowowal bra
trzym swym. kterazto przyezina wiet
sście nenawisti kořen byla. y mluwil ge
yozef bratrzym swym. Slysste sen moy
kteryz sem widiel. Zdalo mi se že sme
wazali snopy napoli. a yakoby pow /
stal snop muoy a staal. a wassi snopy
we wuokol stogiece klanieli se snopy
memu. Odpowiedieli bratrzie geho.
Zdaliż kralé nassim budeš. a neb bu /
dem poddani panstwi twe. Protoż
przyezina tato sinow y take rzecy: za
wisti a nenawisti zapaln przydala. By
ny take widiel sen. kteryz wyprawn /
ge bratró wece. Zdalo mi se wesniach

yakoby slunce a miesyec a hwiezd ge
denatce klamelo sem. To kdyż otcy
swemu y bratró rozprawiel. přymla
wal mu otec geho a rzekl. Czo mieni
ten sen kterys wdiel. zdaliż ia a marka
twa y bratrzye twogi budeni se tobie
klameti na zemi. Protoż nenawideli
ho bratrzie geho. Ale otec mlče ree
wiecy sferzyl. A kdyż bratrzie geho
pasuce stada otce bydliłi w sychem:
mluwil knie y zrahel. Bratrzie two
gi pasu owce w sychymy. pod postli
ke knim A kdyż on odpowiedel. hotow
sem. wece Sdi a shledni w sseckoli
se sstiašnie diege przybratřich twych
y stadu. a day mi znati czo se puo sobi:
Poslan gsa z vdolee ebron přysfel do
syche y nassel ho muž an bludil ho po /
li. y otazal se ho czo by hledal. Tehda
on odpowiediel. Bratrzy mych ble /
da. powiez mi kde pasau stada. Y řekl
gemu muž. odesllie su z miesta tohoto
slyssal sem ge pak ani mluwie. podme
do dothaym. Tehda bral se y zef za
bratřymi swymi. a nassel ge w dothay
Kterizto vztewsse ho zdaleka. prwe
než ge przysfel knim myslili su ho za /
biti a mluwili wespolek. Tot rozpwce
c lili

užíval. Sázel na straně jeden sloupec, zpravidla o 25 řádcích a jen výjimečně i o 23, 24 a 26 řádcích. Výška 20řádkové sazby byla kolem 121 mm. Písmový materiál měl Jonata jen jedné velikosti. V malé abecedě byla některá písmena, jako i, m, n, r, s, y, ve dvou různých podobách. Měl české typy s diakritickými znaménky, č, ř, š a ž, zkratky, v tehdejších českých rukopisech obvyklé, z interpunkce bod, dvojbod, rozdělovací čárku a ukončovací znaménka. Jeho písmo byla česká bastarda, jež byla již pod vlivem rotundy. Sazbu dovedl Jonata dobře zarovnávat. Jeho knihy neměly titulního listu, nýbrž jen prázdný list úvodní. Incipit má jen jeho Kronika Trojanská, kolofon tisky oba, ale v rozsáhlosti různé. Kdežto kolofon Žaltáře obsahuje jen věcný název a letopočet, obsahuje kolofon Kroniky Trojanské ještě den dotištění knihy a místo, kde byl tisk dokonán. Jonata neznal ani tištěných iniciálek, tištěných versálií nebo tištěných representantů. Nechával pro iniciálky a versálie místo ve výšce 2 až 7 řádků. V Žaltáři, jež i podle toho jest prvním tiskem Jonatovým, vynechával v řádce i místo pro písmo lombardové, jehož neměl. Od tohoto způsobu v druhém svém tisku upustil a užil prostě majuskulí, které měl po ruce. Zjednodušil tím výrobu knihy o velkou část práce rubrikátorovy. Jonata své knihy tiskl černě a červeně a dal si na jejich tisku opravdu záležeti. Ještě za tisku nákladu opravoval v následujících výtiscích chyby výtisků předcházejících. Příklad tohoto jeho počínání podávají výtisky Kroniky Trojanské v knihovně Národního Muzea v Praze. Jonata působil, jak jsme již řekli, jen v r. 1487. Jaká byla příčina tohoto krátkého období jeho činnosti, nevíme. V kolofonu Žaltáře klade Jonata důraz na veliký náklad, kterého si výroba knihy vyžádala. Zdá se, že vydání dvou knih přesahovalo jeho finanční síly.

* A. Podlaha: Soupis rukopisů knihovny metropolitní kapituly Pražské. V Praze 1922. II. čís. 1359.

2. Martin z Tišnova.

Knihtiskař Martin z Tišnova měl svou živnost v Kutné Hoře, která byla v 15. století po Praze nejvýznamnějším a nejbohatějším městem v Čechách. Tento Martin z Tišnova není totožný ani s básníkem Martinem z Tišnova, jež své panegyrické verše o pánech Tovačovských z Cimburka psal latinsky, ani s Martinem z Tišnova, jež byl r. 1489 bakalářem, profesorem a pak měšťanem v Praze. Na našeho knihtiskaře by se mohl vztahovati kolofon lékařsko-botanického spisu Macri De virtutibus herbarum: »Explicit hoc opus finitum per manus Martini de Tisnow, scriptum in Humpolez anno Domini 1443 feria quinta ante festum Nicolai.«* Martin z Tišnova, jak se zdá, býval nejprve písařem v Humpolci, v letech 1452–1453 opisoval latinské rukopisy jinde mimo Humpolec,** pak se seznámil s knihtiskem a v dosti pozdním věku počal v Kutné Hoře tisknouti knihy. Dne 4. dubna r. 1489 si vypůjčil od šepmistrů a rad Hory Kutné 10 kop gr. na svůj tiskařský podnik. Martin z Tišnova vydal jediný tisk ve dvou vydáních: Českou, ilustrovanou bibli. Obě vydání se liší především tím, že jedno má na konci tisku znak Kutné Hory, druhé nikoliv. Jak se tiskař v kolofonu knihy vychloubá, dokončil bibli »literami vytištěnými« dne 14. listopadu r. 1489. Bylo to veliké foliové dílo o 612 listech. Bylo patrně tlačeno na více nežli jedním lisu. Složky byly o 8, 12, většinou však o 10 listech. První polovice listů složek byla signována minuskulí, pak majuskulí, pak dvěma stejnými minuskullemi, a to vždy s římskou číslicí. Text byl sázen ve dvou sloupcích o 50–51 řádcích, výška 20řádkové sazby byla 92 mm. Jen registrum neboli pravidlo, připojené na konec knihy za textem, bylo o 5 sloupcích. Na hořejším okraji strany byl vytištěn obsah strany. Typy, jichž užil Martin, byla bastarda, jevíci vliv ro-

** A. Patera: Bohemika knížecí Dietrichsteinské knihovny v Mikulově. V Praze 1915. str. 59.

Čís. 24. Znak Kutné Hory v bibli Martina z Tišnova z r. 1489.

tundy. Bylo to písmo, které si Martin dal řezat a lít nebo si sám řezal a lít, patrně podle rukopisné předlohy. Má v sobě prvky a upomínky na český ráz. Nebylo ho ani u nás ani za hranicemi užito v jiné knize.* V chlebovém písmě jsou i česká písmena s diakritickými znaménky, č, ř, š, ž, zkratky pro česká slova, z interpunkce bod, dvojbod a dvojitá rozdělovací čárka, jež se při tisku často slila v jednu silnou čárku, poněvadž obě čárky byly příliš blízko sebe. Vedle chlebového písma měl Martin pro nadpisy písmo větší, stejného charakteru, ale z českých písmen s diakritickými znaménky v něm bylo jen ž. Na počátku tisku byl prázdný list. Nebylo incipitu, byl však před rejstříkem kolofon, obsahující věcný a paralelní název knihy, místo vydání, tiskaře, letopočet a den. Martin neznal ani iniciálek ani versálií. Nechával pro ně prázdná místa o výšce 3, 4, 6 až 9 řádek a doprostřed těchto míst tiskl minuskulní representanty. Rubrik neznal, tiskl černě a červeně. Bible byla ilustrována tak, jak se tehdy bible ilustrovaly vůbec: vyobrazení se zpravidla omezovala na Starý zákon a Apokalypsu, v Novém zákoně bývaly jinak jen obrazy evangelistů. V bibli Martina z Tišnova je vyobrazení neméně nežli 109. Jsou to vyobrazení tvaru čtvercového (71x67 mm) a obdélníkového (71x140 mm). Tvar první má 11 vyobrazení. Jsou v jednoduchém rámci, jež někdy na jedné ze čtyř stran chybí. Obdélníkové dřevoryty byly prací českého mistra, ale byly dělány podle cizí, německé předlohy. Touto předlohou byly dřevoryty německé bible, vytištěné kolem r. 1479 v Kolíně n. R. Jindřichem Quentellem.** Nevíme, zdali měl český dřevorytec před očima přímo tuto bibli nebo německou bibli z r. 1483, tištěnou u A. Kobergera v Norimberce, kde jsou dřevoryty z německé bible kolínské beze změny reprodukovány. Český řezbář svého německého vzoru nedostihl. Za-

chycoval jen hlavní myšlenku a kompozici obrazu, skutečné kopie předlohy nepožíval. Byl ve své dřevorezbě daleko chudší, poněvadž jí asi dokonale neuměl. Vynechával z předlohy vše, co se mu zdálo vedlejší, zejména bylo-li to pracnější a vyžadovalo-li to větší řezbářské rutiny a nákladu, jako stromy, trávník, nářadí, zvířata, stavby, cesty, jména osob; měnil kraj, podobu lidí, tvar staveb ap. Změnil také rozměry ilustrací. Kdežto v německých biblích byly dřevorezby velikosti 114x188 mm, v české bibli jsou jen velikosti 71x140 mm. Český řezbář opustil též kreslířskou techniku německé předlohy. Nečárkoval jako jeho německý vzor, omezil se na obrýs, načrtaný černou čarou na bílém poli. Jeho obrázky vzbuzují dojem, jako by byly kresleny perem. Vyžadovaly nejen ručního kolorování, nýbrž i šrafování perem. Český řezbář byl v dřevorezbě začátečníkem; nezáleželo mu patrně na ničem jiném, než aby návrhem poskytl nejnütnější předpoklady fantazie čtenářovy. Obrazy evangelistů, dřevorezby čtvercové a konečně dřevorezbu znaku Kutné Hory v podobě čtverce o straně dlouhé 127 mm, jímž však označil jen jedno vydání bible, vyrobil český řezbář podle nějaké jiné předlohy, nežli byly německé bible. Znak kutnohorský, opatřený korunovaným W, t. j. monogramem českého krále Vladislava, jest daleko lepší nežli ostatní dřevoryty v bibli. Řezbář jej patrně zpracoval podle nástěnného obrazu v hašplířské kapli u sv. Barbory v Kutné Hoře.*** Martin z Tišnova byl ještě z těch českých knihtiskařů, kteří si špalíky pro svá vyobrazení buď sami řezali nebo dali doma řezati podle cizích předloh. Neopatřoval si ani pro látku mezinárodní dřevorytů, v obchodě již jsoucích.

Proč Martin z Tišnova zůstal jen při tomto jediném výrobku, nevíme. Možná, že brzy ze-

* Ukázku podává Stanley Morison v. c. d. (1928) Taf. 139. — ** A. Schramm, Der Bilderschmuck der Frühdrucke. Leipzig 1924. VIII.

*** Sr. vyobrazení fresky chrámu sv. Barbory v Kutné Hoře u Z. Wintra: Dějiny kroje v zemích českých. V Praze 1893, str. 232.

In nomine dñi amen
Sermones apostolice
sedis contra heresim
waldensium marchio-
natum morauise regni
bohemi occupancum
collecti ex commissione
eiusdem sedis ab inqui-
sitore heretice prauita-
tis fratre Henrico in-
stitozis Sacre pagine
pfezore et nuncio pa-
pae alexandri ordinis p-
dicatorum incipiunt fe-
liciter.

Subscriptio.
Dilectis filiis et

Breuiata destinata a
Sciſſimo Domino
nostro papa Alexā-
dzo. of. inquisitori he-
retice prauitatis et
pimum eidem inquisi-
tori cum preposito
Amburgensi

Bulla apostolica et

Alexander
Epis seru
Ierusalem del
Dilectis filiis. Dilectis
posito Amburgensi
si Clostermannburg nūcupato: et Hen-
rico ordinis fratrum p̄dicatorum et
Theologie professori et heretice prau-
tatis in Germania inquisitori Am-
tiis nostris salutē et apostolicā benedi-
ctōem. Qm̄ ad pastoralem curam totius
cristiani gregis meritis n̄is minime
suffragantibus. disponente diuina mi-
sericordia. assumptos nos fuisse plane
intelligimus. ex eo etiam nobis i beato
petro dictū cognoscim. pasce oues me-
as. et illico ulterius. et tu aliquādo cō-
uersus p̄fima fratres tuos. Ea p̄t ad
illa mentis nostre cogitationem inter-
dere compellimur. utque periculis n̄is
ouilis. q̄ lupi rapaces inuadere et per-
frustra minutatim discerpere satagūt
salutaribus p̄sidiis quantum possū-
mus occurrā. Crebris siquidem fide-
lius relationibus et querelis certiores
in dies redimur. in multis cristiāi no-
minis regionibus et p̄sertim in Bo-
hemie Regno ac prouincia Morauie.
multos nequissimi hostis venēis infec-
tos Contra catholicam veritatem in
ſba blasphemie p̄rripere et i praua he-
reticorum dogmata impudēt. quasi su-
rore quodā collisos corruere. cōtra ma-
trēm suam Sanctam Romanam ec-
clesiam. que apostolorum petri et pauli
sanguine consecrata omnium ecclesiarū
a dño p̄matum obtinuit. dolosis arti-
bus et figmentis iſurgere. Adidit etiam
nō vanis rumoribus aut leui infamia
quod p̄plurimi illarū regionū in dāp-
natas waldensium hereses prolabantur.
Et cum dampnatis p̄plurimis
aliis heresibus. ipsi quoq̄ inētre dāp-
nationis baratruz vltro sese immergē-
tes. dei ecclesiam sup̄ solidam petram
petri et domino sicut promissa fuerat
edificatam. que vnica. Columba. sp̄sa
pulehria sine ruga et macula. Ditus
conclusus. fons signatus. puteus aque
vive merito appellatur. dentibus vipe-
rimis laterare et rabido morsu dilania-
re conentur ipsam sane ecclesiam im-
a iii.

mřel, poněvadž se knihtiskařství oddal patrně již v pozdním věku. Zdá se však také, že nebyl na svůj úkol dostatečně opatřen penězi. Dříve než byla bible dokončena, vypůjčoval si již u obce

kutnohorské, a dřevorytová výzdoba knihy, porřizená na vlastní náklad, byla jen málo nákladná. Vydáním bible r. 1489 zanikla i tiskárna Martina z Tišnova a její materiál.

XI.

PRVNÍ TISKAŘ NĚKOLIKA DRUHY PÍSMÁ V ZEMÍCH ČESKOSLOVENSKÝCH, KONRAD BAUMGARTEN.

Prvním tiskařem v zemích českých, který se neomezoval na jediný druh písma, nýbrž měl v zásobě druhů několik, ba mohl se chlubit pestrostí svého typového materiálu, byl Konrad Baumgarten. Psal se různě. Jednou Bomgathen, jindy Bomgharten, jindy Baumgarten nebo Baumgarten, jindy Baumgarthen. Byl Jihoněmec. Pocházel z Rottenburgu a proto se nazýval také Rottenburgius nebo de Rothenberga. R. 1498* a 1499 tiskl zcela jistě v královském městě Gdánsku, jež bylo tehdy polskou državou. Přišel tam někdy před r. 1495, patrně z Lübecku, kde se asi knihtisku vyučil a působil jako knihář a tiskař. Proto se psával též Pomarianus. Dne 29. října r. 1500 dotiskl v Olomouci první nám známý svůj tisk olomoucký. Pobyl tam však jen krátce. Jeho poslední tisk tam vytlačený jest datován dne 20. března r. 1502. R. 1503 byl již ve Vratislavi, kde byl dne 10. února r. 1503 přijat za měšťana a kde pokračoval v knihtiskařské činnosti svých předchůdců. R. 1506 působil ve Frankfurtě n. Odrou. Tiskl zvláště spisy pro potřebu založené tam university, jejímž byl posluchačem. Působil tam ještě r. 1509. Pak o něm zprávy mizejí. Jeho tiskařský materiál se r. 1509 vyskytl v jiných rukou, v rukou Johanna Jamera.** Jakého byl Baumgarten vzdělání, nevíme. Sám se nejed-

nou jmenuje magister, což by však mohlo znamenati i jen majitel nakladatelství; r. 1506 byl immatrikulován v prvním roce university ve Frankfurtě n. Odrou.

Vlastní knihtiskařská činnost Baumgartenova v Olomouci spadá do doby od podzimu r. 1500 až do jara r. 1502. Největší činnost tam vyvinul r. 1501. První tisk dokončil dne 29. října r. 1500. Je to Tractatus de secta Waldensium, sepsaný olomouckým rodákem, humanistou Augustinem Moravem Käsenbrodem, od r. 1498 probostem olomoucké kapituly, a věnovaný slavnému českobratrskému lékaři Janu Černému (Nigrovi) s úmyslem, aby ho od bratrství odvrátil. R. 1501 Baumgarten v Olomouci vytiskl: latinský odpustkový list papežského legáta Petra Isvaliesy,*** italského filologa 15. věku Antonína Mancinelliho Grammatices, jinak libellus, qui Spica intitulatur, pak Latinum ydeoma magistri Pauli Niavis pro parvulis editum, 20. dubna spis dominikána a generálního inkvizitora Jindřicha Institorise, povolaneho na Moravu, aby vyplenil českobratrství: Sanctae Romanae ecclesiae fidei defensionis clippeus adversus Waldensium seu Picardorum heresim, 16. září Stigmifere virginis Lucie de Narnia aliarumque spiritualium personarum feminei sexus facta admiratione digna; dne 20. března r. 1502 dotlačil

f. Bibliothekswesen XV (1898) str. 243 a. d.

*** Fr. Bergmann: List o odpustcích z roku 1501 se znakem olomouckého biskupství. Grafický obzor VI. 115 ad.

nové vydání spisu Institorisova: Sanctae Romanae ecclesiae fidei defensionis clippeus adversus Waldensium seu Pichardorum heresim.* Všechny olomoucké tisky Baumgartenovy jsou knihy latinské s tendencí humanistickou nebo protibratrskou; za obojím tímto směrem stojí Augustinus Käsenbrod, těšící se přízni dvora krále Vladislava. Patrně Augustinus Käsenbrod povolal Baumgartena do Olomouce a tisky, které tam Baumgarten vytlačil, byly sice dílem jeho knihtiskařského umění, ale byly vydány z návodu a nákladem olomoucké kapituly. Mimo odpustkový list z r. 1501 odatoval Baumgarten všechny své olomoucké tisky. Uváděl v explicitu místo tisku, sebe jako tiskaře, leto-počet, někdy i den dotištění. Jeho tisky byly dvojího formátu, kvartového nebo foliového, a různého rozsahu, o jednom listu, 7, 10, až i 130 listech. Ve větších knihách listy buď úplně neb částečně očisloval, a to zkratkou fo: a římskou číslicí v hořejším pravém rohu líce listu. Složky byly zpravidla o 8, někdy o 6 listech, a zpravidla signovány tak, že první polovice listů složky byla označena minuskulí a římskou číslicí. Marginálie znal i užil jich při počátku prvního vydání spisu Institorisova z r. 1501. Byly však u něho spíše výjimkou nežli pravidlem. Sazbu měl jednosloupečnou i dvousloupečnou, onu při formátu kvartovém, tuto při tiscích foliových. Počet řádek ve sloupcích byl různý. Závisel od formátu knihy a velikosti písma. Byly sloupce o 20, 30, 35, 36, 54 a 55 řádcích. Výška dvacetířádkové sazby byla různá: 82–84 mm, 215 mm, 144 mm, 147 mm; i to záviselo od písma, o něž šlo. Zvláštní úpravy strany užil Baumgarten v gramatickém spisu Mancinelliho. Strana byla rozdělena ve dvě části: na sloupec o šířce 49 mm a na sloupec o šířce 96 mm. Sloupec užší byl sázen menším písmem, širší větším, mezi řádky sloupce širšího byly umístěny glos-

* B. Dudík: Geschichtliche Entwicklung des Buchdruckes in Mähren. Brünn 1879 uvádí na str. 22 čís. 5 spis Institorisův, jenž však neexistoval a není přivázán

sy. To byla v knihtisku na československém území novinka. Písmo Baumgartenovo bylo pestré. Z Gdánska si do Olomouce přivezl celý svůj materiál knihtiskařský. Byla to dolnoněmecká textura, řezaná podle vzoru lübeckých, ale lišící se od něho svým mohutnějším rázem, lombardové majuskule s perlami i bez nich a krásné, do dřeva ryté iniciálky. Z Gdánska si Baumgartner přinesl i dokonalou znalost knihtisku, zvláště znalost tisku dvojbarevného. Onu zásobu písma rozmnožil v Olomouci o písmo Preinleinovo, jehož užil jednak na odpustkovém listu, jednak v Mancinelliho gramatice. Byla to rotunda dvojí velikosti. Ale Baumgarten užil v ostatních spisech jako chlebového písma ještě jiného písma: své vlastní rotundy, jež se od rotundy Stahelovy liší některými majuskulemi (A, B, I, H, N, S a j.), a bastardy vyrobené podle vzorů francouzských.** Tuto bastardu znal nejprve v Lyoně tiskař Nicolaus Philippi, do Německa ji zavedli Philippiho společník Markus Reinhard v Kircheimu v Alsasku a jeho příbuzný Johann Reinhard Grüniger v Štrasburku. Toto písmo napodobil ve svém chlebovém písmu Baumgarten, ale nespokojil se jím, jak bylo, nýbrž je doplnil svými typy, jako H, I, M, O, P, Q. Baumgarten měl, jak vidno, velké a pestré zásoby písma, texturu, rotundu dvojí velikosti, bastardu. Byl prvním knihtiskařem na území českých zemí, který měl v jednom závodě tolik různých typů. Tato okolnost však i způsobovala, že Baumgartenovy tisky nejsou vždy důsledně sázeny písmem jednoho a téhož druhu, nýbrž mají někdy i typy promíšené. Za interpunkci užíval bodu a dvojitě rozdělovací čárky a měl hojně zkratek pro slova latinská. Některé své olomoucké tisky opatřoval titulním listem nebo titulní stranou. Obsah titulu býval různý: jednou spisovatel, osobní údaje o něm, věnování, věcný název, jindy věc-

k vydání Baumgartenovu z r. 1502. Domnělý tisk jest částí obou vydání Institorisova Clippeu.

** Viz ukázkou tohoto písma v GfT. Taf. 53.

* P. Schwenke v Sammlung bibliothekw. Arbeiten. Leipzig 1895. 1900. Hft 8. 13, a E. Voullième v Zentralblatt f. Bibliotheks-wesen 1919, str. 213.

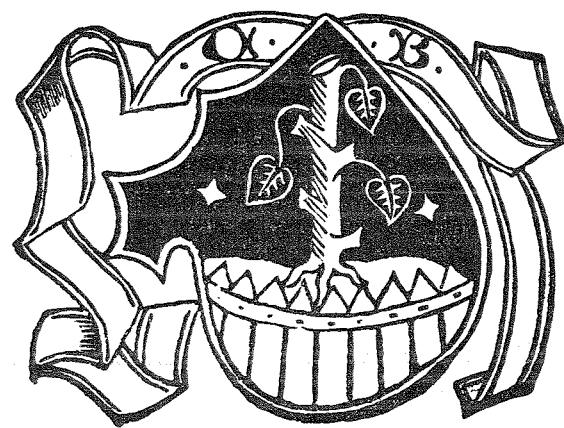
** G. Bauch: Drucke von Frankfurt a. O. Zentralblatt

ný název, podnět ke knize, spisovatel, osobní údaje o něm, slovesná forma, jindy jen věcný název. V Gdánsku Baumgarten titulního listu ani titulní strany ještě neznal, v Olomouci jich užil u těch tisků, které byly namířeny proti Českým bratřím a které již titulním listem nebo titulní stranou měly upozornit na obsah knihy. Na titulní stranu dával Baumgarten někdy i dřevoryt. Bylo tomu tak při obou vydáních spisu Institorisova. Dřevoryt, veliký 144 x 101 mm, datovaný dole rokem 1500, představoval papežský znak, Alexandra VI., a biskupa olomouckého, vše bílé na černém poli.* Dřevoryt mluvil obrazně o podnětu, z něhož spis vyšel. Tohoto dřevorytu pak užil Baumgarten ještě několikrát, tlače jej na poslední stranu svých kvartových tisků. Jiný dřevoryt, znázorňující sv. Václava, umístil na titulním listu svého prvního tisku olomouckého ze dne 29. října r. 1500. Na titulním listu »Stigmifere virginis Lucie de Narnia aliarumque spiritualium personarum feminei sexus facta admiracione digna«, jehož rub i líc byl úplně stejný, vytiskl dřevoryt v rámci velikosti 141 x 102 mm, představující Krista na T kříži, před ním tři klečící ženy, u kříže lebku a v pozadí obrysy kopce s městem. Pro iniciálky tiskař buď ponechával prázdné místo nebo je na takovém místě naznačoval majuskulními nebo minuskulními representanty. Vynechaná místa mívala výšku 4–7 tiskových řádek. Někdy užil jako iniciálky plné lombardy, vysoké 7 mm, s perlou nebo bez ní. Výjimečně, při prvním vydání spisu Institorisova z r. 1501, užil hned na počátku tisku krásné štíhlé iniciálky I z černých čar,** vysoké 122 mm. Byla to iniciálka, jež náležela do zásob Baumgartenových již v Gdánsku a již tam užil dne 10. června r. 1499 v tisku Agenda sive exequiale divinorum. Baumgarten také znal rubriky, ale až v pozdější době jich užíval více než na počátku své činnosti olomoucké. Svých dřevorytů si Baumgarten z Gdánska, ač

* Viz jeho reprodukci v GfT Taf. 54. — ** Viz její reprodukci GfT Taf. 385. — *** Jest reprodukován A. Do-

dřevoryt znal již tam, do Olomouce nepřinesl. Při svém prvním olomouckém tisku užil čtvercového dřevorytu anděla, držícího v pravici zemský znak moravský, v levici starý znak města Brna, jaký jest na poslední straně Stahelova Psalterium Olomucense z r. 1499. Vypustil jen letopočet a nechal štít města Brna bez výplně.*** Zároveň sáhl k dřevorytu, jehož použil K. Stahel r. 1499, k obrazu patrona kostela olomouckého sv. Václava. Již na prvním olomouckém tisku Baumgartenovu ze dne 29. října r. 1500 jest umístěn dřevoryt 103 x 69 mm, představující sv. Václava. Předlohou pro tento dřevoryt byl řezbáři daleko větší dřevoryt sv. Václava ze Stahelova Psalterium Olomucense z r. 1499. Stejně jako tam jsou i zde položeny štíty, stejně umístěna značka řezbáře, ale na rozdíl od dřevorytu z r. 1499 jest v napodobenině z r. 1500 ledacos vynecháno a ledacos změněno. Vypuštěna byla ornamentální výzdoba hořejší částí, vypuštěno i jméno S. Venceslaus, zadek lva byl v napodobenině částečně zakryt štítem, kroj andělů zjednodušen, sv. Václavu dána korouhev do pravice místo do levice. Celá napodobenina jeví proti vzoru z r. 1499 úpadek. Špalíku sv. Václava z Psalterium Olomucense z r. 1499 užil Baumgarten při jiných tiscích: odpustkovém listu z r. 1501 a na obou vydáních spisu Institorisova. Tento špalík byl velikosti 228 x 121 mm, tedy stejných rozměrů jako špalík Stahelův. Tento Stahelův špalík byl v odpustkovém listu přizpůsoben tak, že byl znak olomouckého biskupství opatřen biskupskou mitrou a berlou, byl obrácen na pravou stranu a hlava ležícího lva byla částečně zakryta; řezbářův monogram vypadl. Při obou vydáních Institorisovy byly proti Psalterium Olomucense přemístěny jen štíty a vypuštěn monogram rytcův. Tyto dřevoryty měly patrně naznačovat, na čí objednávku byly tisky vytlačeny. Zdá se, že tyto dřevoryty byly od dob Stahelových lenským: »Působení knihtiskaře Konráda Baumgartena na Moravě.« Veraikon II. str. 7. a v Gf. T. Taf. 54.

Čís. 26. Signet Baumgartenův.

v majetku olomoucké kapituly a náležely k její tiskařské výzbroji. Baumgarten měl již v Gdánsku svůj tiskařský signet. V Olomouci ho užil při obou vydáních Institorisovy. Je umístěn za kolofonem. Jest jen obsahem stejný. Znázorňuje strom v zahradě za měsíčné noci, narážku to (v jaké si již v 15. století tiskaři líbovali) na jméno tiskařovo (Baum-Garten), a tiskařův monogram na pásce C. B, t. j. Conrad Baumgarten. V prv-

XII.

TISKAŘI ŠVABACHEM.

V Norimberce se z německé bastardy vyvinulo písmo, jemuž říkáme švabach. Je to písmo gotické. Jím došlo k sjednocení v tiskových typech. Toto sjednocení bylo podmíněno zvláštní zákonitostí písma litého a vznikem obchodu s písmem. Švabach u nás činí konec pestrosti tiskového písma, sází se, ať je ráz typů předlohy jakýkoliv, vždy jedním a týmž písmem, písmem bez charakteristických znaků území, na němž vzniklo. První čistý švabach vytvořil v Norimberce knihtiskař Friedrich Creussner. Víme o tomto muži málo. Je jisto, že působil v letech 1472 až 1499. Jeho tiskařská činnost byla velice plodná. Z Norim-

* Viz jeho reprodukci při cit. článku A. Dolenského. Veraikon II str. 8.

ním vydání však má špalík rozměry 53 x 71 mm, v druhém vydání 45 x 72 mm,* v prvním vydání zarámován není, ve vydání druhém má jednoduchý rámeček o jedné lince. Ačkoliv Baumgarten znal již v Gdánsku dvoubarevný tisk, v Olomouci ho neužil. Tiskl tu jen barvou černou.

Baumgarten byl knihtiskař kočovný. Do Olomouce přišel patrně na zavolání kapituly, aby jí na její objednávku vytiskl, čeho si žádala. Patrně na pokyn kapituly pokračoval v moravské knihtiskařské působnosti Stahelově a Preinleinově, ale brzy se s ní rozešel a kráčel svými cestami: tou, kterou se bral v Gdánsku, a tou, kterou se dal pod vlivem typů francouzských a alsaských knihtiskařů. Tiskl jen to, co sloužilo mezinárodním potřebám katolické církve a humanismu, jen spisy latinské. Nevytiskl ani spisu českého ani německého. Svým písmem a úpravou tisků neměl vlivu na vývoj knihtisku, v českých zemích trvale usazeného.

berka se švabach šířil na sever i na jih, zvláště vlivem velikého tiskařského a knihkupeckého podniku Ant. Kobergera, který si dobyl významu středoevropského. Bylo pochopitelné, že při čilých přátelských stycích politických, zvláště však obchodních, které byly v 15. století mezi Norimberkem, Plzní a Prahou, brzy byl švabach prodáván i do zemí českých. První, kdo k nám švabach zavedl, byli t. zv. tiskař Beneda v Praze a Mikuláš Bakalář v Plzni. Ziskávají písmo jinde vyrobené stalo se u nás zvykem rychle, patrně proto, že to mělo v zápětí zjednodušení výroby a její zlevnění. Zavedení švabachu v českých zemích znamená upuštění od národního rázu písma a sestoupení knihtisku se stupně uměleckého na stupeň řemeslný.

1. Beneda.

V posledním desetiletí 15. století byly v české řeči vydány tyto tisky, pocházející z jedné a téže dílny tiskařské: r. 1492 český překlad Kolínského praktiky kolínského (n. R.) astrologa Sigmunda z Brunstattu (v Elsasku) na rok 1493,* věnovaný králi Vladislavu, a česká minucí na rok 1493,** vydaná Matějem z Vilémova, mistrem učení pražského, dne 15. března r. 1493 »Traktát o velebné a božské svátosti oltární, kterak má přijímána býti od věrných křesťanův«, jehož autorem byl mistr pražské university Václav Koranda mladší z Nové Plzně, v letech 1471–1497 nejvyšší duchovní správce strany podobojí, roku 1495 česká minucí na rok 1496, vydaná mistry učení pražského a r. 1496 česká minucí na rok 1497. Tiskaře těchto tisků jsme pojmenovali Beneda. O Benedovi víme z archivní zprávy jako o pražském obyvateli z r. 1491,*** ale že byl výrobcem těchto tisků, jest jen možné, ne zcela jisté.† Beneda byl tiskař jen tisků v české řeči. Známe jich celkem pět, ale jistě jich bylo více. Byl v živých stycích s kališnickou universitou pražskou. Tiskl nejen kališnický traktát, jehož autorem byla vynikající osobnost universitní, nýbrž i četné kalendáře, jejichž vydavateli byli mistři učení pražského, především Matěj z Vilémova. Benedovy tisky nebyly výrazem snažení uměleckého, nýbrž projevem řemeslného ducha v knihtiskařství.

Beneda ani na jednom z těchto tisků neuvedl místa původu ani sebe jako tiskaře. Po té stránce jsou jeho tisky anonymní. Klademe jejich vznik do Prahy, hledíce k jejich autorům a vydavatelům.

Jinak byly tisky mimo jeden, jenž měl i den dokončení tisku, datovány letopočtem. Byly to tisky různých formátů: 8°, 4°, ale zvláště to byly foliové listy, potištěné jen na jedné straně. Obsáhlejší tisk Benedův byl jen jediný, Traktát Korandův, jenž měl 176 listů; Kolínská praktika měla asi 6 listů, ostatní byly tisky jednolistové. Beneda znal signatury; jsou to minuskule s římskou číslicí, jimiž jest označena první polovice složky. Složky byly zpravidla o 8, výjimečně i o 10 listech. Jen jednolistové minucí sázel Beneda ve dvou sloupcích na straně, jinak užíval jen sazby jednosloupečné. Počet řádek v sloupci byl různý; při 8° 23 řádek, při 4° 33 řádek, při foliových minucích patrně 62–66 řádek. Všechny typy Benedovy jsou jedné velikosti. Výška 20řádkové sazby jest 89 mm. Typy jsou původu norimberského. Jest to norimberský švabach, jakého po prvé užil v Norimberce Friedrich Creussner. Beneda těchto typů ani nerozmnožil o česká písmena s diakritickými znaménky. Ani zkratk, vyskytujících se v českých rukopisech pro česká slova, si nepořídil. Beneda již písma svých předloh nenapodobil, nehleděl vystihnouti českého rázu předloženého písma; po té stránce prostě užíval norimberského šva-

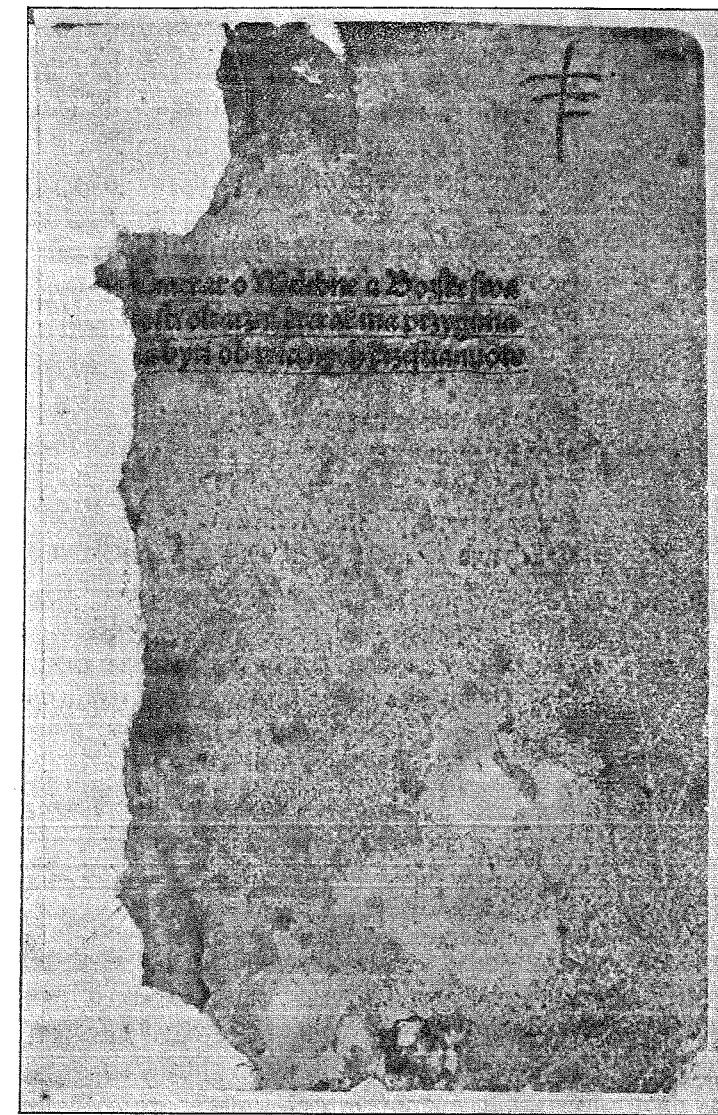
Mezi německým a českým vydáním Kolínského praktiky jsou shody v tom, že písmo (norimberský švabach) je v obou vydáních stejné a i výška 20řádkové sazby zhruba táž, ale jinak jsou vážné neshody. Tak dřevoryt Jupitera jest v obou vydáních sice vyroben podle stejné předlohy, ale každý řezbář svůj úkol řešil samostatně. Dřevoryt německého vydání jest vůbec bez rostlinného ornamentu, zobrazení Jupitera v obou vydáních je různé, různosti jsou i ve vřezaném slově Jupiter, německý dřevoryt má jinou podobu nežli český (podobu čtyřúhelníku o straně dlouhé 62 mm). Také šířka sazby jest v obou vydáních různá, v českém vydání o 3 mm větší. Německé vydání užívá hojně rubrik, české jich vůbec nezná.

* Reprodukcí pořídil A. Podlaha: *Catalogus incunabulorum, quae in bibliotheca capituli metropolitani Pragensis asservantur*. Pragae 1926. Tab. III.

** Reprodukcí viz tamtéž na tab. XI.

*** Zđ. V. Tobolka: *Český slovník bibliografický*. V Praze 1910, str. 53 ad.

† Řešil jsem i otázku, zda tiskař českých tisků výše uvedených není totožný s tiskařem německé »Practica Coloniensis von Cöln Magistri Sigismundi von Prustat«, o němž se K. Haebler domnívá, že je to P. Wagner z Norimberka. Domněnka Haeblerova není nijak pevná. Písmem, jakým r. 1493 v Norimberce sázel Wagner, sázeli tam tehdy i jiní tiskaři, jako Creussner, Koberger atd.

Čís. 28. Titulní list Traktátu Václava Korandy z r. 1493.

bachu i se všemi jeho podrobnostmi tak, jak jej dostal. Byl prvním českým tiskařem, který do českých zemí zavedl švabach. Z interpunkce užíval stejně jako celá jeho doba jen bodu, dvojbod a rozdělovací čárky. Jeho sazba byla na všech stranách urovnaná. Korandův traktát

gfu nepřizatelee Tlebo ktos nenie s krystem
při křistowi gest A ktos s nim neshromaz/
duge rozptyluje to ten A mesy tiam yakoz
prawi s Jeronymem a ponitne rriij q iij bi
stupowe a prelato we naywiesy gfu przy
gina toho ze takowe biezij odrzesanstwie a
lidee ze gfu swedeni A to nemuz gina byci
nes kdys proti skutkom křistowym při pi
smu swatemu to drzyi wrzi nebolizini Ale ze
przigimati pod gednu sposobu toliko gest
proti skutku y navrzeni křistowu tehdy tak
przigimagice zini sobie odrzesanie A yakoz
zdom křezys se odrzesowali od křista a ge
ho wrzenie na dobre neprzyslo Aniz tiemo
przygde na dobre *

ewate pro to Tlebo tak przigimati
gest bluditi nebo w bludu staci O
tom Alberthus de Sularistia při
konzy die takto Tlebo křezys z bludu neb z
pomenutie opustieci celu swatosti kwe křis
towy * Item Concilium Brakaren/
še trzecie mesy ginými bludy křezys se wy
pifugi przy tere swatosti oltarzni. totiz ze
p iij

Čís. 27. Ukázka tisku t. zv. Benedy z r. 1493.

opatřil Beneda sázeným titulním listem, jenž na líci obsahoval jen věcný název spisu. Je to první titulní list českého spisu, novota, jaká se předtím nevyskytuje ani u jediného tiskaře tisků v české řeči. V Benedových minucích a Praktice bylo použito i řezaných iniciálek a dřevorytů. Mimo kotouče, jež znázorňují částečné nebo úplné zatmění slunce nebo měsíce, jsou to dřevorezby iniciálek velikosti 60x60, 26x26, 38x40, 49x49 mm, tedy tvaru čtvercového. Iniciálky

* F. J. Stadler, Michael Volgemut und der Nürnberger Holzschnitt im letzten Drittel des XV. Jahrh. Strassburg

jsou v jednoduchém nebo dvojitěm rámci, řezba jest černá nebo červená na bílém základě. Iniciálky nejsou vzaty z jedné abecedy, nýbrž z několika. V jedné převládá rostlinný ornament, v písmeně jest poprsí mistra, držícího v pravici knihu, v jiné jest písmeno utvořeno z draka, v jiné vyhlíží v kontuře písmene bradatá hlava. Stejně jako dřevoryty iniciálek jsou i jiné dřevoryty na bílém základě. V Praktice jest dřevoryt 56x78 mm; v mandorle tu trůní Jupiter a ornamentu bylo užito ptačího a rostlinného. Pod minucemi byly per extensum dřevoryty, veliké 88x241 mm, na nichž jsou zobrazeny vládnoucí planety, jednou Jupiter se Saturnem a Marsem, po druhé Venuše s Marsem a Saturnem. Jména znázorněných figur nebyla sázena, nýbrž byla vyřezána do špalíku. Iniciálky i některé dřevoryty Benedovy nebyly jím samým ani navrženy ani vyrobeny. Byly to špalíky, kterých užívali při výrobě kalendářů norimberští tiskaři a Beneda je buď prostě přijímal nebo dával podle nich své dřevoryty řezat. To platí především o dřevorytu Kolínské praktiky; její trůnící Jupiter pocházel původně z norimberské dílny neznámého mistra legendy o sv. mnichu Meinradovi.* Do knihy se iniciálky tisknouti Beneda neodvážil. Tu (v Korandově traktátu) nechal pro iniciálky a versálky jen prázdné místo. Mimo minucí tiskl Beneda tisky jen černě, minucí pak dvojbarevně, černě a červeně. Benedova tiskárna byla patrně tiskárna malinká a chudě vypravená. Její význam v dějinách knihtisku v českých zemích záleží především v tom, že první užila švabachu a tím se dala cestou evropské universalnosti a že zavedla do výroby knihy v českém jazyce titulní list.

2. Mikuláš Bakalář.**

Jiným tiskařem v českých zemích, který se úplně vzdal dosavadního vztahu tiskařova k předloze a užil písma obecně prodávaného, 1913, str. 146. — ** Zd. V. Tobolka: Plzeňský tiskař Mikuláš Bakalář. V Pisku 1927.

Practica Colinsti z Colina Kayru Mistra zkmundowa z prussca
cu Dhařtemu a Czeřtemu Krali geho milosti poslana. K lechu bošie
mu Tisyrzianu Czizřtemu Dewadesatemu Czzeriemu

Tayiasniessiemu: Welikomocnemu Znieseti a panu Panu Wla/
dyslawowi Krali Dhařtemu Czeřtemu Dalmarřtemu Charwaske
mu Marřabi Morawřtemu a Dewodie Slezřtemu et cetera Wřka: W
ge Zigmund z prusscatury wysokého wrzenie Colinsteho hwiezdarz swe
poddane powolne sluzby naprzed Tayiasniessie knieze: Welikomo
cny Krali: Tayimilostiwieysie pane Talezase w slowutnych knyhach
welikého Albertha psano: ze powaha hwiezd gest przyozene w mie/
nie: od wssenohucieho boha szlowieku wolree: a ktos tomu wsslecheti
lanu wmiene malo rozumi imohem wiewřsi a chwalebnieysii gmiar
bywa: nebo šreze takowa obeczna wmiene: wssczten grunt znamy
bywa: křezto wiewř imoho a czastokrat Welikomoczny Krali rozgi
malsem sobie a swu pilnost knij prziznalsem abych Kralowřtemu dwo
řtogenřtwi drubdy czasan wiewřcy nowe: křez swietu podle nebeske
nachylnosti przychazegi wyprawowati mohl / anpattoli niekřezys
slj wtraziti takowe wmiene wsslecheti lechzij: prawiewce. Mndry

Čís. 29. Dřevoryt z Praktiky t. zv. Benedy.

norimberského šwabachu, byl Mikuláš Bakalář. Je to první, jménem známý knihtiskař plzeňský. Sám se podepsal jen jednou, r. 1510, »Mikuláš Štětina Bakalář slavného učenie Krakovského«, nikdy předtím ani potom se nepsal jinak nežli Mikuláš Bakalář (buď s velkým nebo s malým b) a v úředních pramenech se nikdy nepsal Štětina. Jméno Štětina si patrně chtěl dáti až r. 1510, t. j. v době, kdy se v českých zemích ujímala a ustalovala rodová jména, ale ani tehdy si ho nedal trvale. Pocházel z Uher. Znal dokonale česky a byl tedy Slovák v Uhrách zrozený. Studia konal na katolické universitě krakovské, posluchači z Uher hojně navštěvované. Mikuláš tu dosáhl hodnosti bakalářské. Humanistou se tam nestal. Na krakovské universitě studovali za jeho doby i katoličtí studenti z Moravy a z Čech, zvláště z jižních. Lze se proto domnívati, že již v Krakově byl Mikuláš upozorněn na místo, v němž později působil. V Krakově se také Mikuláš patrně seznámil s tištěnou knihou, poněvadž bylo toto město od polovice 70tých let 15. věku hojně navštěvováno tiskaři z Alsaska, Bavorska a Frank, kteří tam i tiskli. Mikuláš se do Plzně, vždy oddané katolicismu, přistěhoval mezi lety 1487 až 1493. R. 1493 byl v Plzni usedlým měšťanem a měl tam svůj dům, jež patrně vyženil. R. 1494 byl vdovcem a rok nato se oženil po druhé. R. 1514 si počal stavěti nový dům. Zemřel někdy před r. 1520.

Knihy začal Mikuláš v Plzni tisknouti patrně r. 1488. Prvním jeho tiskem byla asi »Practica« nebo »Prognostica« na rok 1489, dnes nám nedochovaná. Byla to jeho počáteční práce, v níž chtěl učiniti pokus z knihtiskařství, kterému se patrně naučil v Norimberce. Knihtiskařská činnost Mikulášova trvala až do r. 1513. Od r. 1506 tiskl některé své tisky spolu s norimberským tiskařem Hieronymem Höltzlem. Tento tiskař počal samostatně působiti v Norimberce později, nežli Mikuláš počal tisknouti v Plzni. Höltzl byl v živém obchodním spojení s Čechami. Přijímal odtud zakázky bez

ohledu na náboženskou nebo národní příslušnost zákazníkova. Spolu s Höltzlem vydal Mikuláš jistě českou minuci na rok 1507 a patrně na roky 1508, 1510 a 1511. R. 1498 vytiskl dva překlady z Bernharda von Breidenbach, »Opusculum sanctarum peregrinationum ad sepulchrum Christi« pod názvem »Traktát o zemi svaté« a »Život Mahomedův«, pak Lucidář, staročeskou satirickou báseň »Podkoní a žák«, překlad Tomáše Kempenského »O následování Krista Pána«, »Traktátík o divích a nesnadnostech při velebné svátosti« a podle latinské předlohy zpracovaný »Život Adama a Evy«. R. 1499 vydal český žaltář, pak překlady Viktorina ze Všehrd ze sv. Jana Zlatoústého a z Cypriana. R. 1502 patrně vytlačil Ponciana a jistě Albertanovy »Knížky o řádném mluvení a mlčení«. R. 1504 dal bezpochyby na trh překlad Alberica Vespucciho »O nových zemích« a Barlaama, r. 1505 »Kroniky římské o čtyřech stěžejných cnostech«, r. 1506 minuci Konrada z Norimberka na rok 1507, r. 1507 minuci Sebaldy Pussa na rok 1508, r. 1508 žaltář, r. 1509 minuci vzpomenutého již Konrada z Norimberka na rok 1510, r. 1510 »Traktát proti bludným a potupeným artikulům Pikhartským« a minuci Jiříka Tanštetera Kolimicia na rok 1511, r. 1511 »Lactifer čili Vokabulář« Jana Bosáka z Vodňan a r. 1513 kroniku o Alexandru Velikém. Mikuláš vydával jen tisky v jazyku českém, a to i ty, které tiskl spolu s Höltzlem.

Byly to částečně spisy původní, většinou však překlady z latiny. Knihotiskárnu a nakladatelství Mikulášovo vyznačují knihy, určené pro široké vrstvy čtenářů-laiků, lidové romány, satiry, cestopisy, spisy mravokárné, náboženské knížky přísně v duchu katolickém, žaltáře, minuci, praktiky a p.; jen výjimečně tiskl i Bosákův Lactifer, jenž však do jeho nákladu nepatřil. Mikuláš sám byl lidovým spisovatelem a překladatelem z latiny, jako tiskař tiskl spisy nákladu svého i cizího. Jeho tiskárna bývala

* Reprodukcí vydal C. Straka v Praze r. 1926.

vždy malá. Až do r. 1506, t. j. až do jeho spojení s Höltzlem, měly všechny jeho tisky celkem stejnou úpravu a teprve od toho roku se jejich ráz mění. Až do tohoto roku měl Mikuláš jen písmo jedné abecedy, šwabach, jakým tehdy již pracovaly tiskárny v Norimberce, zvláště Friedrich Creussner* a Ant. Koberger** a též tiskárny v Augšpurku a Ulmu. Mikuláš tam někde, nejspíše však v Norimberce, si ono písmo opatřil a doplnil je pro potřebu češtiny písmeny s diakritickými znaménky č, ž, t, š, ř. Měl i zkratky, obvyklé v českých textech 15. věku. Užíval jen dvojbodku a rozdělovací čárky. Po r. 1506 měl vedle tohoto šwabachu ještě norimberský šwabach dvojí abecedy, jež poznal u Höltzla. Nikdy neměl mimo šwabach písma jiného. I text latinský tiskl šwabachem. Až do r. 1510 tiskl knihy o 1 sloupci o 17 až 22 řádcích (výška 20řádkové sazby 110 mm), po tomto roce o 24 až 25 řádcích, výjimečně vytiskl i roku 1511 knihu o 2 sloupcích, 1 sloupec o 32 řádcích. Jeho minuci mívaly několik sloupců, někdy až 9. Mikulášovy tisky neuváděly místa vydání vždy, nýbrž jen někdy, a to obratem: V Novém Plzni. Stejně nebylo vždy uváděno jméno tiskařovo. Nikdy nedal na tisk znaku města, v němž působil, jak bylo zvykem zvláště u tiskařů humanistických. Jednou opatřil svůj tisk i tiskařským znakem. Je to minuci na rok 1507, již tiskl spolu s H. Höltzlem. Učinil tak podle vzoru norimberských tiskáren. Po způsobu maďarských šlechticů své doby umístil jako Slovák z Uher do svého tiskařského štítu vzpomínku na znak své vlasti, tři pahrbky, na nichž bylo vztýčeno vždy po hořící svíci nebo snad stromu. Svě tisky skorem vždy datoval leto počtem, jen výjimečně i dnem. Zaznamenával, kdy tisk tlačil a dokonal. Zhusta, ale ne vždy, uváděl leto počtem obratem: »léta od porodu panenského« na důkaz své úcty k Panně Marii, v níž byl utvrzen ve své vlasti i na studiích v Krakově. Ale není to obrat, kterého by byl užíval

* Sr. GfT Taf. 1126. — ** Sr. GfT Taf. 1165.

jen Mikuláš. V českých zemích byl sice jediný, který tak činil, ale tehdejší tiskaři za hranicemi často uváděli na důkaz svého katolictví leto počtem stejným obratem, ovšem latinským. Mikuláš tiskl leto počtem jednak slovy, jednak římskými číslicemi. Nikdy však neužil na označení tisíce latinského M, t. j. mille, nýbrž českého T, t. j. tisíc. Mikulášovy tisky byly různého rozsahu: jednolistové i mající až přes půldruhého sta listů. Jednolistové jsou minuci, jejichž formátu dnes nemůžeme pro jejich neúplnost zjistiti přesně. Šírka listů byla patrně kolem 30 cm, výška přes 60 cm. Vícelistové tisky mimo jeden tisk z roku 1511 měly

**ſtie kde ſi hraſi oſiſni bozi wzdizky
ty gednu lampu palie Georgiani ta
te wladnu tiem miestem kdeſ gt na
legen kriz ſ atn palie iſ lampy Ale
rziedko from kdyz ſi tu putnizy a
wladnu hom Kaluarie Wierze drzie
kaplu podhoru Kaluarie kdeſ gt cza
ra wſſſale a kaplu panny marie a s
Jana Jakobite drzie kaplu a oltarz
kteryz nazad wſame^o bozie^o hrobu
Take wladnu tie miestem kdeſ pan
geziſ ſkrzyze ſniat A wzdizky wuj
lamp tu palie Jakobite wuj a boſa
by gednu Indiani drzie ten oltarz
podkterym ſlup ſtogi nakteremzto
kriſtus gt korunowan awzdizky tu
lampu palie A wierze magi ſwu ka
plu aſwoy oby w oltarze nalewe u
ze gduze kbozie^o hrobu mezi palie
rzi tehoz chra^o Take ſluzi wſwateho**

B

Čís. 30. Ukázka Bakalářova tisku z r. 1498: Traktát o zemi Svaté.

Čís. 31. Signet Mik. Bakaláře.

formát kolem 10 x 15 cm, tedy 16°. Jen jeden tisk měl formát 15 x 21,3 cm. Listy v tisku označoval Mikuláš zpravidla majuskulní signaturou; ve složce o 4 nebo 8 listech byl tak označován jen první list. Výjimečně byla v tisku z roku 1511 v osmilistové složce signována první polovice listů. Až do r. 1504 Bakalář neznal číslování listů, ale i po tomto roce čísloval listy, a to římskými číslicemi, jen někdy. Až do roku 1505 neznal marginálie a ještě po tomto roce označovaly jeho marginálie jen obsah stránky. Rubrik užíval až od r. 1507, a to ještě ne ve všech tiscích, nýbrž jen v některých, od r. 1510 měl i bílé ukazující ručičky. Rejstřík jakožto přehledné vypsání obsahu znal až od r. 1504 a umísťoval jej různě, buď za kolofonem nebo hned na prvních stránkách knihy. Iniciálek a versálií neznal. Nechával pro ně zpravidla prázdné místo, výjimečně umísťoval do prázdného místa minuskulní representanty nebo užíval jen majuskulí své abecedy. V jeho minucích se vyskytují i iniciálky. Jsou to iniciálky ze zásob Hölzlových. Byly vysoké 19 mm a neměly rámců. Dřevoryty byly v Mikulášových tiscích jen výjimkou, ale byly v nich již od roku 1498. Jeden dřevoryt velikosti čtverce o straně 65 mm, představující loď s poutníky, vytlačil ve dvou tiscích, jiný, 9,9 x 6,5 cm, zobrazu-

jící Mohameda mezi učedníky, vytiskl dvakrát v Životě Mohamedově. Jinak jen minucí jím vydané byly ozdobeny dřevoryty o různých velikostech: 6,3 x 4,7, 4,3 x 4,9, 2,5 x 3,9, 10,1 x 12,3, 2,5 x 6,2 cm a j. Tyto dřevoryty představují většinou výjevy z života Kristova nebo z bible vůbec a byly vypůjčeny ze zásob Hölzlových. Byly určeny ručnímu kolorování a náleží již do období norimberské renaissance. Titulním listem opatřoval Mikuláš své tisky až od r. 1504, ale ne všechny, nýbrž jen některé. Jeho titulní list byl prostinký. Obsahoval toliko nejnmutnější text, umělecky řešen nebyl. Mikulášovy tisky byly většinou tištěny jen černou barvou; dvoubarevně, černě a červeně, byl z nich tištěn jen žaltář z r. 1499 a všechny minucí.

Mikuláš jest v českém knihtisku pokračo-

**Pocžinaše trařtat o zemi Swate
nayprwe powiem Kdž putnizy
chtiery se plawiti do te zemie swate-
wofednuz v Benateř na morze do
kterych fragin a naktere ostrowy y
tudieř do kterych miest připlawie se
prwe neř dogedu do te zemie swate**

Čís. 32. Dřevoryt z Bakalářova Traktátu o svaté zemi.

vatelem na cestě, započaté t. zv. Benedou. Jest bez výhrad širitelem norimberského knihtisku, jeho písma, sazby, úpravy, tisku. Jeho tiskárna, nehledíc k českým písmenům s diakritickými znaménky, nemá rázu, ba ani stop českosti, jest, jako tehdy již velký počet jiných tiskáren

v Evropě, založena na materiálu opatřeném na jednom místě, má ráz normalisační. Mikuláš neměl valně vyvinutého smyslu pro uměleckou výzdobu knihy. Jeho tiskařská činnost byla již řemeslem, ne uměním, rozhodoval při ní především zájem obchodní.

XIII.

TISKAŘI A KOREKTOŘI 15. STOLETÍ ZE ZEMÍ ČESKOSLOVENSKÝCH ZA HRANICEMI.

Příslušníci zemí československých nebyli v rané době knihtisku činní jako tiskaři a korektoři jen ve své otčině, nýbrž i za jejími hranicemi. Známe z nich tři tiskaře a tři korektory. Z tiskařů byl jeden z Čech, z Chebu: Johannes Sensenschmid, dva byli z Moravy: Matyáš z Olomouce neboli Mathias Moravus a Valentim Fernandez de Moravia. Sensenschmid působil v Německu, Matyáš z Olomouce v Itálii, Valentim Fernandez de Moravia v Portugalsku. Často se k těmto tiskařům počítá i tiskař čtvrtý, Arnold Pannarts, jenž pracoval v Itálii. Nemáme však pro to dokladu, že by pocházel ze zemí československých. K tiskařům se druží v 15. stol. jeden český korektor, v 16. stol. dva. Onen působil v Paříži, ale neznáme ani jeho jména ani nevíme mnoho o běžích jeho života. Druží dva působili v Benátkách. Ze všech těchto tiskařů byl jen Johannes Sensenschmid v jakémsi vztahu k své rodné zemi. Všichni ostatní své styky s otčinou převali. Aklimatisovali se ve svém působišti. Na vývoj knihy v českých zemích neměli za své doby vlivu.

1. Arnold Pannarts.

Za prvního Čecha, který za hranicemi své vlasti působil a vynikl v umění knihtiskařském,

* G. Fumagalli: Lexicon typographicum Italiae. Florence 1905, str. 406. — G. A. E. Bogeng: Geschichte der Buchdruckerkunst I. str. 402.

prohlašují dodnes někteří badatelé* Arnolda Pannartse neboli Pannartze, knihtiskaře v Subiacu a Římě v Itálii, domnívajíce se, že pocházel z Prahy. Kl. Löffler,** jenž se obíral životy a prací prvních německých tiskařů v Itálii, konstatoval již r. 1909, že se mu nepodařilo nalézt konečný pramen zprávy, že Pannarts pocházel z Prahy. Pannarts a jeho společník Konrad Sweynheym se v kolofonech svých tisků prohlašují za Němce a o Pannartsovi víme, že byl klerikem arcidiecése kolínské. První, kdo ho pokládal za Čecha, byl Čech Karel Vinařický, jenž nejprve v Květech z r. 1845 (str. 598) diletantsky dovozoval: »Slovo pannař (staročesky psáno Pannarz) znamená člověka, jenž loutky dětské, panny řezati umí.« Vinařickému se tedy Pannarz rovnalo českému Pannář. Vinařický svůj nápad později opakoval a rozvedl ve francouzské knize »Jean Gutenberg. Trad. Jean de Carro« (Bruxelles 1847, str. 63). Upozorňoval, že příjmení Pannarz nezní ani německy ani italsky, nýbrž česky a že Pannarz, nebyl-li Čech rodem, byl alespoň synem českého vystěhovalce. Vinařický však ještě netvrdil, že Pannarts pocházel z Prahy. Ten, kdo domněnku Vinařického doplnil o domněnku Pannartsova pražského původu, byl k nekritickým nápadům ná-

** Die ersten deutschen Drucker in Italien. Historisch-politische Blätter für das katholische Deutschland. München 1909. Bd. 143., str. 16.

chýlný Pierre Deschamps. R. 1870 přijal ve svém »Dictionnaire de géographie ancienne et moderne« pod heslem »Prague« Vinařického odůvodnění českého původu Pannartsova a pod heslem »Subiaco« vyslovil domněnku »natif de Prague, en Bohême?« Od doby Deschampsovy se pak zpravidla přijímalo jako skutečnost, že Pannarts byl z Prahy. Pro toto tvrzení však není dokladu, který by obstál před vědeckou kritikou. Nemáme vůbec důvodu domnívat se, že Pannarts byl z Čech, z Prahy, a že by byl býval příslušníkem české národnosti. Pannarts tedy není prvním známým tiskařem z Čech, který by byl působil za hranicemi českých zemí.

2. Johannes Sensenschmid.

Z tiskařů 15. století, pocházejících z českých zemí a působících v cizině, byl prvním známým tiskařem Johannes Sensenschmid.* Pocházel z Chebu. Na svém norimberském tisku »Panthologia sive Summa universae theologiae«, jehož autorem byl Reynerus de Pisis, se dne 8. dubna r. 1473 podepsal Johannes Sensenschmid de Egra, t. j. z Chebu. Narodil se tam patrně v letech 1422 až 1432 a byl asi synem Niklase Sensenschmida. Věnoval se knihtiskařství a naučil se mu patrně někde jinde než v Norimberce, snad v rodišti Gutenbergově. Svou činnost v Norimberce zahájil nejpozději r. 1470, t. j. v roce, kdy byl knihtisk do Norimberka zaveden. Sensenschmid jest tedy nejstarším zjištěným knihtiskařem norimberským. Poslední norimberský tisk dokončil 12. února r. 1478. Byl ve své činnosti knihtiskařské nejprve podporován doktorem práv Jindřichem Rumelem, jenž mu byl nápomocen jako vědecký korektor a emendátor, r. 1473 spolupracoval s Gutenbergovým tovaryšem Jindřichem Keferem z Mohuče, rok nato měl za korektora

* K. Siegel: Johannes Sensenschmid. MGDB 48 str. 38 až 53. — E. Voullième: Die deutschen Drucker des 15. Jahrh. Berlin 1922, str. 16, 122 a 135.

lipského mistra Ondřeje Frisnera z Wunsiedelu, později profesora bohosloví v Lipsku. Kde tiskl Sensenschmid po r. 1478, jistě nevíme. Snad to bylo ještě v Norimberce, ale pravděpodobněji to bylo již v Bamberku. Dne 31. července r. 1481 dokončil v klášteře Michaelsbergu u Bamberka, kde svého času působila známá škola písářská, benediktinský misál. R. 1482 pracoval ve spolku s Jindřichem Petzensteinerem. R. 1485 přerušil svou působnost v Bamberku a přestěhoval se do Řezna, kam byl zván biskupem Jindřichem IV., aby mu vytiskl Missale Ratisponense. V Řezně se roku 1485 těšil podpoře Johanna Beckenhuba, rodáka mohučského. Vyplniv v Řezně úkol sobě svěřený, vrátil se do Bamberku. Zemřel někdy po 21. květnu r. 1491.

Sensenschmid byl vynikající tiskař 15. věku. V Norimberce měl šest různých druhů písma. V Bamberce z nich užíval tři druhů textury. V Řezně tiskl týmiž typy jako v Bamberce. Jeho tisků je známo na sedmdesát. Některé výtisky byly tlačený i na pergameně, u papírových misálů byl na pergameně tištěn alespoň kánon. Jsou to tisky v řeči latinské a v mateřské řeči Sensenschmidově, němčině. Tiskárna Sensenschmidova byla slušně vyzbrojena. Tiskla bible, obsáhlá díla liturgická, mešní knihy, breviáře, žaltáře, spisy právnícké, pasionály, ale i drobné tisky o jednom nebo několika listech, jako kalendáře, odpustkové listy, knižní oznámení, střelecké listy, úřední tiskopisy. Měla krásné dřevoryty a krásné, třeba prosté iniciálky ve čtverci o straně 60 mm, jež červeně na bílém poli podávaly příslušné písmeno v ornamentu zvířecím, ptačím, rostlinném.

Z bohaté knihtiskařské činnosti Sensenschmidovy mají k českým zemím vztah tyto tisky:

Tisk o jednom listu ze dne 9. července roku 1483: »Einladung des Bürgermeisters, des Rats und der Armbrustschützen in Bamberg an Bürgermeister, Rat und die Armbrustschützen in Eger zum Armbrust-Schiessen auff sonntag nach

Bartholomei (= 31. srpna r. 1483) hie zu Bamberg«; tisk texturou ze dne 4. března r. 1488, pořízený v Bamberku: »Missale Olomucense«, vlastně »Liber missalis secundum ordinem ecclesiae Olomucensis«, jež na 340 číslovaných listech ve fol. dvojím písmem, ve dvou barvách a ve dvou sloupcích o 29 řádcích, částečně s iniciálami, vytiskl Sensenschmid na objednávku nakladatele a tiskaře Petra Dracha ze Špýru; bamberský tisk texturou z r. 1489 o 370 většinou římsky číslovaných listech o dvou sloupcích, 29 řádcích, částečně s iniciálami: »Liber Missalis (ecclesiae Pragensis)«, konečně tisk o jednom listu ze dne 23. července roku 1488: »Einladung des Bürgermeisters und Rats und der Armbrustschützen in Bamberg an Bürgermeister, Rat und die Schiessgesellen in Eger zum Armbrust-Schiessen auff Sonntag vor sant Gilgentag (= 31. srpna) in Bamberg«.

Uvážíme-li, že »Missale Olomucense« vytiskl Sensenschmid z cizího podnětu a cizím nákladem, že podobně vzniklo i »Missale Pragense«, na němž se jako tiskař vůbec neuvedl, že misály určené pro české země nedoprodil jako jiní výrobci podobných knih dřevoryty, vhodnými jen pro příslušnou diecézi, a že oba střelecké listy jen svým určením adresáta, a to ještě rukopisně doplněným, mají vztah k zemím českým, nelze než souditi, že styky Sensenschmidovy s českými zeměmi byly zcela chladné a že jim Sensenschmid při své činnosti nepřičítal velikého významu, jistě ne jiného než obchodního.

3. Matyáš z Olomouce neboli Mathias Moravus.*

Z českých knihtiskařů 15. století za hranicemi působících nemalého významu jako knihtiskař dosáhl Matyáš z Olomouce, nebo, jak se sám podepsal na tisku: »Nicolaus de Ausmo: Supple-

* M. Fava – G. Bresciano, La stampa a Napoli nel XV. secolo. Leipzig 1911. I. 59. II. 92 ad. — K. Haebler, Die deutschen Buchdrucker des XV. Jahrh. im Auslande. München 1924, str. 139 ad.

mentum Summae Pisanellae«, dotištěném dne 22. června r. 1474: Mathias Moravus de Olomuntz. Jako tiskař působil již r. 1474 mimo svou vlast, a to v Janově. Měl tam za společníka Michaela z Mnichova (de Monaco). Nedařilo se mu tam však asi valně, a proto, když byl vybidnut Biagiem (= Blasiem) Romerem, učeným mnichem řádu cisterckého, jenž tehdy dlel v Janově, aby se odebral se svou tiskárnou do Neapole, s radostí poslechl. Biagio Romero byl Matyášovi při jeho prvních neapolských tiscích nápomocen i finančně. Svou činnost v Neapoli zahájil Matyáš r. 1475 tiskem knihy neapolského rodáka Giuniana Maia »De praeceptorum proprietate verborum«. Tiskl tam až od 10. února r. 1492, kdy vytiskl modlitební knihy. Jeho působnost v Neapoli měla ráz trvalý. Jeho tiskařskými pomocníky tehdy asi byli Meinard Ungut a Stanislav Polonus, kteří po zastavení činnosti Matyášovy tiskárny tiskli v Seville týmiž typy jako Matyáš na konci svého působení. Matyáš z Olomouce tiskl jen ojedinele spisy právnícké, lékařské, klasiky a knihy gramatické. Jádrem jeho knihtiskařské činnosti byl tisk knih bohosloveckých, především liturgických. Všechny jím vytištěné knihy, mimo jedno dílo astrologické patrně z r. 1485 v jazyku vlašském, byly latinské. Bylo jich neméně nežli 35. Matyáš byl vynikající knihtiskař. Jemu bylo knihtiskařství tvořením uměleckým, ne řemeslem. Jeho knihy měly krásnou úpravu i krásné písmo, jež zčásti pocházelo ze stejné slévárny jako písma římských tiskařů Jiřího Herolta a Eucharia Silbera.** V Janově tiskl vlivem humanismu antikvou střední velikosti, jež jeví stopy vlivů benátských, r. 1476 počal tisknouti texty nehumanistické i gotikou. Bylo to drobné textové písmo, jež měl již v Janově. Jeho písmo bylo různé. Měl neméně nežli tři abecedy an-

** H. Degering, Wer war der Drucker der Erstausgabe des Vitruv? Wiegendrucke und Handschriften: Festgabe Konrad Haebler... Leipzig 1919, str. 187.

tikvy a 8 abeced gotiky. Měl i typy řecké. První v Neapoli užil na tisku signatur. Lépe nežli jeho neapolští předchůdci Sixtus Riessinger a Arnold Brueselský tiskl dvojbarevně, černě a červeně; první v Neapoli zavedl malý, příruční formát, 16°, zvláště pro modlitby. Jeho tisky, tištěné gotikou, jsou tlačené dvojbarevného, černého a červeného. Užil ve svých tiscích plných lombard bez perel a lombardových majuskulí, písmen, po způsobu české kultury doby lucemburské bíle na černém poli řezaných, s jednoduchými nebo bohatějšími úponkami. Znal rubriky. Některé knihy vyzdobil dřevoryty, z nichž především vynikly dřevoryty Catonových Distich. Kánonového obrazu pro misály však neznal. Měl i skvělé, ozdobné iniciálky. Není vyloučeno, ale nedá se doložit, že byl této древоřezbářské výzdoby sám tvůrcem. Sláva Matyášových tisků byla veliká. V krátké době musil pořizovati nová vydání svých liturgických knih. Řády dominikánský a celestinů se dožadovaly, aby jim vytiskl jejich liturgické knihy, přišli i knihkupci katalánští a svěřovali mu tisk breviáře diecése valencijské, ačkoli ve Španělsku bylo již sdostatek dobrých tiskáren. Dvůr neapolský podporoval snažení Matyášovo zvláště tím, že mu udílel rozličná privilegia na prodej jeho krásných tisků. Bylo to asi především zásluhou dvou přátel krále Ferdinanda II., Giovana Marca da Parma, zvaného Cinico, a Pietra Molina, kteří byli podle zvyku té doby na čas Matyášovými společníky. Dne 22. srpna r. 1489 obdržel Matyáš od neapolského dvora výsadu pro Caracciolovo dílo »Sermones de laudibus sanctorum«. Nesměl je na neapolské půdě tisknouti nikdo znovu a zahraniční vydání se tam nesměla prodávati dotud, dokud Matyáš svého vydání nerozprodal.

Matyáš z Olomouce byl humanistou. Žil ve

* K. Haebler, *Typographie ibérique du quinzième siècle*. La Haye 1902. — Tam i ukázky tisku na tab. 144–146. — K. Burger, *Die Drucker und Verleger in Spa-*

styku s italskými humanisty své doby. Ve své tiskárně měl jako korektory vynikající učence. Byli jimi výše již uvedený mnich Biagio Romero, Giuniano Maio, žák knihtiskařské dílny Sixta Riessingera, působícího v letech 1471 až 1479 v Neapoli a pak od r. 1481–83 v Římě, Paride del Pozzo, frater Antonuccio da Sulmona, Bernardino Siculo a snad i již uvedení Giovan Marco da Parma Cinico a Pietro Molino.

Matyáš z Olomouce si za hranicemi své vlasti získal dobré jméno jako knihtiskař. Ke své otčině však neměl žádného vztahu jiného, nežli že se narodil v Olomouci. Celým svým plodným snažením náležel jiným zemím a v tisku i jiným směrům knihtiskařským, nežli jaké byly za jeho doby v jeho rodné zemi. V evropském tisku 15. věku zaujímal přední místo jako knihtiskař-umělec.

4. Valentim Fernandez de Moravia.*

R. 1495 jest na prvním díle spisu »Meditationes vitae Jesu Christi«, jehož autorem je Ludolphus Cartusanus de Saxonía a jenž vyšel v Lisaboně v Portugalsku, jako spolutiskař Mikuláše ze Saska (Nicolaus de Saxonía) uveden Valentyno de Moravia. Tento Moravan se později objevuje pod jménem Valentim Fernandez de Moravia. Působil v Lisaboně trvale od r. 1495, kdy vytiskl svůj první nám známý tisk, až do r. 1516, kdy vytlačil svůj tisk poslední. Jak se Valentim Fernandez dostal z Moravy do Lisabonu, o tom nám zprávy chybějí. Za svého tiskařského působení měl jen dvakrát tiskařské společníky, r. 1495 onoho Mikuláše ze Saska, jenž byl patrně Valentimovým učitelem v knihtisku a pracoval v letech 1496–98 v Lisaboně samostatně, a r. 1504, při svém portugalském tisku, tiskaře João Pedro Bonhomini de Cremona, jenž před vydáním tohoto tisku a po

nien und Portugal von 1501–1536. Leipzig 1913. — K. Haebler, *Die deutschen Buchdrucker des XV. Jahrh. im Auslande*. München 1924, 271–273.

něm působil samostatně v Lisaboně. Valentim z Moravy byl vynikající muž, všestranně činný a pilný. Pracoval i vědecky. V Lisabonu založil první stálou knihtiskárnu. To ovšem neznamená, že před jeho činností v Lisaboně knihtiskárny nebylo. Bývaly tam již tiskárny, ale kočovné, a byly v rukou židovských (na př. v letech 1489–1492 knihtiskárna rabína Eliesera). Valentim jest první křesťan, který v Lisaboně počal trvale tisknouti.

Valentim byl nejen učencem a knihtiskařem, ale i čiperným obchodníkem vysoké inteligence. Dovedl si dobýti význačného postavení i u dvora. Královna portugalská Eleonora ho jmenovala svým escudeiro. Valentim byl v přátelských stycích s portugalskými dvořany, jako byl hrabě d'Alcudia (Alcoutim), pěstoval obchodní styky portugalského dvora s cizími kupci, byl štědrým podporovatelem archeologických badání Konrada Peutingera, pečoval o knihtiskařský dorost. Sám překládal z portugalštiny do němčiny spisy o nových zámořských objevech a psal i původní spisy zeměpisné. Jeho tisky byly latinské a portugalské a vytiskl jich aspoň sedmáct. Byly z různých oborů; byly to tisky náboženské, právnícké a zeměpisné. Jeho hlavním tiskem bylo vzpomenuté již dílo Ludolfa ze Saska, o čtyřech dílech, vydané r. 1495 v Lisaboně spolu s Mikulášem ze Saska. Valentim byl žákem knihtiskařské školy v Seville. Na tuto jeho školu ukazují jeho velké textové typy. Užíval jich až do r. 1500 jako svého chlebového písma. Od tohoto roku však měl i jiné chlebové písmo, jež připomíná sloh italský, ale má i tvary písma, jaké v Seville podle italských vzorů vytvořil Pedro Brun. Valentim měl od počátku své knihtiskařské činnosti veliký smysl pro uměleckou výzdobu knihy. Měl do dřeva řezané iniciálky* různých velikostí a různých tvarů, z nichž mnohé si vytvořil sám; měly bohatou výzdobu, rostlinnou i zvířecí. Valentim

* Viz reprodukce některých z nich v GfT Taf. 1435.

** Viz jejich reprodukce u K. Haeblera, *Spanische und*

měl i krásné okrajové linky, plně lombardy a užival někdy i zarámování. Nevypůjčoval si umělecké výzdoby od jiných tiskařů. Dřevoryty, které vytvořila jeho dílna, prozrazují jistou tvůrčí svobodu a volnost. Užíval rubrik a měl

Čís. 33. Signet Valentima Fernandez de Moravia.

svůj vlastní tiskařský signet, krásně provedený, i signety společné se svým prvním společníkem.**

Poněvadž překládal z portugalštiny do němčiny, byl Valentim patrně moravský Němec. V Portugalsku se plně aklimatisoval. Založil si tam skvělou existenci, již především podmiňovaly jeho osobní vlastnosti a schopnosti. Se svou otčinou patrně všechny styky přerval. Nemáme zpráv, že by byl býval v nějakém spojení se svou rodnou zemí, a nezdá se to býti ani pravděpodobno. Také knihtiskařské dílo Valentimovo zůstalo bez vlivu na knihtiskařský vývoj zemí československých.

portugisische Bücherzeichen des XV. u. XVI. Jahrhunderts. Strassburg 1898, tab. XII b) a XI a).

5. Český korektor v Paříži.

K příslušníkům českého státu, působícím v 15. století v knihtiskářství za hranicemi, druží se neznámý korektor Čech. Podávají nám o něm zprávu verše, jež ukončují prvotisk z r. 1492: »Jacobus Faber: In Aristotelis octo physicos libros paraphrasis« a zní:

»Debetis grates Alemano et ad usque Johanni Higman: qui propriis sumptibus egit opus Mendam corripui fido comitante Bohemo (Ut potui) in plumbo siqua relicta fuit.«

Nejmenovaný korektor Čech působil tedy r. 1492 v Paříži v knihtiskárně Holandana Jana Hygmana z Utrechtu († 1500) a jeho společníka Wolfganga Hopyla z Haagu († 1521). Byl to závod, v němž se tiskly od r. 1484 vysokoškolské učebnice, římské klasické, spisy gramatické, filosofické, matematické, astronomické, bohoslovecké, zvláště misály a pro francouzské tiskárny význačné modlitby zvané »livres d'heures«, a p. Byly to knihy v několika řečech, latinské, francouzské a holandské. Český korektor byl patrně znalec latiny, matematiky a astronomie. Jinak o něm něco bližšího nevíme.

6. Dva čeští korektoři v Benátkách.

Roku 1506 podnikl Petr Liechtenstein, majetník velké knihtiskárny ve vlášských Benátkách, na českou objednávku tisk několika čes-

kých spisů. Zjednal si proto české korektory. Byli jimi Jan příjmím Jindřišský z Zátce a Tomáš příjmím Molek z Hradce nad Labem. Podepsali se v této funkci na české bibli, r. 1506 v Benátkách vytištěné, a uváděli, že »pilnost svú a velikú snažnost, pokudž najviec rozum jich k tomu vystačiti mohl, vynaložili jsú«. O Janu Jindřišském víme více nežli o Tomášovi Molkovi. Jan Jindřišský byl posluchačem pražské university. Dosáhl na ní r. 1493 bakalářství, narodil se tedy patrně kolem r. 1473. V Benátkách se zabýval nejen korektorstvím české bible, nýbrž, když ukončil svou práci na bibli, i vydáváním českých spisů. Dne 14. prosince roku 1506, t. j. devět dní po dotištění české bible uveřejnil traktátec »Zrcadlo čili Zrcádlko« s přídatkem traktátu sv. Bernarta »O boji duchovním«, vytištěný stejnými typy, jakými je sázena benátská bible, a ozdobený několika dřevoryty, vypůjčenými rovněž z této bible. Byl patrně kališníkem a nepřitelem papežství, poněvadž do výzdoby tisku přijal i obrázek, znázorňující pohlcení papeže tlamou pekla.

O Tomášovi Molkovi z Králové Hradce nemáme jiné zprávy, nežli jakou přináší bible benátská. Patrně i on byl kališníkem.

Jak dlouho byli u Petra Liechtensteina zaměstnáni, zda vedle českých tisků byli korektory jiných tisků Liechtensteinových, na to odpověď pro nedostatek pramenů dáti nemůžeme.

XIV.

CIZÍ TISKAŘI, KTERÍ OD 15. STOLETÍ TISKLI KNIHY PRO ČESKOU POTŘEBU.*

Ačkoliv byly již od r. 1468 v českých zemích knihtiskárny, které zdatně pracovaly, přece nestačily na to, aby zcela vyhovely potřebě knih v českém státě. Katolická církev, jež se za doby jagellonské znovu organizovala, potřebovala mnoho knih liturgických.

Čechové si ke konci sedmdesátých let 15. věku hleděli takové knihy vyráběti sami, nebo zvali k jejich výrobě do země tiskaře cizí, typogra-

* Potřebná vnější data o těchto tiskařích podávají Allgemeine deutsche Biographie a E. Voullième: Die deutschen Drucker des 15. Jahrh. Berlin 1922.

wi. Pofeknáníje/a čest/a sláva/a moc/ na
wielky wielkowiow. A čtyry zwieryzata rycka
li. amen. A čtyrmezšysetma starcuow pa//
dlo na twáry swé a klánieli se žywému na
wielky wielkowiow.

Skrze otewrzenie piet pečctij. rozlicznee bu//
dnicze wiecez wyznamenawagij se. Skrze šestu
pečzet otewrzenie. fudny den.

Kapitola. vj.

A widiel gsem že otewryel beránek ge
y dnu pečzet z sedmi a wlyssal gsem ge
dno ze čtyry zwieryzat ano dije yako
křasem křomowým. Pod a wiz. P widiel
gsem a ay kuon bijely. a genz sediel naniem
miel gest křiczyssie: a dána gest gemu křu//
na: y wygel gest przemáhage aby swytiezyl
A když otewryel pečzet druhú: wlyssel gsem
druhé zwieryze ano mi dije. Pod a wiz. P.
wlyssel gest giný kuon rýzy: a ten genz se
diel naniem: dáno gest gemu: aby pokog

Čís. 34. Dřevoryt z benátské bible z r. 1506.

ficky náležitě vyzbrojené, později buď tiskli liturgické knihy na svůj náklad za hranicemi nebo dovozovali, aby je na svůj náklad vydávali zahraniční tiskaři. Byly to misály, breviáře a agendy. Jejich výroba si vyžadovala tiskáren dobře vypravených. Sám tisk těchto knih potřeboval zvláštní péče, které mu knihtiskárny v zemích českých nemohly věnovati. Bylo potřeba zvláštního písma, textury a rotundy, jež byly – mimo texturu z konce 70tých let 15. století – pro české země písmem cizím, a to několika velikostí, bylo nutno tlačit na papír jako na pergamenu, poněvadž, ne-li celý misál, tedy zpravidla alespoň jeho kánonová část bývala tištěna na pergamenu, bylo třeba krásných dřevorytů a řezaných iniciálek a versálií, bylo nutno znáti tisk not atd. Tiskárny v českých zemích nebyly tak vybaveny, aby se mohly odvážit výrobků podobného způsobu. Také se ani nesnažily vybavit se tak, poněvadž by se investice na výrobu liturgických tisků nebyla vyplácela, ježto by liturgické tisky ze zemí i s obyvatelstvem kališnickým nebyly měly odbytu v ostatní Evropě. Katolíci z českých zemí dávali své liturgické knihy tisknouti za hranicemi v závodech, které se pro výrobu liturgických tisků specialisovaly a které, mohouce větší část liturgické knihy tisknouti pro několik diecésí stejně, byly také s to, aby i cenou vyhovovaly přáním zákazníků. Zahraniční závody, které vyráběly liturgické knihy pro české země, byly: Johannes Grüniger ve Štrasburku, Georg Stüchs von Sulzbach v Norimberce, Konrad Kachelofen a jeho nástupce Melchior Lotter v Lipsku, Johannes Winterburger ve Vídni a Petr Liechtenstein v Benátkách. Všechny tyto firmy hleděly mezinárodní ráz liturgických knih doplnit výzdobou, která měla svůj význam jen pro země české. První liturgický tisk pro české země vyrobil za hranicemi r. 1488 na náklad Petra Dracha ze Špýru chebský rodák Sensenschmid, poslední, r. 1522, závod M. Lottera v Lipsku. Potom výroba liturgických knih za

hranicemi, zvláště v Německu, přestala. Německo, byvši zachváčeno luterstvím, jednak téměř přestalo vyráběti latinské knihy liturgické, jednak se stalo pro katolíky zemí nespolehlivou.

Ze všech zahraničních výrobců liturgických knih pro potřebu českých zemí měl jen jeden větší význam pro vývoj zdejšího knihtisku. Byl to benátský Petr Liechtenstein. On, jako i někteří jiní výrobci liturgických tisků pro českou potřebu, tiskl také některé tisky, které byly jiného rázu než liturgického. Tak tomu bylo i u Grünigera, jenž tiskl pro českou potřebu jen latinsky, u Winterburgera, jenž tiskl pro českou potřebu latinsky a německy. Liechtenstein vedle latinských knih vyrobil pro české země i knihy v řeči české, především českou bibli. To bylo dílo, objednané pražskými kališníky. Ale ani tu se nedá zjistiti vliv Liechtensteinův na typografii českou, nýbrž naopak vliv české typografie na Liechtensteina. Liechtenstein měl při výrobě českých knih, především bible, za vzor českou bastardu tiskárny Severýnovy-Kampovy, jak ji známe z české bible z r. 1488. Zahraniční výroba tisků liturgických pro svou universalnost nezanechala stop ve vývoji knihtisku v zemích českých.

Bylo-li tomu tak při tiskařích tisků liturgických, nebylo tomu tak při tiskařích tisků lidových, nekatolických tisků polemických a vědeckých. Representantem a předbojníkem těchto tiskařů byl Hieronymus Hölzl v Norimberce. Svým písmem, švabachem, vykonal na vývoj knihtisku v českých zemích takový tlak, že vypudil všechny prvky národního charakteru z tiskáren v zemích českých na dobu velice dlouhou a že určil vývoji knihtisku v našich zemích především cestu středoevropské universalnosti.

1. Georg Stüchs von Sulzbach.

Největším dodavatelem liturgických knih pro katolickou církev v českých zemích byl

S. Adalbertus. S. Sigismundus. S. Vitus. S. Wenceslaus.

Vit⁹: Adalbert⁹: hāc vēcessa⁹: et ipse
Sigismundus: vitā p̄regat: ensē: p̄cece.

Vitis eteni diuis semp defensa patronis
Gaudet: et innocuā sperat ad astra vebi

Čís. 35. Kachelofenův dřevoryt českých světců.

Georg Stüchs. Pocházel ze Sulzbachu v Horní Falci v Bavorsku. Akademicky vzdělán, jako byli mnozí tiskaři jeho doby, nebyl. Knih tisku se vyučil v Norimberce a působil tu samostatně od r. 1484 až do r. 1518 s malou přestávkou r. 1506, kdy byl činný v Schneebergu. Byl po A. Kobergrovi nejvýznačnějším tiskařem norimberským. Svůj závod zasvětil téměř výlučně výrobě knih liturgických, byl tiskařem specialistou. Neméně než 60 latinských děl liturgických vyšlo z jeho tiskárny, v němčině jen několik tisků neliturgických. Z jeho tisků liturgických zvláště vynikly jeho misály, nádherně vypravené. Měl 17 druhů písma. Svě výrobky dodával téměř všem diecésím severní a východní Evropy. Vydával je jednak na vlastní náklad, jednak na objednávku jednotlivých biskupství nebo nakladatelů z povolání. Jeho závod měl evropskou pověst. I pro země české vytiskl větší počet knih. Z nich jedna byla právníká, všechny ostatní liturgické. Právníkou knihou bylo *Ius municipale Brunense*. Na tisku není uvedeno ani místo ani tiskař ani letopočet, je to tisk nedatovaný, ale typologické srovnání vyzrazuje Stüchsa jako jeho typografického původce. Tuto knihu vytiskl Stüchs patrně na objednávku brněnské městské rady někdy kolem r. 1498, t. j. v době, kdy se dostal do styku s Olomoucí, opatřuje pro její biskupství tisk liturgických knih. Je to tisk foliový, sázený rotundou, bez českých písmen s diakritickými znaménky a bez iniciálek, ale s representanty. Jest jednobarevný a je doprovázen dvěma celostránkovými dřevoryty, *Arbor consanguineitatis* a *Arbor affinitatis*. Upraven i vytištěn je krásně; část nákladu byla vytlačena i na pergamenu. Pro tisky liturgické se Stüchs dostal dříve do styku s Prahou než s Olomoucí; s Olomoucí se jeho obchodní spojení omezilo na léta 1498 a 1499. Jeho první liturgické

* I. G. A. Collijn: Neznámé »Diurnale Pragense« z roku 1493. Congrès international des bibliothécaires et des amis du livre tenu à Prague 1926. Prague 1929. II. 107

tisky byly určeny pražskému arcibiskupství.

Pro země české vytiskl Stüchs celkem 10 liturgických tisků. Jsou to:

1. *Breviarius horarum canonicarum secundum veram rubricam archiepiscopatus ecclesiae Pragensis*. Dotiskl 11. února r. 1492.
2. *Diurnale horarum canonicarum secundum veram rubricam archiepiscopatus ecclesiae Pragensis*. Dotiskl 2. října r. 1493.*
3. *Obsequiale sive Benedictionale quod agendam appellat secundum ritum et consuetudinem Pragensis ecclesiae*. Dotiskl 16. dubna r. 1496.
4. *Missale Pragense*. Dotiskl dne 20. února r. 1498.
5. *Agenda ecclesiae Olomucensis*. Dotiskl dne 23. října r. 1498.
6. *Missale Olomucense*. Dotiskl dne 30. března r. 1499.
7. *Breviarium Pragense*. Dotiskl r. 1502.**
8. *Missale Pragense*. Dotiskl dne 10. dubna r. 1503.
9. *Missale Pragense*. Dotiskl dne 8. srpna r. 1508.
10. *Breviarius horarum canonicarum secundum veram rubricam archiepiscopatus ecclesiae Pragensis*. Dotiskl r. 1509. Pars hiemalis dne 21. prosince, Pars estivalis dne 23. prosince.

Mnohé výtisky těchto tisků měly kánon tištěný na pergameně, některé jejich výtisky byly tištěny na pergamenu celé. Jejich sazba i úprava byla táž jako u jiných liturgických knih tohoto tiskaře. Sázeny byly zpravidla buď jen rotundou nebo texturou nebo rotundou a texturou promíšeně. Sázel i noty v čtyřřádkové soustavě. Stejný býval materiál iniciálkový a versálkový (geometrických tvarů, s prvky rostlinnými, s lidskými i zvířecími figurami, na př. střelcem, jelenem a p.) a opakovaly se ty dřevoryty, které se hodily pro liturgickou knihu jednoho a téhož

ad. S reprodukcí titulu a kolofonu.

** Gilhofer & Ranschburg: *The XVIth century*. Part II. Catalogue 201. Vienna str. 65, čís. 1020, a Plate XIV.

druhu, ať byla určena pro diecési kteroukoliv. Tak kánonový dřevoryt, pocházející z malířské školy Wolgemutovy, uplatnil se r. 1491 v *Missale Romanum*, 1498 v *Missale Pragense* a rok nato v *Missale Olomucense*. Ale Stüchs ozdoboval někdy své liturgické tisky i dřevoryty, které se svým obsahem hodily jen pro tu nebo onu diecési. Pro pražskou arcidiecési užíval někdy ve kvartových liturgických knihách dřevorytu 130 x 90 mm, zobrazujícího čtyři české světce, Vojtěcha, Sigmunda, Víta a Václava.* Je to méně význačná práce Wolgemutova.** Pro knihy většího formátu, 2°, určené potřebám těžce arcidiecése, měl špalíček větší s týmiž českými světci, pocházející rovněž ze školy Wolgemutovy. Tento špalíček patrně získal od lipského tiskaře Kachelofena, jenž ho užil dříve. Menší dřevoryt není přesnou kopií dřevorytu velkého a není tomu ani naopak. Patrně vznikly oba dřevoryty podle něčeho třetího, podle společné předlohy, asi podle kresby malířovy. Tisky určené pro diecési olomouckou doprovázel Stüchs obrázkem erbu olomouckého biskupa Stanislava. Tento dřevoryt byl ve foliovém misále velký 223 x 166 mm. Zobrazoval štít a nad ním biskupskou mitru s biskupskou berlou. Byl řezán pečlivě. Ve kvartové Agendě byl tento dřevoryt přiměřeně zmenšen. Pracoval je asi nějaký žák Wolgemutův.

První liturgické knihy pro české země Stüchs nejen tiskl, nýbrž je měl i ve svém nákladu. Teprve od r. 1498 se Stüchs ohlašuje jen jako tiskař.

Cesty do českých zemí určovaly Stüchsovi jeho zájmy obchodní. Jako tiskař, který měl velkou výrobu liturgických knih, hledal v českých zemích pro svůj podnik odbytu a práce. Nalezl v nich oboje. K českým národnostním poměrům v ničem nepřihlížel. I v kalendářích při liturgických knihách ponechával jména měsíců jen v latině.

* Jeho reprodukce je ve spise A. Betterówna, *Polskie ilustracje książkowe* (Prace sekcji historii sztuki i kultury towarzystwa naukowego we Lwowie). We Lwowie

2. Johannes Grüninger.

Dne 15. června roku 1485 byl ve Štrasburku dotištěn latinský spis českého katolíka Hilaria Litoměřického »*Tractatus contra perfidiam aliquorum Bohemorum*«. Tiskařem spisu byl podle typů patrně Johannes Grüninger. Kdo byl vydavatelem knihy, jejíž autor byl již dávno mrtev, nevíme. Byl to podle všeho nějaký katolík z českých zemí. Tímto tiskem zahájil Johannes Grüninger své neveliké styky s českými zeměmi.

Johannes Grüninger zaujímal mezi štrasburskými tiskaři své doby význačné místo. Jeho rodištěm bylo Grünigen ve Württembersku, jeho otec se jmenoval Reinhard a proto se Grüninger zval též Reinardi, t. j. syn Reinhardův. V Štrasburku byl jako knihtiskař činný od r. 1483 až do r. 1530.

Byl to tiskař plodný, tiskl na svůj náklad i na objednávku spisy latinské i německé. Vyráběl tisky liturgické, ale i jiná díla ze všech oborů vědních, tiskl i písemnictví lidové. Měl 25 různých druhů písma. Na jeho typovém materiálu projevuje se vliv knihtisku lyonského. Některé své tisky zdobil pečlivě zvláště dřevoryty, které byly řezány podle předloh vynikajících kresličů.

Pro země české vydal na objednávku výše uvedený spis Hilariův. Na svůj náklad dotiskl z rozkazu olomouckého biskupa dne 23. října r. 1499 »*Breviarium iuxta ordinem ecclesiae Olomucensis diocesis*«, v oktávu o 329 arabsky číslovaných listech. Korekturu tohoto tisku opatřil tentýž korektor, jenž korigoval r. 1499 Stahelovo »*Psalterium Olomucense*«, Pavel Reyhel z Ivančic, kanovník kostela brněnského. Grüningerova bohemica byla sázena jeho rotundou (v breviáři bylo nepatrně užito i antiky), úpravou se podobala druhým výrob-

1929. I., str. 313.

** Fr. I. Stadler, M. Wolgemut. *Strassburg 1913*, str. 72.

kům jeho závodu. Jen »Breviarium Olomucense« mělo ještě něco moravského, na titulní straně pod věčným názvem dřevoryt velikosti 92x73 mm, znázorňující svatého Václava, patrona olomouckého kostela se dvěma anděly. Je to dřevoryt, jenž byl vyroben podle dřevorytu sv. Václava v Stahelově »Passionale Olomucense« z r. 1499. Byl menší nežli tento dřevoryt, ale nebyl pouhou kopií své předlohy. Byl to také jiný dřevoryt sv. Václava, nežli jakého později užil Konrad Baumgarten, a byl menší, ale v podstatě stejný, jako ten, kterého užil r. 1505 vídeňský tiskař Winterburger. Svatý Václav tu stojí opásán mečem mezi dvěma anděly, kteří drží po štítu, maje v levici korouhev a pravou nohou přišlapuje ležícího lva. Hořejší část dřevorytu jest ozdobena popínávkami květinami. Grüniger nepřihlížel k národnostním poměrům olomoucké diecése své doby, v kalendáři jména měsíců uvedl jen v církevní latině.

Svou nakladatelskou a vlastně i tiskařskou činnost ukončil vydáním olomouckého breviáře. Patrně se mu docela nesplnilo, co si od nákladu knihy sliboval. V době, kdy se chtěl nakladatelsky v Olomouci uchytiti, působili tam přímo nebo z bližších měst, Německa, než byl Štrasburk, tiskaři schopní soutěže a těšící se snad i větší přízni biskupství nežli on.

3. Konrad Kachelofen a Melchior Lotter.

Odbyt katolických liturgických knih v zemích českých za doby jagelonské pohnul, jak se zdá, lipské tiskaře Konrada Kachelofena a Melchiora Lottera k tomu, aby vydali za zvláštní přízně a souhlasu kapituly kostela pražského třikrát »Missale ecclesiae Pragensis«. Po prvé dotiskli Missale dne 24. července r. 1497, právě rok nato dokončili vydání nové a téměř o čtvrt století nato, dne 27. listop. r. 1522, vyšlo vydání třetí. Na prvních dvou vydáních byl jako nakladatel uveden jen Konrad Kachelofen, na vydání třetím jako tiskař jen Mel-

chior Lotter. Kachelofen a Lotter byli od roku 1498 v blízkém příbuzenství. Toho roku pojal Lotter za manželku Kachelofenovu dceru Dorotu a ve skutečnosti vedl pak celý závod sám, pracovav v něm jako pravá ruka Kachelofenova aspoň již od roku 1495.

Konrad (Contze) Kachelofen nebo, jak se také zval, Holtzhausen nebo Conradus Gallicus pocházel z některého ze tří Wartbergů. Byl usedlý v Lipsku od r. 1476, a jestliže tam jako tiskař působil již od r. 1480, jak se někteří domnívají, byl prvním tiskařem lipským. Jeho jméno se vyskytuje ještě na některých tiscích z prvních desetiletí století 16., kdy již závod úplně obstarával jeho zeť. Zemřel buď r. 1528 nebo 1529.

Melchior Lotter pocházel z Aue v saském Rudohoří a dokonal kolem r. 1542. Byl stržen proudem Lutherovy reformace.

Kachelofen i Lotter se v Lipsku těšili opravdové vážnosti. Byli to plodní tiskaři. Vydali mnoho tisků z různých oborů, v řeči německé a latinské, díla bohoslovecká, liturgická, matematická, lékařská, filologická, filosofická, několik učebnic. Pro české země tiskli uvedené již misály. Byla to díla typograficky vyspělá, ale lišila se od sebe podstatně podle doby, kdy vznikla. Misály z r. 1497 a 1498 měly ráz liturgických knih tohoto druhu z konce století 15., měly již sázené noty v čtyřřádkové soustavě; misál z r. 1522 již tone, jak svědčí zvláště krásný titulový dřevoryt, řezaný r. 1522, a dřevoryt českých svatých, v německé renaissanci. Podstatně se tisky obou období lišily především písmem. Kachelofen užil pro sazbu misálů německé textury, Lotter rotundy několikeré velikosti. Z ilustrační výzdoby těchto vydání byly jen pro české podání misálů opatřeny dva dřevoryty tisků Kachelofenových a jeden dřevoryt misálu Lotterova. Ve vydáních Kachelofenových to byl jednak dřevoryt velikosti 116x88 mm, značící »Arma sanctae ecclesiae Pragensis«, jež nese anděl, jednak dře-

S. Adalbertus. S. Sigismundus. S. Vitus. S. Venceslaus.

Čís. 36. Lembergerův-Lotterův dřevoryt čtyř českých svatců z r. 1522.

voryt velikosti 256x72 mm, vytlačený na druhou stranu incipitu a znázorňující čtyři české světce, Vojtěcha, Sigmunda, Víta a Václava. Je to dřevoryt, jehož ve svých liturgických tiscích pro pražskou arcidiecési užíval i norimberský knihtiskař Jiří Stüchs, ale v té velikosti a podobě až r. 1502, t. j. v době, kdy ho Kachelofen již nepotřeboval. Je to práce školy Dürerova učitele M. Wolgemuta. Lotter umístil na rubu titulního listu také dřevoryt, znázorňující zmíněné čtyři české světce. Byl to však dřevoryt jiného tvaru než dřevoryt vydání Kachelofenových, větší (254 x 160 mm) a umělecky daleko vyspělejší. Znázorňuje v renaissančním portálu čtyři české svaté v skupině, jakoby rozmlouvající, nádherně vystrojené v rouchách vysokých církevních hodnostářů, sv. Václava v rytířském brnění první polovice 16. věku. Svátý Václav drží v levici vysokou žerd, na níž vlaje prapor. Tento skvělý dřevoryt prozrazuje, že pochází z umělecké dílny vynikajícího mistra německé renaissance. Jest jím proslulý německý ilustrátor tištěné knihy 16. věku, Georg Lemberger.* Kachelofenovy pražské misály mají velikou podobnost s misály, jež pro české země vyrobil v Norimberce Jiří Stüchs. Co je především rozlišuje, jest jejich poměr k iniciálce. Kachelofen nechává pro iniciálky prázdné místo, Stüchs má celou zásobu iniciálek několikere velikosti, jež tiskne zpravidla červeně a jen zřídka černě a jež zdobí a charakterisují jeho bohoslužebné tisky vůbec. K jazykovým potřebám českého obyvatelstva Kachelofen ani Lotter ve svých liturgických knihách nepřihlíželi vůbec. Ani jména měsíců neuvodli česky: utkvěli i v tom na mezinárodní latině.

Melchior Lotter kromě toho vytiskl za peníze držitele sázavského kláštera Jindřicha Kuna z Kunštátu († 1520), nejvyššího lovčího království českého, posledního října r. 1512 antik-

* Viz H. Röttinger, Zum Holzschnittwerke Georg Lembergers. Mitteilungen d. Gesellschaft für vervielfältigende Kunst. Beilage der »Graphischen Künste«,

vou soubor latinských protibratrských traktátů Augustina Moravského z Olomouce a Jakoba Zieglera z Landavy v Bavorsku. Byl to objemný, foliový tisk, určený k boji proti valdenským a českému bratrství vůbec. Jeho poslání se nemělo omezovati na hranice českých zemí, nýbrž měl být pomůckou všude, kde se měl svést boj s řečenými nekatolíky.

4. Johannes Winterburger.**

Ve Vídni počal r. 1492 tisknouti Johannes Winterburger. Pocházel z Winterburgu v hrabství Sponheimském. Knihťisku se vyučil v Mohuči, ale brzy se dostal pod vliv knihťiskářského umění italského. Celých 27 let působil ve Vídni. Zemřel r. 1519. Byl to vynikající knihťiskař své doby. Nebyl sice prvním knihťiskářem vídeňským, ale byl své doby nejznamenitějším. Z malých počátků zvelebil svůj závod na veliký podnik. Zbohatl ve Vídni a, vynikaje zbožností, měl velké styky s církevními hodnostáři, ale byl v živém spojení i s německými humanisty, kteří za vedení Konrada Celtise založili ve Vídni podle vzoru italských akademií Dunajskou společnost. Vytiskl na 165 tisků v 2° a 4°, v řeči latinské a německé. Většina jeho tisků byly pečlivé tisky liturgické; mimo to tlačil zvláště nařízení a výnosy, školní učebnice, spisy příležitostné. Tiskl na objednávky nakladatelů i na vlastní účet. Písma měl 17 druhů, a to nejen gotiku, nýbrž i antikvu. Znal tisk dvojbarevný. Tisky vyzdobil lombardovými versálkami, krásnými iniciálkami (bíle na červeném poli) a dřevoryty, od r. 1505 tiskl i noty v čtyřřádkové soustavě. Liturgické tisky byly vyvrcholením jeho tiskařské činnosti. Vliv Itálie na jeho výrobcích byl na první pohled zřejmý.

Winterburger byl v obchodních stycích se zeměmi českými, zvláště s Olomoucí a s jižními Čechami. S Olomoucí ho spojoval především

Wien 1906, str. 2, kde jest i reprodukce na str. 4.

** E. Langer-W. Dolch: Bibliographie d. österr. Drucke des 15. u. 16. Jahrh. Wien 1913. I., 14 ad.

S. Adalbertus. S. Sigismundus. S. Vitus. S. Wenceslaus.

Čís. 37. Liechtensteinův dřevoryt čtyř českých světců z r. 1507.

zájem o tisk liturgických knih pro olomouckou diecési a možná i osobní známost s humanistou a od r. 1498 proboštem olomoucké kapituly Augustinem Moravem Käsenbrodem, přítelem Konrada Celtise a členem Dunajské společnosti – s jižními Čechami, Vídní tak blízkými, jej pojil obchodní zájem o tisk příležitostných drobných spisů v řeči latinské a německé a jeho pověst dobrého tiskaře nařízení a výnosů, počínající se rokem 1493. Winterburger tiskl pro země české na zakázku z těchto zemí. Pro potřebu českých zemí vytiskl:

1. R. 1500 čtyřlístový tisk Václava Haydera, budějovického doktora krásných umění a bohosloví, adresovaný Janu ze Švamberka, velkopřevoru svatojanského řádu v Strakoncích: »Epistola de miraculis Budwicij actis jubilei domini 1500 Bohemis concessi«.

2. Dne 14. března roku 1505 »Missale Olomucense«; mimo to vytiskl tehdy zvláště kánon k tomuto misálu.

3. R. 1508 »Computus novus et ecclesiasticus totius fere astronomiae fundamentum pulcherrimum continens«.

4. Petra z Rožemberka »Pergkwerch Ordnung« pro Krumlov, datovanou v Krumlově dne 28. května r. 1515.*

Z těchto tisků jen tisk z r. 1500 jest podle typů tiskem Winterburgerovým, na ostatních jest Winterburger uveden jako tiskař, ale ne jako nakladatel. »Missale Olomucense« bylo patrně vyrobeno na náklad olomouckého biskupství, náklad na tisk z roku 1508 měl podle kolofonu Bernardus Melipola z Olomouce, Bergwerkordnung vytiskl Winterburger na objednávku rožemburské vrchnosti. Méně pečlivě vysázal objednávku pro pány krumlovské, zato věnoval mnoho péle olomouckému misálu, jež svěříl péči korektora Thom. Rothhanzela. K sazbě misálu užil čtyř druhů své rotundy. Mimo obvyklé dřevoryty misálové tam zařadil i velký

* Fotomechanickou reprodukci tohoto tisku vydal Zd. V. Tobolka r. 1930.

dřevoryt 220 x 153 mm, znázorňující patrona olomouckého kostela sv. Václava se dvěma anděly, držícími po štítu.** Autorem tohoto dřevorytu byl mistr A.F. Tento mistr si za základ své dřevorezby vybral dřevoryt sv. Václava, jenž jest vložen do Grüningerova olomouckého breviáře z r. 1499. V podstatě jest to jen zvětšená kopie tohoto dřevorytu.

Winterburger tisků určených pro české země nedoplňoval českými slovy. I jeho kalendář v olomouckém misálu zůstal nejen bez českého, nýbrž i bez německého označení měsíců. Byl sázen jen v universální latině.

5. Petr Liechtenstein.

Petr Liechtenstein pocházel z Kolína n. R. Byl synovcem benátského tiskaře a knihkupce Hermanna Liechtensteina. Když Hermann r. 1494 v Benátkách zemřel, zdědil po něm tiskárnu Petr. Byl to závod veliký, který tiskl knihy latinské i italské, přizpůsoboval se humanistickému snažení své doby a podléhal vkusu četných tiskařů italských, kteří měli tehdy v Benátkách své hlavní středisko. Po způsobu benátském zdobil své tisky složitými typy a tištěnými iniciálkami. Petr Liechtenstein se po prvé objevuje na tisku z r. 1498; působil až do r. 1522. Jeho vlastní pravidelná a intenzivní činnost spadá do prvních dvou desetiletí 16. věku. Žil ještě kolem r. 1547. Tiskem drobných spisů se obíral jen výjimečně, zřídka tiskl i spisy lidové; oddal se hlavně tisku knih rázu přísně vědeckého a knih liturgických. Z jeho tiskárny vyšly liturgické tisky pro Solnohrad, Pasov a pro Prahu. Byl katolík, ale jeho víra mu nebránila v jeho obchodním podnikání; tiskl knihy také českým nekatolíkům. Pro Čechy v Benátkách vytlačil:

1. Dne 5. prosince r. 1506 velké foliové dílo českou bibli.

2. Dne 14. prosince r. 1506 knížetku »Zrcad-

** Jeho reprodukci má Hedwig Gollob, Der Wiener Holzschnitt. Wien 1926, str. 44.

dlo čili Zrcádlo s přídatkem traktátu sv. Bernárta o boji duchovním.«

3. Dne 8. listopadu r. 1507 »Missale secundum chorum archiepiscopatus Pragensis ecclesiae.«

4. Dne 10. října, či vlastně 17. listopadu r. 1517 »Breviarium horarum canonicarum secundum veram rubricam archiepiscopatus Pragensis.«

Ani jediný z těchto tisků nebyl vyroben na náklad tiskařův, nýbrž na přímou objednávku z Čech. Českou bibli u něho na svůj náklad vydali tři měšťané Starého Města pražského, kališníci Jan Hlavsa, Václav Sova a Burian Lazar; »Zrcadlo« vyšlo nákladem Liechtensteinova korektora Jana Jindřišského z Žatce; Missale Pragense objednal a zaplatil Čech Václav Kaplitzer; na Breviarium se Liechtenstein uvádí jen jako tiskař, nakladatel uveden není. Výlohy s tiskem českých tisků, nakladatelům účtované, byly asi značné, poněvadž si dal Liechtenstein pro české tisky řezati a nalíti dvoje písmo s diakritickými znaménky (č, ž, ý, é) a zjednal si i české korektory Jana Jindřišského z Žatce a Tomáše Molka z Králové Hradce, znalé jazyka a potřeb českých. Liechtenstein měl veliké zásoby typového materiálu. Z něho pro tisk latinských liturgických knih, určených pro pražskou diecési, užil své rotundy několika velikostí, pro tisk českých knih měl bastardu čtveré velikosti, podobající se pražské bastardě tiskárny Severýnova-Kampovy. V misálu vytiskl i noty v čtyřřádkové soustavě. Jako jiní italská tiskaři tak i Liechtenstein bohatě vyzdobil své tisky dřevoryty, okrajovými rámečky, iniciálkami a p. Byla to výzdoba, na níž je patrný vliv vlašské renaissance. Opakovala se často v jeho tiscích. Pro tisky určené potřebě zemí českých Liechtenstein své zásoby ještě rozmnožil. Na titulní list české bible dal znak města Prahy se dvěma anděly nad ním, jinde zasadil do renaissančních rámců tři štíty jejích nakladatelů. Na foliové »Missale Pragense« z r. 1507 pamatoval celostránkovým dřevorytem velikosti 248 x 175 mm, znázorňu-

jícím postavy čtyř českých světců Vojtěcha, Sigmunda, Víta a Václava, pro »Breviarium Pragense« z r. 1517 si opatřil jiný, menší dřevoryt, velikosti 101 x 69 mm téhož obsahu. To byly sice dřevoryty stejné komposice jako Kachelofenovy a Stüchsovy obrazy čtyř českých světců, ale úplně nového provedení. Stály níže nežli originál Wohlgemutův, byly méně pečlivě provedeny, byly spíše dílem řemeslníka nežli umělce. Kališnickým zákazníkům z Čech vyhověl Liechtenstein v jedné věci i ilustračně. Nejprve do české bible a pak i do Zrcadla zařadil protipapežský dřevoryt, znázorňující pohlcení papeže tlamou pekla. Patrně tak učinil na radu a návrh svých českých korektorů.

Že se katolíci z Čech, chtějíce tisknouti latinské liturgické knihy, obrátili na Liechtensteina, slynoucího po světě výrobou takových knih, je snadno vysvětlitelné. Že však čeští kališníci, a to rok před českými katolíky, vyhledali Liechtensteina pro tisk české bible, jest zjev, u něhož se přece nutno zastaviti. Nemáme historických ani jiných zpráv, proč se tak stalo. Ale dovoleno-li jest se dohadovati, stalo se to patrně z těchto důvodů. V Praze tehdy působící kališnická a největší knihtiskárna Severýnova-Kampova nebyla tak vyspělá, aby mohla vyrobiti dílo, které by bylo nakladatelům vyhovovalo písmem i ilustracemi. Severýnovo-Kampovo písmo bylo tehdy již opotřebované, dřevoryty měla tiskárna rovněž sešlé a umělecky nevalně cenné a neměla ani všech, kterých bylo potřebí na ilustrování celé bible. Byla by se tudíž musila i písmovým i ilustračním materiálem nově vypravit, aby přání zákazníků vyhověla. Ale ti patrně také soudili, že tisk české bible bude za hranicemi, u tiskaře pro výrobu bohoslovných knih rádně vypraveného i lacinější, užije-li se, alespoň částečně, dřevorytů a jiných pomůcek tiskařových. Mohli se obrátiti i jinam nežli do Benátek, do Norimberka, s nímž byla Praha v čilých stycích, ale neučinili toho. Patrně proto, že věděli, že se v katolickém Norim-

berce tisk českých knih z důvodů církevních setkával s obtížemi. Obrátili se tedy do jiného světového střediska knihtisku konce 15. a počátku 16. století, Benátek, s nimiž jakožto místem světového obchodu měly Čechy staré a veliké styky a v nichž církevní smýšlení výrobce nepůsobilo takové nesnáze, jako v Norimberce.

6. Hieronymus Höltzl.

Mezi tiskaře českých knih a knih pro potřebu českou patří i Hieronymus Höltzl. Působil samostatně v Norimberce až těsně od konce 15. století a do r. 1525. Pocházel z Traunsteinu, byl norimberským měšťanem a r. 1532 ještě žil, ale v chudobě. Byl to tiskař podnikavý. Tiskl věci latinské, německé a české, katolické i nekatolické (bratrské i luteránské), různého obsahu, vážné i lidové, školní knihy, spisy náboženské, liturgické, polemické, starověké klasiky, díla astronomická, mapy a p., tisky o jednom listu i knihy velikého rozsahu. Společnost německého humanisty Konráda Celtise mu v letech 1501 a 1502 světovala tisk svých knih, r. 1510 a 1511 tiskl text k dřevorytům Albrechta Dürera. Höltzl vyráběl tisky pečlivě i na kvap, podle toho, o jaký spis šlo. Tiskům nábožensko-polemickým věnoval méně času a namáhání, vážným spisům vědeckým a liturgickým mnoho. Tiskl na náklad svůj i na cizí objednávky. Užíval norimberského šwabachu několikerého druhu, jehož tvůrcem byl F. Creussner.

Sháněje asi za četné konkurence, která se na počátku 16. století v Norimberku rozmohla, práci, obrátil se do Čech, do města, které tehdy mělo s Norimberkem čilé spojení, Plzně. Höltzl patrně dodal plzeňskému Mikuláši Bakalářovi norimberský šwabach a byl i jeho spolunakladatelem při vydání minucí v českém jazyku. S Mikulášem vydal českou minucí na rok 1507

a patrně i na léta 1508, 1510 a 1511. Höltzl vytiskl i český almanach na rok 1517, jehož vydavatelem byl Erhard Etlaw, norimberský měšťan a astronom.*

Mikuláš Bakalář byl ovšem přísný katolík. Ale brzy se na Höltzla obraceli i nekatolíci z Čech, aby jim tiskl. Byli to především Čeští bratři, jejichž literární podnikání bylo v Čechách spojeno s velkými obtížemi. Král Vladislav byl nepřitelem bratrského hnutí, zakazoval tisk obsahu bratrského, a tu nezbylo Českým bratrům nežli tisknouti v cizině. V roce, z něhož pochází poslední dochovaná minucí Mikulášova, r. 1511, obrátil se vůdce Českých bratří v Mladé Boleslavi, bohatý lékař Mikuláš Klaudyán k Höltzlovi, aby mu na jeho náklad vytiskl apologii českých bratří. Höltzl to učinil v prosinci r. 1511; vytiskl 150 výtisků této apologie. Stihla ho za to na podnět magdeburského arcibiskupa Arnošta dítka norimberské městské rady.** Dne 10. října r. 1517 vytiskl na objednávku téhož Mikuláše Klaudyána br. Lukáše »Zprávu člověku věrnému pracujícímu k smrti, jedné paní poslanou«. 10. prosince téhož roku dotiskl rovněž na objednávku Klaudyánovu »Herbář neb zelinář« litomyšlského lékaře, Českého bratra Jana Černého. Klaudyán dal pro tento tisk pořídit dřevoryty, vykonal korekturu díla a doplnil text J. Černého o názvy české, latinské a německé. Kniha měla přídavek: »Vo vódách pálených rozličných sepsání«.

R. 1518 vytiskl Höltzl pro Mikuláše Klaudyána a jeho nakladatelského společníka, jímž byl patrně přísežný konšel v Ml. Boleslavi r. 1518 Vaněk Kovář***, mapu české země velikosti 126 x 64 cm, bohatě dřevoryty vyzdobenou.† Tento tisk mohl Höltzl podniknouti teprve tehdy, až se městská rada v lednu t. r. přesvědčila, že mapa neobsahuje nic proti církvi katolické.

* Fr. Novotný: Kronika Mladoboleslavská 1822, str. 248.

† Reprodukcí této mapy viz při článku K. Schneidera Über die Entwicklung des Kartenbildes von Böhmen. MVGD. XLV. (1906), str. 326 a d.

Téhož roku vytlačil Höltzl Poenitentarius, vl. »Poeniteas cito peccator«, ve verších latinských, českých a německých. Ale dalšího tisku českých knih musil zanechat pro nepříznivý poměr městské rady norimberské nejen k jeho tiskařské činnosti, nýbrž zejména k tisku českých knih v Norimberce vůbec*. V první polovici r. 1518 zakázala městská rada všem tiskařům v Norimberce tisknouti knihy v české řeči a na příkazu tom přísně trvala**. Její důvody pro toto opatření byly rázu církevního, ne národnostního. Klaudyán si proto roku 1518 zřídil tiskárnu v Ml. Boleslavi, patrně z materiálu, jež mu dodal Höltzl, a počal tam své tisky tlačit.

Jak patrně, nevyrobil Höltzl pro české země ani jediného tisku liturgického. Nedostal příkazů ani od pražského arcibiskupství ani od olomouckého biskupství, jež obě již pracovala s tiskaři jinými, obírajícími se speciální výrobou liturgických knih. Höltzl tedy hleděl své zákazníky nalézati jednak v laických vrstvách českých katolíků, jednak mezi nekatolíky, v Čechách za krále Vladislava netrpěnými. Podalo se mu oboje. Snažil se přizpůsobiti se českým přáním. Písma svého, norimberského šwabachu, užíval i pro sazbu tisků v české řeči. Doplnil toto písmo jen českým písmem ž. Pro dřevorytové vyzdobení českých minucí užíval týchž dřevorytů jako pro jiné tisky svého závodu. Patrně on poradil Klaudyánovi, aby si dal dře-

voryty pro Černého herbář vyrobiti podle dřevorytů knih stejného obsahu, které byly tehdy vydávány v Augšpurku a zvláště Štrasburku***. Obrázkovou výzdobu milové mapy, obsahující zvláště znaky zemské, štíty nejvyšších úředníků, stavů i měst, satyrické vypodobnění politických poměrů za krále Ludvíka, nemohl sice, mimo malou část dřevorytů mezinárodního významu, jež doprovázely připojené biblické výroky, zapůjčiti Klaudyánovi, ale poradil mu asi mistry, kteří v Norimberce dřevoryty vyrobili. Také mapa byla řezána asi v Norimberce, ale podle návrhu Klaudyánova, jež při její výrobě vedly motivy nábožensko-politické, a jenž chtěl mapou ukázati rozšíření církvi v Čechách. Höltzl byl nejen tiskařem, nýbrž i obchodníkem písmem. Jako obchodník razil norimberskému šwabachu cestu do českých zemí a přispěl k tomu, že tiskárny v zemích českých v sazbě nadobro opustily národní ráz svého písma a šmahem se přiklonily k písmu platnosti universální, jež jim docházelo zvláště z Norimberka. Höltzlovo písmo změnilo ráz českých tiskáren. Jeho význam pro vývoj knihtisku v českých zemích jest proto ze všech cizích tiskařů, působících za hranicemi naší vlasti, nejpronikavější. Höltzlovi mimo tisky námi uvedené přičítají se ještě tisky jiné, ale beze všeho důkazu. Omezili jsme se proto jen na ty tisky, které bezpečně z jeho dílny vyšly.

XV.

ZÁVĚR.

Knih-tisk jest vynález Jana Gutenberga a jeho dílny. Gutenberg se nenarodil v zemích českých, nepocházel z Kutné Hory, nebyl s českými zeměmi ve stycích. Čechové

ani české země nemají podílu na vynalezení knihtisku. Přijali tento vynález z Německa, jako jej odtamtud přijali i druzí národové století 15. a věků následujících. Čechové si

* F. Spina, Tschechischer Buchdruck in Nürnberg am Anfang des 16. Jahrhunderts. Prager deutsche Studien IX (1908) str. 28 a d.

** Anzeiger f. Kunde d. deut. Vorzeit. N. F. VIII

(1861) str. 51.

*** W. L. Schreiber, Die Kräuterbücher des XV. und XVI. Jahrhunderts. München 1924, str. XXVII a d.

toho vynálezu i jeho původců velice vážili.

Lidé z českých zemí se záhy seznámili s knihtiskem. Pražský rodák Prokop Waldvogel poznal patrně již před rokem 1444 první pokusy Gutenbergovy dílny, usilující o vynalezení knihtisku a pokoušel se v letech 1444 až 1446 v Avignoně Gutenberga napodobiti, ale bez úspěchu. Na podzim r. 1459 viděl vůdce českých katolíků Pavel Židek v Bamberku tisk 36řádkové bible, ale nebyl ještě poučen o podstatě tisku a neměl o něm představy. První tiskař v českých zemích tiskl r. 1468. Jest neznám jménem a nevíme jistě o místě, kde působil. I když nebyla jeho působištěm Plzeň, jak se někteří domnívají, přece jest Plzeň prvním nepochybně známým místem knihtiskařským v zemích českých, poněvadž tam již r. 1476 byla vytištěna kniha jiná, latinská. Nebyla tedy takovým místem Kutná Hora, jak se u nás myslívalo od druhé polovice 16. století. V době, kdy byl knihtisk zaveden do českých zemí, byly tu všechny předpoklady pro jeho rozvoj.

Podle typologické stránky prvního tisku z r. 1468 přišel tisk do českých zemí z Kolína n. R.; první tiskař v Čechách byl odchovancem knihtiskařské metody Ullricha Zella.

Knihtisk se v českých zemích brzy rozšířil. Vedle Plzně měla od r. 1487 jistě tiskárny Praha, r. 1484 Vimperk na Šumavě, r. 1489 Kutná Hora. Na Moravě se tisklo nejdříve v Brně, od r. 1486, v Olomouci od r. 1499. Byla to vesměs místa, která měla po stránce hospodářské, politické, církevní, kulturní i dopravní potřebné podmínky pro zavedení knihtisku. Jmen všech tiskařů v době, o níž jde, neznáme. Jistě víme, že ve Vimperku tiskl Johann Alakraw, v Brně Konrad Stahel a jeho společník Matouš nebo Matyáš Preinlein, který pak tiskl i v Olomouci, v Olomouci Liborius Fürstenhain a Konrad Baumgarten, v Kutné Hoře Martin z Tišnova a v Plzni Mikuláš Bakalář, r. 1506 ve spojení s norimberským tiskařem H. Hölzlem; v Praze pravděpodobně měli společnou tiskárnu Jan(?) Severýn

a Jan Kamp, jiní tiskaři tu asi byli Jonata z Vysokého Mýta a t. zv. Beneda. Majitelů šesti tiskáren neznáme. Poněvadž ani jediná tiskárna v českých zemích v době nejstarší neužila připojovacích forem, jakých užil Gutenberg, soudíme, že z tiskařů v českých zemích ani jediný nebyl přímým žákem Gutenbergovým.

Za hranicemi působili z českých zemí Johannes Sensenschmid z Chebu v Norimberce a Bamberce, Matyáš z Olomouce neboli Mathias Moravus v Itálii, zvláště v Neapoli, a Valentim Fernandez de Moravia v Lisabonu.

V tiskárnách pracovali jako korektoři kanovník Pavel Reyhel z Ivančic, za hranicemi neznámý český korektor v Paříži, Jan Jindřišský z Žatce a Tomáš Molek z Králové Hradce v Benátkách.

Jaké vzdělání a průpravu k tisku měli tito knihtiskaři a korektoři?

V 15. a na počátku 16. století se věnovali knihtiskařství různí lidé: občané akademicky graduovaní, zámožní obchodníci, různí řemeslníci, zvláště malíři, písaři nebo zlatníci, duchovní hodnostáři, nižší kněžstvo, kláštery, studující, kteří studii na universitách nedokonali, rozliční dobrodruzi. Kterým z těchto tříd náleželi knihtiskaři čeští? Snad byli neznámí tiskaři různých vydání Nového zákona kněží, a to nejen katolíci, nýbrž i kališníci. O Severýnovi víme, že byl kramářem, což může značiti i tolik co obchodník zabývající se výrobou a prodejem knihy. Jan Kamp byl impresor, t. j. vyučený tiskař. Nejmenovaní tiskaři latinských knih liturgických, tištěných českou texturou, byli asi katolíci kněží. Alakraw, Preinlein a Fürstenhain byli kočovnými tiskaři z povolání. Stahel byl katolický kněz. Baumgarten a Mikuláš Bakalář byli občané akademicky graduovaní. T. zv. Beneda byl patrně kališník, který měl blízké styky s kališnickou universitou pražskou. Sensenschmid byl vyučený knihtiskař a knihtiskařský podnikatel. Matyáš z Olomouce, zvaný též Mathias Moravus, byl patrně katolický kněz-humanista.

Valentim Fernandez de Moravia byl vynikající učenec a energický obchodník a průmyslník. Brněnský korektor Pavel Reyhel byl kanovníkem, český korektor v Paříži byl patrně akademicky vzdělaný odborník, korektor Jan Jindřišský v Benátkách byl bakalář, tedy občan akademicky graduovaný, a patrně i Tomáš Molek byl vzdělán na pražské utrakvistické universitě. Byli tudíž i naši korektoři lidé vědecky vzdělaní, byli nejen strážci správné sazby, nýbrž i přesnosti textu, tedy jeho vydavateli.

První čeští tiskaři o dokonání tiskařského výrobku říkali, že byl tištěn, vytištěn, vytiskán, dotištěn, jen Mikuláš Bakalář v Plzni užíval r. 1498 slova: tlačeno, r. 1539 se říkalo o tisku, že byl imprimován. Ten, kdo knihy vyráběl, nazýval se česky impressor (1473 a 1499) nebo impressator (1489). Korektorové se česky nazývali také správci (1506). Knihtiskárna slula impressi (1489) nebo impressura (1539).

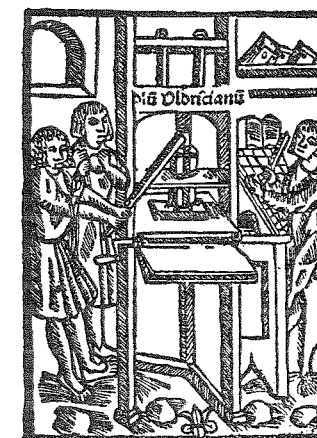
Jak vypadala knihtiskárna v době nejstarší? Historických zpráv z doby nejstarší nemáme. To, co nám nejprve usnadňuje odpověděti na tuto otázku, jest vyobrazení tiskárny, které připojil r. 1519 Čech Oldřich Velenský z Mnichova Hradiště k českému překladu Erasma Rotterdamského »O křesťanském rytíři«. Není to první vyobrazení tohoto druhu. Již z r. 1499 máme zachováno vyobrazení pařížského tiskaře Jodoca Badia Ascensiana.* České vyobrazení není pouhou kopií tohoto dřevorytu, jak někteří psali, nýbrž jest to jeho samostatné zpracování, přizpůsobené českým poměrům (zatížení lisu kameny). Toto vyobrazení a nejstarší výrobky knihtiskařské v zemích českých nás vedou k těmto úsudkům:

Staročeská tiskárna byla patrně v jedné místnosti. Nebylo zvláštní sazárny a nebylo zvláštní místnosti pro tisk sazby; v té jediné místnosti

* K. Haebler, Handbuch der Inkunabelkunde. Leipzig 1925, str. 64. — Reprodukci viz L. C. Silvestre, Marques typographiques. Paris 1853. I., str. 5, čís. 7.

bylo zařízení a nářadí pro sazbu i tisk. Pro sazbu tu byla t. zv. kasa s přihrádkami, v nichž byly litery nebo, jak první čeští tiskaři říkali, čteny (1475). Písmo si zprvu řezal a lil tiskař sám. Nejprve vytvářel literu do tvrdého kovu (1487), t. j. vytvořil si patrici, potom si udělal matrici, již se tak říkalo

Drzuceffna a mnoho prospieffnaa knieha Erazyma Rotterdamskeho o Rytiersi křesťanskem. swclicim dostatkem w Lzcsřtinu přeložena. A swykladem y wšlcho toho co y nle se poklada ncomplynny m drowia dlem beolywic wytištěna: 1519

Čís. 38. Signet Oldřicha Velenského z r. 1519.

již r. 1534 a pak lil písmo ručním strojem, který se r. 1534 nazývá instrument.** Ale patrice si tvořily české tiskárny jen potud, pokud neužívaly písma i za hranicemi užívaného. Zrobiti patrici byl ovšem úkol těžký, který vyžadoval zručnosti. Proto si tiskárny brzy kupovaly matrice za hranicemi a písmo si instrumentem lily samy, nebo kupovaly v cizině písmo již ulité. Tento způsob je časově nejmladší, v českých zemích tak první činil tiskař Beneda. Sazeč vkládal levou rukou čteny do sázítka, které držel v pravé ruce, předloha, podle níž sázel, byla upevněna na kase zabodnutým držátkem, t. zv. tenaklem. Vysáze-

** J. Štěpánek, Knihtiskárna litomyšlská do r. 1863 (2. výroč. zpráva o městských vyšších reálních školách v Litomyšli str. 3-4).

né řádky sestavoval v sloupce, sloupce řadil ve stranu. Sazeč mohl při práci sedět. Pro tisk sazby byl v místnosti dřevěný tiskařský lis, jemuž se říkalo pres (1534). Vyráběl jej truhlář. Aby se pres nepohyboval a seděl pevně na zemi, byl někdy zatížen velkými kameny. Deska (plotna) stolu v lisu nebyla pevná, dalo se jí pohybovat ve vodorovném směru klikou, spojenou s ozubenými koly; to byl t. zv. duktor. Na plotně byly formy, t. j. sazba pro tisk připravená, na jejím konci pak byl rám, na nějž se arch papíru připevňoval několika punkturami, t. j. nýtky, tak, aby zachovával potřebnou polohu a aby jeho okraje byly chráněny od styku s natřenou sazbou. Tisklo se zpravidla na papíru, zřídka na pergamenu. V českých zemích tiskli první na pergamenu Konrad Stahel a M. Preinlein v Brně. Papír nebyl klížený, před tiskem byl navlhčován a po tištění se dával sušit. Před tiskem se sazba v lisu potírala barvou. Barva se nanášela balíky neboli tampony, z nichž tiskař držel v každé ruce jeden. Tiskl-li tiskař na jednom lisu jednou barvou, musil mít alespoň dva tampony, tiskl-li dvojbarevně, alespoň čtyři. U lisu museli tiskaři stát, nemohli sedět jako sazeč. Na barvu byla v místnosti zvláštní nádoba, šlo-li o tisk dvojbarevný, nádoby dvě. Nejstarší způsob tisku byl ten, že se kniha tiskla po stránkách, mladší způsob je tisk po arších. Kronika Trojanská z r. 1468 byla tištěna způsobem starším. Při tiscích ve dvou barvách se v nejstarší době napřed tiskl text červený, pak teprve černý, archy tedy lisem procházely dvakrát.

Obrázek Oldřicha Velenského nám dává možnost odhadnout i počet pracujících a dělbu práce v tiskárně v nejstarší době. V tiskárně nemohl pracovat jeden člověk, nýbrž lidí několik. Asi všichni byli obeznámeni s celým postupem knižní výroby a mohli druh za druhem zaskočiti, ale patrně se práce při výrobě dělila. Na sazbu stačil v malé tiskárně jeden sazeč, na obsluhu presu jeden tiskař, na nanášení barvy druhý tiskař. Tedy nejmenší počet dělníků byli

tři. To ovšem jen tehdy, byli-li některý z pracovníků, patrně sazeč, zároveň i korektorem a dovedl-li někdo z personálu liti písmo. Větší tiskárny patrně měly personálu více, zvláště měly-li několik presů a větší zásoby typového materiálu a vyráběly-li si samy písmo od patrice. Mezi větší tiskárny v českých zemích patřila tiskárna Severýnova-Kampova v Praze, Stahelova v Brně, Martina z Tišnova v Kutné Hoře, Baumgartenova v Olomouci. Ostatní tiskárny byly tiskárny patrně více nebo méně malé.

Tiskárna, která tiskla i knihy obrázkové s tištěnými iniciálkami, měla na to dřevoryty nebo, jak se říkalo staročesky, špalíky (1539).

První tiskaři neuváděli na tiscích místa, kde byl tisk vyroben. Drželi se tu zvyku rukopisné knihy. Po prvé uvedl místo r. 1476 tiskař »Statuta provincialia Arnesti«; byla jím Plzeň. Od r. 1484 se zvyk uváděti místo šíří, od r. 1488 se někdy k místu připojuje jeho znak nebo se tiskne jen znak města (na př. u tiskařů Severýna-Kampa, Martina z Tišnova). Také svého jména tiskaři nejprve neuváděli. První, kdo tak u nás učinil, byl Alakraw ve Vimperku r. 1484. Bylo to vlivem humanistických proudů italských, které stavěly do popředí osobnost. Na tiscích se podpisovali tiskaři většinou odchovaní v Itálii, Stahel, Preinlein, Baumgarten, Fürstenhain, z českých se uváděli Martin z Tišnova a Mikuláš Bakalář, tento r. 1506 společně s norimberským H. Hölzlem. Někteří tiskaři u nás tiskli jen spisy v jedné řeči, jiní v řečech několika. Jen české knihy tiskli: tiskař Kroniky Trojanské z r. 1468, tiskař Nového zákona z r. 1475, tiskař t. zv. Dlabáčova Nového zákona, tiskař neilustrovaného českého Pasionálu, Severýn-Kamp, Jonata z Vysokého Mýta, Martin z Tišnova, Beneda a Mikuláš Bakalář; jen latinské tisky vydali: tiskař »Statuta provincialia Arnesti«, Baumgarten a Fürstenhain. Latinské a české tisky vytlačili Alakraw a do jisté míry i tiskař knih »Missale ecclesiae Pragensis« a »Agenda Pragensis«, neboť latinský kalendář doprovodil i českými názvy

měsíců. Byli tiskaři, kteří tiskli latinsky a německy; byl to Preinlein v Olomouci. Ale byli i tiskaři, kteří tiskli ve třech řečech. Byl to Stahel v Brně, který tlačil knihy latinské a německé, ale r. 1489 připojil ke kalendáři v Psalteriu i české názvy měsíců. První tisk v řeči české na území českých zemí byl vytištěn r. 1468, první tisk latinský r. 1476 v Plzni, první tisk v řeči německé r. 1495 v Brně.

Tiskaři své tisky zpravidla datovali, a to rokem nebo rokem a dnem dokončení tisku. První český tiskař z r. 1468 datoval svůj výrobek jen letopočtem, plzeňský tiskař z r. 1476 označil svůj tisk nejen rokem, nýbrž i dnem dokončení tisku. Datování bylo zpravidla vytištěno na konci knihy a od té doby, kdy se u nás užívalo v tiscích kolofonu, v kolofonu. Výjimečně ukryl letopočet v signetu tiskař Nového zákona z r. 1475. Někdy bylo zvláště datováno dotištění textu a zvláště dokonání rejstříku.

Formáty volili tiskaři pro své tisky různé. První formát byl u nás 4°, jež k nám zavedl tiskař Kroniky Trojanské r. 1468, folio k nám zavedl tiskař Nového zákona z r. 1475, oktáv r. 1493 t. zv. Beneda, 16° Mikuláš Bakalář r. 1511. Nejužívanější formáty byly 2° a 4°. Složky bývaly zpravidla o 8 listech, ale velké tiskárny, jako Martina z Tišnova a Severýnova-Kampova, měly při 2° i složky o 10 a 12 listech. Mohly si to dovolit, poněvadž měly dostatečnou zásobu tiskařského materiálu. Výjimkou byly složky o 5 a 6 listech.

První signatury, které jsou vynálezem německým a jež zároveň se sazbou sázel po prvé Johann Koelhoff v Kolíně n. R., zavedl k nám tiskař Dlabáčova Nového zákona. Signatury u nás měly formu německou: písmeno a římskou číslici, a byly kladeny na pravý dolní roh lince listu. Odchovanec italských tiskařů Alakraw měl signatury jiné, malá písmena abecedně za sebou, bez číslic. Českou zvláštnost měly tiskárny neilustrovaného českého Pasionálu a tiskárna Severýnova-Kampova: vedle signatur

označovaly některé foliové tisky t. zv. aperturami. Tiskař Pasionálu tak označil vrstvy o 40 listech, Severýn-Kamp vrstvy o 20 listech. Označení aperturami se skládalo z majuskule a římské číslice, které byly umístěny na hořejším okraji strany, a to tak, že na jedné straně bylo písmeno, na druhé číslice. Ačkoli bylo číslování listů v rukopisech známo od 14. století a v tištěné knize od r. 1470, neužili první tiskaři ani u nás tohoto způsobu označování listů při výrobě prvních tištěných knih. Stalo se tak teprve vlivem tiskařů vyučených v Itálii. První u nás zavedli číslování listů římskou číslicí r. 1491 v Brně Stahel a Preinlein ve foliových liturgických knihách; r. 1501 učinili Severýn-Kamp nesmělý pokus očíslovati listy římskými číslicemi. Číslování listů se neujalo rychle, nýbrž postupně.

Vynikající místo si naši tiskaři získali ve výrobě typů. Nelze přesně zjistiti, do jaké míry byli ve výrobě písma závislí na svých rukopisných předlohách, poněvadž se nám tyto předlohy našich prvních tisků nedochovaly. Jistá věc jest, že v písmu naše rané tisky vycházely od naší knihy psané. V psané knize se u nás užívalo písma, které humanisté jakožto písmo barbarské zvali gotickým a které se svým rázem připínalo ke gotickému slohu stavebnímu. Tyto gotické typy se u nás jako jinde dělily na tyto skupiny: bastardu, texturu, rotundu a švabach. Jakýmsi přechodem mezi bastardou a rotundou byla bastarda, která byla pod vlivem rotundy. Pokud jde o bastardu, užívali u nás její tiskaři naši bastardy domácí, t. j. takové, která se mimo naše země jinde nevyskytla; byli to tito: tiskař »Trojanské Kroniky« z r. 1468, tiskař Nového zákona z r. 1475, tiskař t. zv. Dlabáčova Nového zákona, tiskař neilustrovaného českého Pasionálu a tiskárna Severýnova-Kampova. Každý z těchto tiskařů měl svůj osobitý druh domácí bastardy. Bastarda vnikla do tisku českého původu hned r. 1468 a udržela se v něm až do dvacátých let 16. věku. V rané době knihtisku měli jsme i tiskaře, kteří sázeli naši domácí textu-

rou; byli to tiskař »Statuta provincialia Arnesti« z r. 1476 a tiskař knih »Missale ecclesiae Pragensis« z r. 1479 a »Agenda Pragensis«. Každý z těchto tiskařů měl rovněž svůj osobitý druh textury. Domácí textura u nás žila jen krátko v posledních letech sedmdesátých 15. věku. Rotundou u nás tiskli: Johann Alakraw, K. Stahel, M. Preinlein a L. Fürstenhain. Jejich rotunda nevznikla na naší domácí půdě. Byla do našich zemí hotová dovážena z ciziny. Nemá známek našeho území. Rotunda působila na naši domácí bastardu. Vzniklo tím zvláštní písmo, bastardu, na niž se vidí vliv rotundy, opět náš domácí druh písma. Dva tiskaři jím tiskli nějaký čas: Jonata z Vysokého Mýta a Martin z Tišnova. Každý z nich měl svůj osobitý druh tohoto písma. Importovaného písma, at to byla textura, rotunda či bastardu, užíval tiskař Baumgarten v Olomouci. Importovaným písmem byl u nás i švabach, jehož užívali tiskaři Beneda a Mikuláš Bakalář. Švabach pocházel z nedalekého Norimberka a vítězně zaplavoval celou střední Evropu. Ještě jedno cizí písmo se brzy dostalo do zásob našich tiskařů. Byly to zaokrouhlené unciály, t. zv. lombardy. První je měl český tiskař neilustrovaného českého Pasionálu. Byly bez perel. Později je měli v různé velikosti, s perlami i bez nich, Stahel a Preinlein v Brně a po nich různí jiní tiskaři u nás. Pokud naši tiskaři užívali písmo domácího původu, domácí bastardy, domácí textury a bastardy, na niž měla vliv rotunda, měli také česká písmena s diakritickými znaménky. Má je tiskař »Kroniky Trojanské« z r. 1468, tiskař Nového zákona z r. 1475, tiskař Dlabachova Nového zákona z r. 1475, tiskař Missale Pragense z r. 1479, tiskař neilustrovaného Pasionálu českého, Jonata z Vysokého Mýta, Martin z Tišnova. Ale nemají jich tiskaři, sázející písmem zahraničního původu, rotundou, cizí texturou, cizí bastardou, a první tiskař, sázející švabachem. Teprve Mikuláš Bakalář doplnil norimberský švabach českými písmeny s diakritickými znaménky. Zpravidla měli naši tiskaři, i když užívali jen

jednoho z uvedených písem, toto písmo jen v jedné velikosti. Tak tomu bylo zvláště u tiskařů doby nejstarší. Jednu velikost písma mají až do r. 1513 všichni tiskaři domácí bastardou, první tiskaři domácí texturou, první tiskař rotundou, první tiskař bastardou, na kterou měla vliv rotunda, první tiskaři norimberským švabachem až do r. 1506. Typy stejného druhu dvojí velikosti měl druhý tiskař českou texturou a druhý tiskař bastardou, na niž měla vliv textura. Ostatní tiskaři měli písmo téhož druhu, v ještě více velikostech nebo několik druhů písma. Tiskaři, kteří u nás tiskli domácími typy, užívali od počátku hojně ligatur. Tiskaři, kteří tiskli domácí bastardou, doplňovali až do konce sedmdesátých let 15. věku řádky zvláštními ozdůbkami. Stejně činil druhý tiskař domácí texturou. Jiní tiskaři u nás ani v cizině si v této zvyklosti nelibovali. Tiskaři cizí rotundou k nám po způsobu psaných knih liturgických zavedli zvyk umisťovati do tištěné knihy liturgické kříže tvaru kříže maltézskeho. Od zavedení knihtisku do českých zemí znali naši tiskaři označování rubrik zvláštním znaménkem, Mikuláš Bakalář užíval vlivem knihtisku norimberského od r. 1510 i ukazujících ručiček. První naši tiskaři užívali na označování čísel číslic římských. Arabské číslice k nám první zavedla r. 1488 tiskárna Stahelova-Preinleinova v Brně.

Nejstarší český tiskař z r. 1468 sázel na stranu do jednoho sloupce. Novotu dvou sloupců na straně zavedl tiskař českého Nového zákona z r. 1475. Baumgarten připojil další novinku: sázel mezi řádky i glosy. Sloupce obsahovaly řádek co nejvíce, poněvadž se šetřilo papírem, který byl přece jen dosti drahý, i když byl lacinější pergamenu. První marginálie zavedl do knihtisku v českých zemích tiskař Nového zákona z r. 1475; byly to nadpisy stránek a byly asi dodatečně do tisku vtačeny razítkem. Po něm připojovali nadpisy stránek i jiní naši tiskaři. Teprve K. Stahel a M. Preinlein použili r. 1499 marginálií v dnešním smyslu toho slova.

První český tiskař z r. 1468 učinil pokus, tisknouti dřevorytem iniciálku, jakou do rukopisné knihy kreslival miniátor; byla stejné barvy jako text, ale byla do něho patrně vtačena až po vytištění textu. Jeho bezprostřední nástupci ho v tom nenásledovali. Nechávali pro iniciálky a versálie prázdná místa. Tiskař Dlabachova Nového zákona první u nás zavedl representanty. Bylo to tedy dosti brzy po prvních ojedinělých representantech Mikuláše Jensonova r. 1470 v Itálii a kolínského Joh. Koelhoffa staršího r. 1472 v Německu. Od roku 1488 se vedle prázdného místa pro iniciálky a versálie a vedle representantů hojně vyskytují také iniciálky tištěné, zvláště při tisku minucí. Byly patrně pro náš knihtisk získány v Norimberce. Krásné iniciálky měla tiskárna Stahelova-Preinleinova v Brně. Pocházely ze zásob E. Ratdolta, který od r. 1476 zavedl tištěnou iniciálku jako podstatnou výzdobu do tištěné knihy. Iniciálky, jichž užívali raní tiskaři u nás, nemají našeho domácího rázu.

První iniciálka, již měl tiskař »Kroniky Trojanské« z r. 1468, byla dřevorezba. Je to první česká dřevorezba v knize. Dřevoryty do knihy první zavedl bamberský knihtiskař Albrecht Pfister r. 1461; byl to tisk shora. U nás si dřevoryt prorazil do tiskáren trvale cestu od r. 1488 a zůstal v nejstarší době jedinou naší technickou grafikou. Dřevorezby byly u nás nejprve podle dřevorezeb knih zahraničních vyráběny doma. Byly to volné imitace, jež nestály tak vysoko jako jejich předloha. V dřevorytu se u nás napodobily dřevorezby, jimž byly základem návrhy kreslíře Michala Wolgemuta a jeho žáků. Tiskaři rotundou užívali dřevorytů, které vznikly pod vlivem vlašským, zvláště pod vlivem metod Ratdoltových. Poněvadž domácí rezba špalíků podle cizích předloh byla nepohodlná, drahá a nedosahovala umělecké výše předlohy, opouštěli čeští tiskaři krok za krokem svou dřívější metodu a počali si za hranicemi, zvláště v jižním Německu, opatrovat špalíky již hotové. V ilustrování knihy podleli naši tiskaři evropskému

universalismu. Původní produkce špalíků se omezila jen na špalíky se sujety domácími nebo speciálními. Mezi ony patří na př. výjevy z života Husova a Jeronymova, mezi tyto na př. kolo osudu na titulu českého překladu z Petrarkey, znaky měst, biskupství a p. Získaných špalíků neužívali tiskaři jen jednou. Poněvadž ještě nešlo o portrétní věrnost, zobrazovali týmiž špalíky různé osoby, různé scény a krajiny, ba býval jeden špalík umístěn několikrát i v téže knize. První dřevorytové ilustrace knižní byly určeny k tomu, aby byly dodatečně rukou kolorovány, teprve na počátku 16. věku se vlivem A. Dürera stal i dřevorytový obraz v knize soběstačným a od jeho dodatečného kolorování bylo v zásadě upuštěno.

Mezi dřevoryty zvláštní místo zaujímaly dřevoryty signetů. V rukopisné knize se signety nevyskytovaly, byly zavedeny až do knihy tištěné. První signet jest Fustův-Schöffervův z r. 1459. Signety naznačovaly provenienci tisku, říkaly, kdo tisk vytlačil nebo kdo je nakladatelem. Do našeho knihtisku zavedl signet r. 1475 tiskař Nového zákona a umístil jej docela na konci za textem. Tiskařský signet měli K. Baumgarten a r. 1506 Mikuláš Bakalář. Bývaly na konci knihy. Tyto signety jeví svou komposicí vliv německý. Baumgarten svým signetem vyjádřil své rodové jméno, Mikuláš Bakalář vzpomínku na svou slovenskou otčinu. Nakladatelský signet na tiscích vyrobených v českých zemích vytiskli jen K. Stahel a M. Preinlein r. 1491. Byl to signet budínského nakladatele Theobalda Fegera. Svou komposicí se blíží signetům vlašským.

První tiskaři na českém území neužívali not, ačkoliv byl tisk not znám již od r. 1476 v Římě a od r. 1481 ve Würzburgu a ačkoliv liturgické tisky, pro potřebu českých zemí vyrobené za hranicemi, tisk not znaly. Vlivem Stahelovým a Preinleinovým byl do knihtisku v českých zemích r. 1486 zaveden jen tisk čtyřřádkového notového systému Guidona z Arezza, určený

k tomu, aby se noty dodatečně do něho vpi-sovaly rukou. V tom žáci Ratdoltovi nedostihli svého mistra, který uměl tisknouti noty od r. 1491.

Poměr vytlačené sazby k určité straně papíru byl u nás týž jako v Německu, asi 70:100. Dolejší okraj býval větší nežli hořejší, vnější okraj větší nežli vnitřní. Bylo tomu tak proto, aby se dala kniha snadno vázati, dobře držeti a položit na pult, aniž by se tam něco z textu zakrylo. První rejstřík neboli, jak staří Čechové říkali, pravidlo – byl to vynález italský – zavedl u nás tiskař neilustrovaného českého Pasionálu. Umístil jej na konci tisku. První rejstřík, umístěný před vlastním textem, k nám zavedl vimperský Alakraw r. 1484. Tiskárna Severýnova-Kampova rozšířila knihu ještě o obsah. V umístování rejstříku vpředu nebo vzadu knihy nebylo u našich tiskařů pravidelnosti. Táž tiskárna (ku př. Severýn-Kamp, Mikuláš Bakalář) dala jednou rejstřík dopředu textu, jindy až za něj. Rejstřík připojovali tiskaři jen ke knihám většího rozsahu. Náš rejstřík byl ovšem rejstříkem v dnešním slova smyslu, nebyl to přehled složek a archů, jak se stávalo v Itálii a jak se vyskytá i v tiscích benátského tiskaře Petra Liechtensteina, určených pro českou potřebu.

První naši tiskaři neopatřovali knihu ani incipitem ani kolofonem. První kolofon u nás je z r. 1476 v »Statuta provincialia Arnesti«. Teprve Alakraw r. 1484 zná oboje. Tiskař »Missale Pragense« z r. 1479, podléhaje vlivu římskému a benátskému, napsal kolofon částečně ve verších. Nejstarší prvotisky mívaly – jako psaná kniha – prázdný úvodní list. Titulní list, jehož psaná kniha neznala, jež vytvořili teprve tiskaři, aby čtenáře na knihu upozornili, a který se poprvé objevuje na Fustově-Schöffrově tisku bully Pia II. z r. 1463 a pak od osmdesátých let 15. věku častěji a častěji, v Německu i v Itálii, zavedla k nám r. 1488 tiskárna Stahelova-Preinleina. Byl to jednoduchý list s vysázeným textem. Táž tiskárna však užívala i titulního listu xylografického, ale až později (od r. 1491).

První titulní list v české řeči vyrobila až tiskárna Benedova r. 1493. Byl jednoduchý, sázený, a obsahoval věcný název. Také tiskárna Severýnova-Kampova užíla výjimečně titulního listu. Bylo to r. 1497; byl to titulní list xylografický, obsahující jen věcný název. První titulní stranu, která vedle textu obsahovala i dřevoryt, měla tiskárna Stahelova-Preinleina v Brně r. 1495. Xylografického titulu se užívalo vlivem německým, v Itálii a ve Francii se takový titul nevy-skytá. Titul jako stálý zjev knihy se však ujal až od dvacátých let 16. věku.

Chyby tisku opravovali naši tiskaři tak, jako to činili tiskaři i jinde. Ještě za tisku archů byly zpozorované chyby opravovány (na př. r. 1487 u Jonaty z Vys. Mýta); tím se stávalo, že výtisky jedné a téže knihy mají často úchytky v sazbě. Chyby, které byly zpozorovány až po dotištění nákladu, opravoval rubrikátor, který písmena nadbytečná vyškrtával, výpusky připisoval, písmena špatně vyšlá opravoval. Tak to činili tiskař »Kroniky Trojanské« z roku 1468, tiskař »Missale Pragense« z r. 1479, Severýn-Kamp r. 1488. Ale hned první český tiskař z r. 1468 znal již t. zv. karton. Vynechaný text v »Kronice Trojanské« dodatečně vytiskl na zvláštním listu, a vložil mezi strany, kam vynechané místo patřilo. Podobně znali karton roku 1491 Stahel-Preinlein. Vytiskli vynechaná slova na zvláštní proužek, který pak přilepili na místo, kde text vypadl. K rozšíření tisku o seznam chyb tisku, t. zv. errata, nejstarší naši tiskaři nedospěli, ačkoliv první errata zavedl již r. 1468 v Basileji Berthold Ruppel a ačkoliv se od konce 80tých a v 90tých letech 15. věku errata hojně již vyskytají.

První náš tiskař z r. 1468 znal jen tisk jednou barvou, černou. Byl by chtěl, aby jeho »Kronika Trojanská« byla tištěna ve dvou barvách, ale tisku dvoubarevného neznal. Proto dal červený text na prázdná místa černého tisku připsati rubrikátorovi. Ale již tiskař »Statuta provincialia Arnesti« r. 1476 znal tisk dvojí barvou, jak

jej poznal při výrobě liturgických tisků jinde; ovšem uměl jej ještě dosti nedokonale. Také tiskař »Missale Pragense« z r. 1479 dvojbarevného tisku ještě plně neovládal. Ačkoliv tiskl dvojbarevně, přece dal ještě rubrikátorovi některá místa vepsati červeně. Po tomto pokusu však ti naši tiskaři, kteří dvojbarevného tisku potřebovali, dovedli již s ním zacházeti. Tiskli dvojbarevně tím způsobem, že nejdříve vytiskli text červený, pro černý text nechali prázdné místo a pak tiskli text černý. Výjimku patrně činila tiskárna Stahelova-Preinleina, jež asi dovedla tisknouti oběma barvami najednou.

Jaké náklady knih naši tiskaři tiskli, o tom historických zpráv nemáme. Víme, že se apolo-gie Českých bratří v Norimberce r. 1511 tiskla v 150 kusech. Těžko jest také souditi z počtu dochovaných výtisků, hledíc k tomu, jak bylo české písemnictví za protireformace v 15. a na počátku 16. věku pronásledováno. České bible z r. 1488 jest dnes známo 37 výtisků.* Tento počet by opravňoval k domněnce, že bylo této bible vytištěno alespoň 100 výtisků. Takové náklady se vyskytají u prvotisků v době nejstarší, zvláště u knih rázu liturgického a u prvních prací knihtiskařů.

Nakladateli, t. j. těmi, kdo na sebe při výrobě knihy brali risiko zisku nebo ztráty, byli u nás velmi často tiskaři sami. Takovými nakladateli byli i při české bibli z r. 1488 Jan Pytlík ze Zvoleněvsí, Jan (?) Severýn, Jan Bílý z Chlumce a Matěj od Bílého lva v Praze. Ale oni netvořili nakladatelskou společnost, s jakou se setkáváme v 15. století v Miláně. K nákladu bible je vedla láska k Písmu sv., k státu a národu. Náklad na tisky, tištěné u nás pro olomoucké biskupství, vedlo biskupství samo. Nakladatelem (a ne zároveň tiskařem) v dnešním slova smyslu byl budínský knihkupec a měšťan Theobald

* Vedle výtisků této bible, zaznamenaných v Knihopisu I., čís. 2., mají tuto bibli ještě: museum mladoboleslavské, new-yorská Veřejná knihovna, dr. K. V. Adámek

Feger, zákazník tiskárny Stahelovy-Preinleiny. I jiní naši tiskaři tiskli nejen na svůj náklad, nýbrž i na objednávku různých osob a korporací.

Pro nedostatek zpráv nevíme nic o cenách za tisk a o prodejních cenách knih. Cena knihy se patrně řídila jejím rozsahem (počtem listů), a nerozhodoval formát knihy, pokud šlo o 2° nebo 4°. Patrně byla kniha umělecky vypravená dražší nežli kniha prostá nebo tisk příležitostný, polemický a p. Dražší byla patrně i kniha tištěná na pergamenu nežli kniha tištěná na papíru. V Německu bývala tehdy cena knihy na pergamenu třikrát větší nežli cena knihy na papíře. Cenu knihy jistě zvyšovaly i honoráře, vyplácené rubrikátorovi a miniátorovi za jejich práce.

Tištěná kniha z tiskárny vycházela v arších, nevázaná. Proto zpravidla vazba raných tiskařských výrobků československých se neopakuje. Vazbu archů si pořizoval patrně teprve ten, kdo si knihu koupil. U nás bylo tomu právě tak, jako v cizině.

Tiskaři u nás v době nejstarší – a v tom stáli na stejném stupni s tiskaři zahraničními – patřili k umění svobodnému, přidružovali se k jiným cechům, svého cechu neměli. Cechovní organizace jejich stavu byla ponechána až dobám pozdějším, kdy se knihtisk podstatně rozšířil jako samostatná živnost.

Rok 1468 jest východiskem dějin knihtisku v českých zemích. Nejstarší tiskaři u nás neměli jednotné soustavy typografické. V prvních desetiletích století 16. však zanechal náš knihtisk úplně své bývalé pestrosti a pozbyl i významných známek svého původu. Podlehl plně uniformující universálnosti, které se tehdy oddal knihtisk vůbec. Sjednotil se ve způsobu výroby tištěné knihy se svými evropskými sousedy. Učinil tak proto, že jej k tomuto mezníku vedla mezinárodní móda, zvláštní zákonitost litých

v Hlinsku, Vlast. spolek musejní v Olomouci, jaroměřské museum, fürstenberská knihovna křivoklátská, rajhradský klášter a klášterní knihovna v Skalici na Slovensku.

písmen, pohodlnější a levnější výroba knihy a vznik obchodu s písmem. Jako byl český knihtisk od svého počátku universální ve svém ručním lisu, v ručním licím stroji a v jiném drobném nářadí, jakož i v grafické technice, ve výrobě

materiálu typového, tak se stal universálním i ve tvarech svého písma. Předloha, ať již byla psaná nebo tištěná, přestala při výrobě knihy na tiskaře působiti. Tištěná kniha zaujala postavení na své předloze nezávislé.

REJSTŘÍK.

- A. F. dřevorytec 86
Adam von Rottweil, tiskař benátský 42
Adam z Veleslavína, Daniel o vynálezu knihtisku 2
Adámek, Karel Václav o tiskárně bible české z r. 1488 26
Aesopovy bajky 27, 30 (ilustrace)
Agenda Olomucensis z r. 1486 44
Agenda Olomucensis z r. 1498 80
Agenda Pragensis 36
Agenda Pragensis z r. 1496 80
Agenda sive exequiale divinorum z r. 1499 62
Alakraw, Johann, tiskař 40, 90
Albertanus: Knížky o řádném mluvení a mlčení z r. 1502 68
Albertus Magnus Summa de eucharistiae sacramento z r. 1484 40
Alcoutim v. d'Alcudia, hr.
d'Alcudia, hrabě, portugalský dvořan 75
Alexander VI. papež, znak, dřevoryt 62
Antonuccio da Sulmona, neapolský korektor 74
Apertury 26, 30, 93
Apologie českých bratří z r. 1511 88, její náklad 97
Arabské číslice 94
Arnold Brueselský, neapolský tiskař 74
Arnošt, arcibiskup magdeburský 88
Augšpurk, výroba dřevorytů 89
Augustinus v. též Pseudo-Augustinus
Augustin, sv. Traktát o marnosti tohoto světa z r. 1506 28
Augustinus Moravus o vynálezu knihtisku 1
Augustinus Moravus: Tractatus de secta Waldensium z r. 1500 60
Augustinus Moravus 61, 84, 86
Avignon, knihtisk 8
Badius Ascensianus, Jodocus, pařížský tiskař 91
Bakalář, Mikuláš, plzeňský tiskař 63, 66, 88, 90, jeho signet 70, 95
Barlaam z r. 1504 68
Bastarda 93
Bastarda, její vytlačování 28
Bastarda pod vlivem rotundy 54
Bastarda Baumgartenova 61
Bastarda, Česká 17
Bastarda, Česká, její vliv na české písmo Petra Liechtensteina 78
Bauernfeind, Marck 52
Baumgarten, Konrad, tiskař olomoucký 60, 90, 92
Baumgarten, Konrad, jeho signet 63
Beckenhub, Johann, podporovatel Sensenschmidův 72
Beckovský, František Jan o vynálezu knihtisku a jeho zavedení do Čech 4
Benátky, sídlo čes. knihtisku 87
Beneda, pražský tiskař 63, 64 ad., 90
Benedictionale Pragense v. Obsequiale Pragense
Beneš z Hořovic, čes. překladatel 27
Bernart, sv.: O boji duchovním z r. 1506 76, 87
Bernhard, olomoucký měšťan 52
Bernhard von Breidenbach: Opusculum sanctarum peregrinationum ad sepulchrum Christi 68
Bernhard von Breidenbach: Traktát o zemi svaté z r. 1498 68
Bernhard von Breidenbach: Život Mohamedův z r. 1498 68
Bible česká z r. 1488 27, její náklad 97
Bible česká z r. 1489 56
Bible česká z r. 1506 86
Bílý, Jan od Čápu, pražský lékař 26
Bonhomini de Cremona, João Pedro, portugalský tiskař 74
Bosák z Vodňan, Jan: Lactifer čili Vokabulár z r. 1511 68
Breviarium Olomucense z r. 1484 42, 44
Breviarium Olomucense z r. 1499 81
Breviarium Pragense z r. 1502 80
Breviarium Pragense z r. 1517 87
Breviarius ecclesiae Pragensis z r. 1492 80
Breviarius ecclesiae Pragensis z r. 1509 80
Brno, jeho znak 50, 62
Brno, sídlo knihtisku od r. 1486 40, 90
Brun, Pedro, portugalský tiskař 75
Caderousse, Davin de, žák Waldvoglův 8
Calips, Konrad v. Stahel, Konrad
Canis, Jacobus: De mode in iure studendi libellum z r. 1488 44
Carro, Jean de, překladatel spisu K. A. Vinařického o Janu Gutenbergovi 7
Cech knihtiskařský v čes. zemích 97
Celtis, Konrad, německý humanista 84, 88
Ceny knih 97
Ceny tisku 97
Clement von Gracz: Von allen parden dye von natur hayss sint z r. 1495 44
Computus novus et ecclesiasticus totius fere astronomiae fundamentum pulcherrimum continens 86
Corvus Burciensis de Corona, Andreas, tiskař Benátský 42
Coselhač, Arnaud de, žák Waldvoglův 8
Coster, Laurentius, holandský knihtiskař 3, 5
Creussner, Friedrich, norimberský tiskař 63, 64, 69, 88
Crugerius, Georgius o vynálezu knihtisku a jeho zavedení do Čech 2 ad
Csupora, sedmihradský vévoda 44
Cyprian, český překlad jeho spisů 68
Černý, Jan, český bratr a lékař 60, Herbář z r. 1517 88
České názvosloví tiskařské 91
Čeští bratří tisknou v cizině 88
Číslování listů 93
Čteny 91

- Datování tisků 93
De La Jardine, Georges, žák Waldvoglův 8
Denis, Michael o letopočtu »Nového zákona« z r. 1475 20
Deschamps, Pierre o A. Pannartsovi 72
Deskotisk v čes. zemích 14
Diakritická znaménka 94
Diurnale Pragense 1493 80
Dlabač, Bohumír Jan, jeho Nový zákon 22
Dobrovský, Josef o vynálezu knihtisku 5
Dobrovský, Josef o letopočtu zavedení knihtisku do Čech 10
Dobrovský, Josef o letopočtu »Nového zákona« z r. 1475 20
Donatus minor r. 1491 44
Drach, Petr ze Spýru, něm. nakladatel 73, 78
Dritzehen, Jörg ve stycích s Waldvoglem 8
Dřevoryt protipapežský z r. 1506 87
Dřevoryty 92, 95
Dřevoryty M. Bakaláře 70
Dřevoryty Benedovy 66
Dřevoryty české bible z r. 1489 58
Dřevoryty iniciálky 95
Dřevoryty pro Černého herbář z r. 1518 89
Dřevoryty Severňovy-Kampovy 32
Dřevoryty Stahelovy 48
Dřevoryty v českých zemích 14, 95
Dubánek z Duban, Chval vydavatel čes. knih 28, 30
Dudík, Beda jeho výčet tisků Baumgartenových 61
Duhamel, L. o knihtisku v Avignoně 8
Duktor 92
Dunajská společnost 84
Dürer, Albrecht, jeho ilustrační technika 34, 88, 95
Dvojbarevný tisk 36, 38, 92, 96, 97
Dvořák, Jan Václav o vynálezu knihtisku 4
Dziatkó, Karl o Židkově zprávě 9
Eleonora, portugalská královna 75
Elieser, židovský tiskař v Lisaboně 75
Erasmus Rotterdamský: o křesťanském rytíři 1519, 91
Errata v. Chyby tisku
Etzlaw, Erhard, norimberský astronom 88
Eusebius o době vynálezu knihtisku 1
Explicit Missale Pragense z r. 1479 38
Faust, český student podivín v Praze 6, 7
Feger, Theobald, budínský nakladatel 46, jeho signet 50 a 95
Ferdinand II., král neapolský 74
Fernandez de Moravia, Valentim, knihtiskař v Lisaboně 74, 90, jeho signet 75
Ferrose, Girard, žák Waldvoglův 8
Ficinus, Marsiglio: O tom, co mají všelijací lidé činiti z r. 1500 28
Fiebiger, Joh. Gottlob Ant. Nep. o vynálezu knihtisku 4
Filipec, Jan, administrátor biskupství olomouckého 44
Foliový formát v čes. knihtisku 22
Formáty tisků 93
Formy 92
Frisner, Andreas, lipský mistr 72
Fürstenhain, Liborius 52, 90
Gallicus, Conradus v. Kachelofen, Konrad
Gansz ex Herbstejn, Johann, 50
Glosy 94
Gotické typy 93
Grüniger, Johannes, štrasburský knihtiskař 81
Guido z Arezza, jeho světová soustava 95
Gutenberg Johannes, jeho domněle český původ 3, 4
Gutenberg Johannes, vynálezce knihtisku 89
Gutenberg Johannes, přímých žáků v Československu neměl 90
Haebler, Konrad o typologickém původu Practica Coloniensis Sigmunda z Brunstattu 64
Hájek z Libočan, Václav o vynálezu knihtisku 1
Han, Ulrich, jeho rotunda 38
Hanka, Václav o Plzni jako prvním místě čes. knihtisku 17
Hanka, Václav o působení tiskaře neillust. Pasionálu 26
Hanka, Václav o místě tiskaře »Missale Pragense« z r. 1479 36
Hartwig, Otto o stycích Waldvoglových s Jörgem Dritzehnem 8
Hasištejnský z Lobkovic, Bohuslav v. z Lobkovic, Bohuslav
Hayder, Václav, buděj. bohoslovec: Epistola de miraculis Budwicij actis 86
Herolt, Georg, římský tiskař 73
Hilarius Litoměřický, čes. katolický spisovatel 81
Hlavsa, Jan, pražský kališník 87
Holtzhausen, Konrad v. Kachelofen, Konrad
Hopyl, Wolfgang, pařížský tiskař 76
Horčíčka, Martin, olomoucký kanovník 52
Höltzl, Hieronymus, norimberský tiskař 68, 88, 90
Höltzl, Hieronymus, norimberský tiskař, vliv jeho na českou typografii 78, 89
Hrubý z Jelení, Řehoř a jeho poměr k tiskaři Kroniky Trojanské z r. 1468 18
Hrubý z Jelení, Řehoř, překladatel Petrarky 28
Hygman, Jan, pařížský tiskař 76
Cheb, papírna 14
Chelčický, Petr Sít víry z r. 1521
Chyby tisku 96
Impressator 91
Impressi 91
Impressor 91
Impressores veneti 46
Impressura 91
Imprimování 91
Incipit 42, 96
Iniciálka, její tisk 95
Iniciálky v českém tisku 20
Institoris Henricus: S. Romanae ecclesiae fidei defensionis clippeus adversus Waldensium seu Picardorum heresim z r. 1501 60, z r. 1502 60–61
Instrument 91
Isvaliesu Petra, papežského legáta odpustkový list z r. 1501 60
Ius municipale Brunense (z r. 1498) 80, není tisk Stahela a Preinleina 44
Jacopo de Voragio, církevní spisovatel 24
Jamer, Johann, tiskař ve Frankfurtě n. O. 60
Jan Zlatoústý sv., český překlad jeho spisů 68
Jednobarevný tisk 96
Jesuité a vynález knihtisku 3
Jindřich IV., rezenský biskup 72
Jindřišský, Jan z Žatce, čes. korektor 76, 87, 90
Jména tiskařů na tiscích 92
Jonata z Vysokého Mýta, pražský knihtiskař 54, 90
Juchhoff, Rudolf o signetu K. Stahela a M. Preinleina 50
Jungmann, Josef o vynálezu knihtisku 5
Jupiter, dřevoryt v české a německé praxi kolínské 64
Kachelofen, Konrad, lipský tiskař 81, 82
Kachelofenova-Lotterová, Dorota, manželka lipského tiskaře 82
Kamp, Jan, čes. tiskař 26 ad., 90, 92
Kaplitz, Václav, nakladatel Missale Pragense 1507
Karton, jeho užití u nás 96
Kasa 91
Kauschke, Friedrich o vynálezu knihtisku 4
Käsenbrot, Augustin v. Augustinus Moravus
Kefer, Heinrich, Gutenbergův tovaryš 72
Klaudyán, Mikuláš, mladoboleslavský lékař 88, 89
Klauser, Jan Josef o vynálezu knihtisku 5
Kniha za husitství 14
Knihtisk jako vynález oslavován v Praze 1740 4
Knihtiskárna staročeská, její vzhled 91
Knihtiskaři v Československu podle své stavovské příslušnosti 90
Knihtiskařství, jeho výměr z r. 1487 1
Knihtiskařství, svobodná živnost 97
Knížky, Srdečné o čtyřech posledních budících věcech z r. 1521 30
Knobloch, Heinrich, něm. tiskař 30
Koberger, Anton, norimberský tiskař 63, 69, jeho bible z r. 1483 59
Kodicill z Tulechova, Petr o vynálezu knihtisku 3
Kolofon 36, 42, 96
Kompaktáta z r. 1513 28
Konáč z Hodiškova, Mikuláš, čes. tiskař 30
Konrad z Norimberka: Minucí na rok 1507, Minucí na rok 1510 68
Koranda, Václav, mistr pražské university: Traktát o velebné a božské svátosti oltářní z r. 1493 64
Korektor český v Paříži r. 1492 76
Korektoři 91, 92
Korektura tisku 38
Kořínek, Jan o vynálezu knihtisku a jeho rozšíření v Čechách 3
Kovář, Vaněk, konšel mladoboleslavský 88
Krakov, knihtisk v 15. stol. 68
Kraus, Josef Franz Antonín 4
Kristus na T kříži, dřevoryt 62
Kronika o Alexandru Velikém z r. 1513 68
Kronika Trojanská z r. 1468, její datování 9
Kronika Trojanská z r. 1468, rukopis oseký 12
Kronika Trojanská z r. 1468, její tiskař 17
Kronika Trojanská z r. 1487 54
Kroniky římské o čtyřech stěžejných cnostech z r. 1505 68
Kruger, Jiří v. Crugerius, Georgius
Kuna z Kunštátu, Jindřich, nejvyšší lovcí království českého 84
Kuneš z Hodkova a na Suchdole 30
Kunne, Albrecht, tiskař v Memmingen 42
Kutná Hora, domněle rodiště Gutenbergovo 89
Kutná Hora, dřevorytový znak 58
Kutná Hora, sídlo knihtisku r. 1489 90
Kutná Hora nebyla prvním místem knihtisku v Československu 90
Lazar, Burian, pražský kališník 87
Lemberger, Georg, německý malíř 84
Liechtenstein, Hermann benátský tiskař 86
Liechtenstein, Petr, benátský tiskař 76, 86
Ligatury 16, 18, 22, 36, 94
Lis tiskařský v. pres
Litory do vazby řezané 16
Littera Veneciana v. Rotunda
Liturgické knihy, jejich výroba 76 z Lobkovic, Bohuslav o vynálezu knihtisku 1
Loeffler, Klemens o A. Pannartsovi 71
Lombardy 26, 94
Lotter, Melchior, lipský tiskař 82
Lucidář z r. 1498 68
Lucie de Narnia facta admiratione digna z r. 1501 60
Lukáš, čes. bratr: Zpráva člověku věrnému pracujícímu k smrti z r. 1517 88
Maio, Giuniano, neapolský spisovatel a korektor 73, 74
Maltézský kříž 46, 94
Malý, Jakub Josef Dominik o počátcích knihtisku 5
Mancinelli Antonio: Grammatices z r. 1501 60
Manz, Konrad, tiskař v Blaubeuren 42
Mapa země české z r. 1518 88, 89
Marginalie 94
Martimiani 28
Martin z Tišnova, kutnohorský tiskař 34, 56, 90, 92

- Martinus Burciensis de Czeidino, tiskař benátský 42
 Matěj z Vilémova, mistr učení pražského 64
 Mathias Moravus v. Matyáš z Olomouce
 Matrice 91
 Matyáš Korvin, král uherský na Moravě 42, 44
 Matyáš z Olomouce 73, 90
 Mayr, Benedikt, tiskař pasovský 40
 Meinrad, sv. mnich, dřevoryt z jeho legendy 66
 Melipola, Bernardus, olomoucký nakladatel 86
 Michael z Mnichova, tiskař janovský 73
 Minucí na rok 1493 64
 Minucí na rok 1496 64
 Minucí na rok 1497 64
 Missale Olomucense z r. 1488 73
 Missale Olomucense z r. 1499 80
 Missale Olomucense z r. 1505 86
 Missale Pragense z r. 1479 36
 Missale Pragense z r. 1489 73
 Missale Pragense z r. 1497 82
 Missale Pragense z r. 1498 80, 82
 Missale Pragense z r. 1503 80
 Missale Pragense z r. 1507 87
 Missale Pragense z r. 1508 80
 Missale Pragense z r. 1522 82
 Missale Strigoniense z r. 1491 44
 Mitis z Limuz, Tomáš o vynálezu knihtisku a jeho zavedení do Čech 1 ad.
 Molek, Tomáš z Kr. Hradce, čes. kořektor 76, 87, 90
 Molino, Pietro, společník Matyáše z Olomouce 74
 Moravský zemský znak, dřevoryt 50, 62
 Mori, G. o době tisku 36 řádkové bible 9
 Mrkvička, Josef o Kronice Trojan-ské z r. 1468 17
 Muczowski, Józef o Židkovi 9
 Nadpisy stránek 94
 Náklad knihy v 15. stol. 97
 Nakladatel 97
 Nivis, Paulus: Latinum ydeoma z r. 1501 60
 Nicolaus de Saxonia, tiskař v Lisaboně 74
 Norimberk, sídlo čes. knihtisku 87
 Norimberk, vliv jeho knihtisku na knihtisk český 16
 Norimberk, zákaz tisku čes. knih 89
 Notový systém čtyřřádkový 95
 Noty, jejich tisk 95
 Nový zákon z r. 1475 20
 Nový zákon z r. 1498 28
 Nový zákon z r. 1513 28
 Nový zákon, Dlabačův 22
 Obsah 96
 Obsequiale Pragense z r. 1496 80
 Olomouc, sídlo knihtisku od r. 1499 40, 90
 Olomouc, Winterburgerův styk s ní 84
 Ozdůbka Trojanské kroniky z r. 1468 38
 Ozdůbky v čes. tiscích 94
 Pán rady z r. 1505 28
 Pannarts, Arnold, italský tiskař 71
 Pannartz, Arnold v. Pannarts, Arnold
 Pansier, P. o knihtisku v Avignoně 8
 Papír 92
 Papírnictví v čes. zemích 14
 da Parma Cinico, Giovan Marco, společník Matyáše z Olomouce 74
 Pasionál, neilustrovaný český 24
 Pasionál z r. 1495 28
 Patrice 91
 Paulirinus, Paulus v. Židek, Pavel
 Paulus de Praga v. Židek, Pavel
 Pergamen, tištěno na něm 46, 80, 92
 Pergwerch Ordnunng z r. 1515 86
 Pešice, Jiří Jan o původu knihtisku 6
 Petrarka, Francesco: Kniehy dvoje o lékařství proti štěstí a neštěstí z r. 1501 28
 Petřík, Benedikt Josef o vynálezu knihtisku 5
 Petzensteiner, Heinrich, tiskařský společník Sensenschmidův 72
 Peutinger, Konrad archeolog 75
 Philippus de Lignamine, Joannes o rodišti Gutenbergově 2
 Piesničky z r. 1501 28
 Planctus ruinae ecclesiae latino simul et vulgari ydeomate rhythmico seu versifico modo compositus z r. 1499 50
 Plzeň, první místo čes. knihtisku 17, 36, 90, 92
 Podkoní a žák z r. 1498(?) 68
 Poeniteas cito peccator v. Poenitentarius
 Poenitentarius z r. 1518 89
 Polonus, Stanislav, neapolský tiskař 73
 Poncianus, český překlad z r. 1502 68
 Posluchači z Čech na zahraničních universitách 14
 del Pozzo, Paride, neapolský kořektor 74
 Practica na r. 1489 68
 Praha, dřevorytový znak 87
 Praha, sídlo knihtisku od 1487 90
 Pravidlo v. rejstřík
 Preinlein, Matouš (nebo Matyáš), mor. tiskař 42, 44, 90, 92, jeho signet 50
 Pres 16, 92
 Prognostica na rok 1489 68
 První český tisk v Československu 93
 První latinský tisk v Československu 93
 První německý tisk v Československu 93
 Připojovací formy 90
 Psalterium Olomucense z r. 1499 44
 Pseudo-Augustinus: Soliloquia z r. 1484 40
 Punktury 92
 Puss, Sebaldu: Minucí na rok 1508 68
 Quentellova kolínská bible z r. 1479 58
 Questio fabulosa recitata per magistrum Johannem Schram ex Dachaw z r. 1499 50
 Ratdolt, Erhard, benátský tiskař, jeho rotunda 38, 46, 95
 Razítka, tisk pomocí něho 94
 Reinardi Grüniger, Johannes v. Grüniger, Johannes
 Rejstřík 26, 42, 96 (první v Čechách r. 1484)
 Representanty, první v čsl. zemích 95
 Requin o knihtisku v Avignoně 1444 8
 Reyhel, Pavel z Ivančic, kanovník a kořektor brněnský 44, 46, 81, 90
 Riessinger, Sixtus, neapolský tiskař 74
 Romero, Biagio, mnich cistercký v Janově 73
 Rothhanel, Thomas, vídeňský kořektor 86
 Rotunda 38 ad., 46, 52, 93, 94
 Rotunda, její vliv na bastardu 54
 Rotunda Baumgartenova 61
 z Rožemberka, Petr, vladař česko-krumlovský 86
 Röttinger, H o dřevorytech Georga Lembergera 84
 Rubrika 36, 94
 Rubrika z r. 1468 38
 Rumel, Heinrich, norimberský doktor práv 72
 Rustinimicus, Marcus v. Bauernfeind, Marck
 Řád, Policejní Zemský z r. 1492 28
 Remesla důležitá pro zavedení knihtisku 14
 Římské číslice 94
 Sazba, její rozměry 96
 Sazeč 91, 92
 Sázítka 91
 Sensenschmid, Johannes norimberský tiskař 72, 78, 90
 Sensenschmid, Niklas, otec Joh. Sensenschmida 72
 Severýn, Jan český tiskař 26 ad., 90, 92
 Severýn, Pavel čes. tiskař 27
 Schram, Johann 50
 Siculo, Bernardino neapolský kořektor 74
 Siegel, Karl o Joh. Sensenschmidovi 72
 Sigmund sv., dřevoryt 81, 84, 87
 Sigmund z Brunstattu, jeho Kolínská Praktika na r. 1493. 64
 Signatury 93
 Signet tiskaře »Nového zákona« z r. 1475, první český, 20, 95,
 Signety 95
 Silber, Eucharius, římský tiskař 73
 Sinapius, Martin v. Horčička, Martin
 Slitky v. Ligatury
 Sloupec 94
 Sova, Václav, pražský kališník 87
 Správci v. Kořektorů
 Stahel, Konrad, tiskař na Moravě 40, 42, 90, 92, jeho signet 50
 Stanislav, olomoucký biskup, v. Turzo, Stanislaus
 Statuta provincialia Arnesti z r. 1476 36
 Statuta synodalia ecclesiae Olomucensis z r. 1498 44
 Strana 94
 Stránský o českém původu knihtisku 4
 Štřelecké listy z r. 1483 72, z r. 1488 73
 Stüchs von Sulzbach, Georg, norimberský tiskař 44, 78, 80 ad
 Špalíky v. dřevoryty
 Štětina, Mikuláš v. Bakalář, Mikuláš
 Štrasburk, výroba dřevorytů 89
 Švabach 28, 63, 88, 93, 94
 ze Švamberka, Jan, velkopřevor sva-tojan. řádu v Strakoncích 86
 Tampony 92
 Teige, Josef o knihtisku v Avignoně 8
 Tenakl 91
 Textura 28, 34, 93, 94
 Textura dolnoněmecká 61
 Thomas a Kempis: O následování Krista Pána z r. 1498 68
 Thuróc, Jan: Chronica Hungarorum 1488 44
 Thurzo, Stanislaus v. Turzo Stanislaus
 Tiskaři 92
 Tiskaři tlačící knihy jen česky 92
 Tiskaři tlačící knihy jen latinsky 92
 Tiskaři tlačící knihy latin. a české 92
 Tiskaři tlačící knihy česky, německy a latinsky 93
 Tiskaři tlačící knihy latinsky a německy 93
 Tiskařský lis v. pres
 Tiskové opravy 34
 Titulní list, první český z r. 1493 66, v čes. zemích vůbec 96
 Tomek, Václav Vladivoj proti učení o českém původu Jana Gutenbergova 7
 Traktát proti bludným a potupeným artikulům Pikhartským z r. 1510 68
 Traktátík o divích a nesnadnostech při velebné svátosti z r. 1498 68
 Tranšteter Kolimicius, Jiřík, Minucí na rok 1511 68
 Turzo, Stanislaus, olomoucký biskup 44, 46, jeho znak 81
 z Tuří, Stanislav v. Turzo, Stanislaus
 Twinger von Koenigshofen, Jakob čes. překlad jeho kroniky 28
 Typy v Československu 93
 Typy, jejich velikost 94
 Unciály 94
 Ungar, Rafael o letopočtu zavedení knihtisku do Čech 9
 Ungar, Rafael o Plzni jako prvním místě knihtisku čes. 17
 Ungar, Rafael o místě tisku Nového zákona z r. 1475 20
 Ungar, Rafael o letopočtu »Nového zákona« z r. 1475 20
 Ungut, Meinard, neapolský tiskař 73
 Usnesení obecního sněmu z r. 1515 28
 Usnesení zemského sněmu v Praze z r. 1497 28
 Václav, sv., dřevoryt 48, 54, 62, 81, 82, 84, 86, 87
 Vavřinec z Rokycan, jeho minucí 28, 40
 Vazba knihy 97

Velenský z Mnichova Hradiště, Oldřich, jeho signet 91
 Velislav z Plzně, obchodník papírem 14
 Versalie, prázdná místa pro ně 95
 Vespucci, Amerigo: O nových zemích z r. 1504 68
 Viktorin ze Všehrd, human. překladatel 68
 Vimperk na Šumavě, sídlo knihtisku r. 1484 40, 90
 Vinařický, Karel Alois o českém původu Jana Gutenberga 6
 Vinařický, Karel o A. Pannartsovi 71
 Vít, sv. dřevoryt 81, 84, 87
 Vitalis, Manaud, žák Waldvoglův 8
 Vlček, Jan B. Josef, zpráva o původu knihtisku 6
 Vogt, Mauritius o Gutenbergovi 4
 Vojtěch sv., dřevoryt 81, 84, 87
 Vrtátko, Antonín Jaroslav o původu knihtisku 6
 Vrtátko, Antonín Jaroslav o Židkovi 9
 Výsada knihtisku z r. 1489, udělená Matyáši z Olomouce 74
 Wagner, P. norimberský tiskař 64
 Waldvogel, Prokop, český předchůdce knihtisku 8, 90
 Winterburger, Johannes, vídeňský tiskař 84
 Wolgemut, Michael, norimb. malíř 32, 81, 84, 95
 Xylografický titul 48, 96
 Zainer, Günther a iniciálka 20
 Zedler, G. o Židkově zprávě 9
 Zell, Ulrich, vliv na počátky čes. knihtisku 16, 18, 90
 Zell, Ulrich, jeho textura 38
 Ziegler, Jakob, německý katolický spisovatel 84
 Znak pražského kostela 82
 Zrcadlo v. Zrcadlo
 Zrcadlo z r. 1506 76, 86
 Zrcadlo marnotratných z r. 1515 28
 Zřízení zemské z r. 1500 28
 Žádost královských měst o zachování jejich starých práv z r. 1513 28
 Žaltář z r. 1487 54
 Žaltář z r. 1499 68
 Žaltář z r. 1508 68
 Žid, Paulus v. Židek, Pavel
 Židek, Pavel 90
 Židek, Pavel a 36 řádková bible 9
 Život Adama a Evy z r. 1498 68

OBSAH.

I. Starší české názory o vzniku knihtisku	1	X. Tiskaři bastardou, na niž měla vliv rotunda	54
1. Jonata z Vysokého Mýta	54	1. Jonata z Vysokého Mýta	54
II. Prokop Waldvogel	8	2. Martin z Tišnova	56
III. Pavel Židek a vynález knihtisku	9	XI. První tiskař několika druhů písma v zemích československých, Konrad Baumgarten	60
IV. Letopočet zavedení knihtisku do československých zemí	9	XII. Tiskaři švabachem	63
V. Předpoklady zavedení knihtisku v zemích československých	12	1. Beneda	64
VI. Odkud přišel knihtisk do československých zemí	16	2. Mikuláš Bakalář	66
VII. Tiskaři českou bastardou	17	XIII. Tiskaři a korektoři 15. století ze zemí československých za hranicemi	71
1. Tiskař »Trojanské kroniky« z r. 1468	17	1. Arnold Pannarts	71
2. Tiskař Nového zákona z r. 1475	20	2. Johannes Sensenschmid	72
3. Tiskař t. zv. Dlabáčova Nového zákona	22	3. Matyáš z Olomouce neboli Mathias Moravus	73
4. Tiskař neilustrovaného českého Pasionálu	24	4. Valentim Fernandez de Moravia	74
5. (Jan?) Severýn a Jan Kamp	26	5. Český korektor v Paříži	76
VIII. Tiskaři českou texturou	34	6. Dva čeští korektoři v Benátkách	76
1. Tiskař »Statuta provincialia Arnesti« z r. 1476	36	XIV. Cizí tiskaři, kteří od 15. století tiskli knihy pro českou potřebu	76
2. Tiskař knih: »Missale ecclesiae Pragensis« z r. 1479 a »Agenda Pragensis«	36	1. Georg Stüchs von Sulzbach	78
IX. Tiskaři rotundou	38	2. Johannes Grüniger	81
1. Johann Alakraw	40	3. Konrad Kachelofen a Melchior Lotter	82
2. Konrad Stahel a Matouš (nebo Matyáš) Preinlein	42	4. Johannes Winterburger	84
3. Liborius Fürstenhain	52	5. Petr Liechtenstein	86
		6. Hieronymus Hölzl	88
		XV. Závěr	89

OBSAH VYOBRAZENÍ.

<p>1. Ukázka z rukopisu »Kroniky Trojanské« z r. 1468 . . . . . 11</p> <p>2. Ukázka z prvotisku »Kroniky Trojanské« z r. 1468 . . . . . 13</p> <p>3. Česká dřevořezba sv. Kryštofa z let 1430 až 1440 . . . . . 15</p> <p>4. Stránka »Trojanské kroniky« z r. 1468 s iniciálou P . . . . . 19</p> <p>5. Signet tiskaře »Nového zákona« z r. 1475 . . . . . 20</p> <p>6. Ukázka prvotisku »Nový zákon« z r. 1475 . . . . . 21</p> <p>7. Ukázka prvotisku Dlabáčova »Nového zákona« 23</p> <p>8. Ukázka tisku neilustrovaného českého »Pasionálu« . . . . . 25</p> <p>9. Ukázka Severýn-Kampova tisku Aesop z r. 1488 . . . . . 29</p> <p>10. Poslední soud ze Severýn-Kampova »Pasionálu« z r. 1495 . . . . . 31</p> <p>11. Zmenšená ukázka dřevorytu z traktátu »Pán rady« . . . . . 32</p> <p>12. Titulní strana Severýn-Kampova Petrarky z r. 1501 . . . . . 33</p> <p>13. Ukázka ze Severýn-Kampova »Pasionálu« z r. 1495 . . . . . 35</p> <p>14. Ukázka ze »Statuta provincialia Arnesti« z r. 1476 . . . . . 37</p> <p>15. Ukázka z »Missale ecclesiae Pragensis« z r. 1479 . . . . . 39</p> <p>16. Ukázka z »Missale ecclesiae Pragensis« z r. 1479 . . . . . 41</p> <p>17. Ukázka české sazby Alakrawovy . . . . . 43</p>	<p>18. Ukázka ze Stahel-Preinleinova tisku »Chronica Hungarorum« z r. 1488 . . . . . 45</p> <p>19. Dřevoryt sv. Václava ze Stahel-Preinleinova »Psalterium Olomucense« z r. 1499 . . . . . 47</p> <p>20. Ukázka sazby Preinleinovy z r. 1499 . . . . . 49</p> <p>21. Ukázka sazby Fürstenhainovy z r. 1504 . . . . . 51</p> <p>22. Ukázka Jonatova tisku »Žaltář« z r. 1487 . . . . . 53</p> <p>23. Ukázka z české bible Martina z Tišnova r. 1489 . . . . . 55</p> <p>24. Znak Kutné Hory v bibli Martina z Tišnova z r. 1489 . . . . . 57</p> <p>25. Ukázka sazby Baumgartenovy z r. 1502 . . . . . 59</p> <p>26. Signet Baumgartenův . . . . . 63</p> <p>27. Ukázka tisku t. zv. Benedy z r. 1493 . . . . . 66</p> <p>28. Titulní list Traktátu Václava Korandy z r. 1493 65</p> <p>29. Dřevoryt z Praktiky t. zv. Benedy . . . . . 67</p> <p>30. Ukázka Bakalářova tisku z r. 1498: Traktát o zemi Svaté . . . . . 69</p> <p>31. Signet Mik. Bakaláře . . . . . 70</p> <p>32. Dřevoryt z Bakalářova Traktátu o svaté zemi 70</p> <p>33. Signet Valentima Fernandez de Moravia . . . . . 75</p> <p>34. Dřevoryt z benátské bible z r. 1506 . . . . . 77</p> <p>35. Kachelofenův dřevoryt českých světců . . . . . 79</p> <p>36. Lembergerův-Lotterův dřevoryt čtyř českých světců z r. 1522 . . . . . 83</p> <p>37. Liechtensteinův dřevoryt čtyř českých světců z r. 1507 . . . . . 85</p> <p>38. Signet Oldřicha Velenského z r. 1519 . . . . . 91</p>
--	---

